

1075
F. 10. I.

A

NAGYSZEBENI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM

TÖRTÉNELME.

IRTA

DR. BOROS GÁBOR.

120. sz. mell.

NAGYSZEBEN.

REISSENBERGER ADOLF, STEINHAUSEN T. UTÓDJÁNAK NYOMDÁJA.

1896.

25141

A dolgozat vázlatos voltának magyarázataul megjegyzendő, hogy a mű eredeti terjedelmét a kinyomatásra engedélyezett összeghez mérten felényinél többre kellett összevonnom.

Dr. Boros.

I. Az intézet alapítása, fejlődése s épületi viszonyai.

Hazai közoktatásunk eredete a keresztyén vallás behozatalával függ össze.

Az egyház szolgálói voltak azok, kik a papi rend hivatásából folyólag először fordítottak figyelmet az ország szellemi művelődésére. Már legrégebb történetíróink bizonyítják, hogy szent István királyunk bölcs tekintetét a népnevelés ügye sem kerülte ki, sőt jelentékeny adományai által lehetővé tette, hogy egy részt a székesegyházak és káptalanok mellett, más részt a monostorokban az akkori kivánalmaknak megfelelő képzésben részesüljenek a papnövendékek, hogy így a népnek minden tekintetben jó pásztorai legyenek. (Endlicher, *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849. I. k.) A compostellai (1056) és a római (1073) zsinat pedig egyenesen határozatként mondta ki: „Ut omnes Episcopi artes literarum in suis Ecclesiis docere faciant.“

A közép oktatás — ha ugyan lehet ilyenről szó — az Árpádok idejében túlnyomóan a grammatikára szorítkozott s ez magában foglalta a latin nyelvtant Priscianusnak, e Justinianus korabeli nyelvésznek műve alapján. Kiegészítette ezt az *ars metrica* vagyis a latin versmértéktan és — látnivaló — a hittan. Ez utóbbi a templomi énekeket és a liturgiát ölelte föl. Egy másik tárgy a *musica* volt, természetesen az isteni tisztelettel kapcsolatosan. E közép oktatás hegyébe a felső oktatás illeszkedett, a mely a grammatikát nagyobb terjedelművé bővítette s hozzá járult még a *theologia* és *logika* is. A közoktatást az egyetem tetőzte be, a melyen tanították az összes akkori tudományágakat vagyis az *artes liberales* (grammatika, rhetorika, dialektika, arithmetika, musika, geometria, astronomia) s bizonyára az orvosi tudományt is.

A tanügy emberei — önként érthetően — az egyházi férfiakból kerültek ki, noha világiak alkalmazásáról is van tudomásunk (Fejér, *Codex diplom.* tom. VIII. vol. I. p. 617). A tankönyveket, a menyekben voltak, külföldről hozták, taneszközeink, főleg könyvtáraink csak a 13. évszázadtól fogva nyertek némi lendületet (Vass, *Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt*, Pest, 1862. kül. h.).

Városunkban is az egyházzal függ össze a régibb iskolázás, a mely eleinte alig birt más czélzattal, mint hogy alkalmas papokat képezzen. A szebeni prépostság eredete III. Béla idejére megy

vissza, midőn a király, majd Gergely pápa követe megerősítette a szászokat jogaikban s a szebeni prépostság függetlenül állott az erdélyi püspöktől. (Fejér, e. m. II. 16.) De már 1189-ben azon kérdés fölött: melyiköknek egyházkerületébe tartoznak azok a németek, a kik a prépostság felállítását után költöztek be? — kitört a viszálykodás a helybeli prépostság és az erdélyi püspökség között. E viszálykodás majdnem tíz évig húzódott. III. Incze pápa ugyanis 1189-ben megerősítette Béla királynak az erdélyi püspök javára döntését. Hanem azért a húza-vona nem szűnt meg teljesen, a szászok tovább küzdöttek önállóságukért. II. Endre azzal kívánt véget vetni az egyenetlenkedésnek, hogy a prépostság helyére püspökséget állít. De mivel e terv a pápánál hajótörést szenvedett, 1224-ben kiváltságokkal kárpótolta a szászokat, kiknek egyháza ettől fogva az esztergomi érsek joghatósága alá került (Balics, A római kathol. egyház története Magyarországon, II. 2. r. 76. köv. 1.). Ám a szászok szívós kitartása még sem ért véget, az önnállóságra törekvés méltán szűrt szemet az egyház nagyjainál s pl. 1277-ben Péter, erdélyi püspök, rájuk is ki akarta terjeszteni hatalmát. Ebből véres küzdelem származott, melyben a szászok Károlyfehérvárt megrohanták, a székes egyházat teljesen elpusztították, úgy, hogy a püspöknek egészen újból kellett építenie.

Kétségtelen történelmi adatok bizonyítják, hogy a domokosoknak a 13. évszázban már kolostoruk volt városunkban (Fejér, e. m. V. 3, 130.) s mint a szerzet egyik tagja írja, 1242-ben a mongolok fölgújtották, lerombolták. (Zeissberg, Oesterr. Gesch. f. das Volk 237. l. és Monementa hist. Germ. Script. XVI. 34.) S ha már tekintetbe vesszük, hogy abban a nagy pörben, a melyet a hét szász káptalan a 14. évszáz elején az illetékesség kérdésében a fehérvári püspökkel folytatott, milyen sok oldalúan nyilvánul az írás ismerete és használata, okvetetlenül föl kell tételeznünk, hogy az iskolázás itt már javában folyt abban az időben. (Archiv f. siebenb. Landeskunde X. 197. l.) Noha a lerombolás után mintegy 176 évig homályba vész a domokosok története, de az megint történelmi tény, hogy 1417-ben Lantregen Péter képfaragó a „Kereszt“-ről nevezett kápolna számára keresztet faragott Krisztus képével s a mi még érdekesebbé teszi, egyetlen kődarabból (Magyar Múzeum II. 295.) É kápolna ma is fenn áll az Erzsébet-utcza végén, a pályafő közelében. (Siebenbürg. Urkundenbuch I. CXXXII. 129. l.) 1474-ben a várossal kötött szerződés alapján engedélyt kaptak a domokosok arra, hogy a törököknek szüntelen fenyegető támadásai elől bejöjjenek a városba. A várfalakon belül építettek aztán maguknak kolostort, azzal a kikötéssel azonban, hogy a kolostor tagjainak nagyobb részt németekből kell állniok (Nationalarchiv 355). Ekkor épült az Orsolya-zárda a templommal együtt (A Keresztről nevezett nagyszebeni erzsébet-külvárosi kápolna történetéhez 11. l.).

Ezen kívül volt itt a minoritáknak 1300-ban kolostoruk Szent Erzsébetről nevezve (Fejér, e. m. VII. 2. 206.) és az is kétségtelennek

látszik, hogy az egyházzal kapcsolatos oktatás itt is ugyanazon alapelveken nyugodott, mint a melyeket főlebb érintünk. Az iskola külső és belső élete valószínűen egyezett a magyarországi hasonló iskolák szervezetével. E szerint a rektor volt az iskola igazgatója, alatta állottak a magisterek s a tanulók. Bizonyos napok az egyházi énekben való oktatásra voltak szánva, míg a többi napok délelőttjén a latin nyelv elemeire tanították a fiukat, a korosabbak meg logikát tanultak. A római írókat is olvasták. Esti 8—9 között szónoklatok voltak, hogy a tanulók a latin nyelvi előadásban gyakorolják magukat. A magister a káptalan bevételeiből kapta javadalmazását, de aztán a tanulóktól, a kik jobbra maguk is oly szegények voltak, hogy kegyes adományokból éldegéltek, nem volt szabad követelniük semmit. Meg volt azonban engedve, hogy pl. karácsonykor egy kappant és két kenyeret, húsvétkor ismét két kenyeret, egy sajtot és nyolez tojást, pünkösztkor egy kakast és tyúkot, minden hónapban pedig egy dénárt koldúljanak össze a jószívű emberektől, valamint hogy télen át az iskolaház fűtésére ingyen fát kéregessenek. Ezek mellett nem volt tiltva az olyan ajándék elfogadása, a melyet a szülők vagy az iskola barátai jószántukból adtak. (Fejér, IX. 4. 605.)

Városunkban a mívelődés fontos eszközei, a könyvtárak, szintén régi keletűek. A 14. évszázdtól fogva tudnak róluk. Így a domokos-szerzetnek volt könyvtára (Archiv XIV. 203. 489.), a melyet évről évre gyarapítottak s mintegy másfél százra szaporodott a könyvek száma, a melyek között első sorban aquinói szt. Tamás, Nicolaus de Lyra, különböző moralisták művei, s egyszóval túlnyomóan egyházi, vallásos művek voltak, de már akadt egy Vergilius kiadás is. A könyvtár maradványa jelenleg az úgynevezett, „Kapellenbibliothek“-ben van meg.

Még évszázakkal később is, mikor itt a katolicizmus immár végét járta, meg volt a szoros kapcsolat az egyház és iskola között, hiszen maga Luther is azt rendelte, hogy minden pap előbb tanítóskodjék (Gymnasialprogr. zu Hermannstadt 1858/9. 8. 1.). Egyébiránt e szoros összefüggést elég világosan mutatják a veszpémi és pécsi egyetemek is. Csak a Mátyás alapította budai főiskolán látunk némi törekvést az oktatásügy külön választására, de itt meg azért nem érvényesülhetett, mert az intézet rövid idő alatt megszűnt. A 15. évszázad végén s a 16. elején kezd ez az önállóság igazán mutatkozni, a mennyiben egyes városok saját hatáskörükben létesítettek s tartottak fenn iskolát.

Történelmi bizonyosságaink vannak arra, hogy Erdélyben már a 15. évszázadban számos ilyen iskola volt. Városunk számadásaiban már 1380-ból említve találunk bizonyos kiadást az iskola részére s valószínűen építésre vagy helyesebben javításra fordították. E rövid, de fontos megjegyzés a következő: „Item das man den schole hat gemacht XIX. fl. item j. ort“ (Archiv X, 204. XI, 352, XVII, 2.). Tudjuk továbbá, hogy 1446-ban Mag. Johannes Arnoldi de

Graudenz, a német lovagrend tagja, volt az iskola rektora. Mint ugyane korba eső nevezetes tény, megemlítjük, hogy Zsigmond király 1424-ben a szebeni prépostságot feloszlatta, V. Márton pápa megerősítette e feloszlatast, a király a prépostság javait a város közönségének adományozta (Seivert: Die Stadt Hermannstadt, 14. l.) s a város 1432-ben szerződött Rynesch Miklóssal, a város lelkészével, a ki egyúttal magister artium volt, hogy az adományozott javak jövedelméből bizonyos számú misét olvasson a templomban. Minthogy Rynesch utóda változtatni akart e szerződésen, pörösködésre került a dolog s ez időben már Mag. Stephanus de Schenk ma'ori rektoroskodott az iskolában, segédje pedig Antonius, fia a szebeni kécszináló Johannesnek (Archiv X 207. l.).

A 15. évszázban már készen volt városunkban a száz templom s ettől délre volt elhelyezve mai helyén az iskola, melynek az akkori körülményekhez képest becses könyvtára volt. 1400-ban ugyan még 21-re ment a könyvek száma, köztük volt egy biblia, egy magyarázatos zsoltár, egyházi jog, a híres Jacobus de Voragine domokos szeretes iratai részint pergamentre, részint papirosra írva (Kurz, Die ältesten deutschen Sprachdenkmale u. die älteste Handschrift der Sachsen in Siebenbürgen, Leipzig 1848, 44 k. l.), de már 1424-ben 14 kötettel gyarapodott, húsz évvel később 138-ra szaporodott a szám (Archiv X. 38—64, 193—232).

Új világot nyitott meg a reformáció. Úgy általán a magyar közmívelődés, mint az oktatásügy egyszerre új életre kelt, noha az ország állapota éppenséggel nem volt kedvező, a mennyiben egymást érte a mohácsi vész, a török hódoltság, az ország feldorabolása, az ellen királyok viszálykodása, a politikai párttusák s ezeknek új meg új nyomorúságos következményei.

A 16. évszáz, bátran el lehet mondani, annyit áldozott az oktatásügyre, mint történelmünknek egyetlen évszázada sem, a mint-hogy egyáltalán ebben az évszázban a közmívelődés terén páratlan haladást tett nemzetünk. A mi szorosan Erdélyt illeti, itt sokkal erőszakosabb volt az az óriási küzdelem, a mely a protestantismus és catholicismus között folyt és a melynek egyebek közt az volt a következménye, hogy míg egyfelől a katolikus püspökségek káptalanok, kolostorok jó formán elpusztultak s a klérusnak menekülnie kellett, — addig másfelül a katolikus iskolák is megsemmisültek. Városunk régi katolikus iskolájával is ugyanez történt. Benkő szerint (Transsilv. II, 307.) ezen iskolának 1510-től a következők voltak rektorai: „1. Joannes Mildt, 1540. — 2. Simon de Apoldia, 1517. — 3. Thomas Ball, 1519. — 4. M. Clemens Opolitanus. — 5. Joh. Myld Baccalaur. 1524. — 6. Andreas Baccalaureus 1526. — 7. Thomas Baccalaureus. 1528“, — de már innen fogva megszűnt a katolikus iskola. Városunk t. i. már 1529-ben határozatot hozott, hogy a barátok nyolcz nap alatt távozzanak a város teréről (Jakab E. Kolozsvár története II, 50 l.). Ebben az évben Ramasi Mátyás plébános más egyházi férfiakkal

együtt, megnősült, a régi vallást elhagyta, áttért a Luther hiveihez. Példáját követték a szebeni polgárok, a mennyiben szintén elpártoltak a régi hittől, a római kath. papokat és egyházi személyeket elűzték a városról és környékéről s miután valamennyi szász szék fölvette a lutheranismust, a római katolikus egyház összes vagyonát a papi ruhákkal és szent edényekkel egyetemben sajátjukká tették (Schemat. v. cleri d. Transsylv. pro 1882. 49 l.).

Ez az irányzat különben másutt is ép úgy nyilvánult az országban s a szerzetes rendek vagy megelőzték a kitiltást és saját jószántukból hagyták oda addigi tartózkodásuk helyét vagy ha ezt nem tették, akkor az illető város hatóságának, akár hányszor egész lakosságának tetteleges föllépése következtében kényszerültek odább állani.

A katolikus egyházi férfiak távozásával, a gondjukra bízott iskolák is meg-megszűntek, a káptalanok és zárdák oktató munkája megszakadt, az így bezárt iskolák helyébe pedig nem igen alkottak másokat. Az országgyűlés látván a művelődés aláhanyatlását, sürgetni kezdte új iskolák felállítását még a secularisált egyházi javakból. Így az 1524. székesfehérvári országgyűlés egyenesen arra kérte Izabella királynét, hogy adományozza az egyházi javakat azoknak, a kik az egyház iránt érdemeket szereztek. De már az 1544. tordai országgyűlés éppen ellenkezőleg azt kívánta, hogy a királynő se el ne idegenítse, se magánosoknak ne adja az egyházi javakat, sőt ha addig tette, vegye vissza az adományt. (Szilágyi Erd. országgy. emlékek I, 93. 189. l.)

Városunkban éppen a jelzett évben hozott végzést a szász egyetem, hogy a szász városok csatlakozzanak Luther tanához, a következő évi medgyesi zsinat pedig elfogadta az ágostai confessiót, kimondta a gyónás elhagyását s a fölösleges oltárok eltávolítását. Ennek természetes következménye az volt, hogy az addig fennállott iskola 1544-ben teljesen elveszítette katolikus jellejét s az 1546-ban hozott szász egyetemi határozat kimondta: „Item quod vel scholae instituendae vel ingeniosi pueri et publico sumptu in studiis alantur, ne cum tempore (quod timendum est) tum notarii cum parochii, praedicatores, ministri ecclesiae, rectores scholarum deficient“ (Archiv XVII. 19. l.). Végre 1550-ben kelt az a határozat, a melynél fogva valamennyi szász egyháznak kötelessége az említett megállapodás szerint rendezni ügyeit (Teutsch, Urkundenbuch der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen, 6. l.).

Mint hogy nagyon messze vezetne a vallásfelekezetek versengése, csak egy pár közelebről érdeklő nevezetes eseményt emelünk ki. Ilyen, hogy Martinuzzi, a helytartó, hatalma egész súlyával védte a catholicismust, sőt az 1545-iki debreczeni országgyűlés a 14. pontban kimondja, hogy senkinek jószágán lutheranust megütnie nem szabad s a helytartó vagy az ország kapitányának engedélyével a lutheranusok bárhol üldözhetőek, fogságba vethetőek (Fraknoi Magyar országgyűlési eml. II, 610. Kovachich,

Supplem. ad Vest. Com. III, 191. r. 1.). De másfelül az ugyanazon évi tordai országgyűlés a következőket végezte: „Ezen túl senki a vallásban újítani ne merjen, senki életével, szokásaival, sem külső megjelenésével a városokon kívül levőket meg ne bántsa; a barátokat és más egyházi férfiakat isteni tiszteletük szokott szabad gyakorlásában senki se akadályozza“ (Erd. országgyűl. eml. I, 218). Az 1548. ugyanott tartott országgyűlés tekintettel arra, hogy nem sokára várható a keresztyén fejedelmek határozata a vallás ügyében, megtiltotta, hogy a prédikátorok ide-oda járjanak prédikálni (u. o. I, 338), az 1551. országgyűlés pedig arra intette a különböző vallásfelekezetek híveit, hogy egymást ne sértsék, ne háborgassák, hanem tisztelettel viselkedjenek egymás iránt (Gr. Kemény, Coll. Dipl. I, 187). Fontos még az 1556. áprilisi kolozsvári országgyűlés azon intézkedése is, hogy azok a jószágok és jövedelmek, a melyeket az elődök zárdák és egyházak használatára adományoztak, világi czélokra nem fordíthatók: a helytartó addig, míg Ő felségeik az országba bejőnek, bizza mindazokat hű gondyiselők kezére, hogy jól ügyeljenek rájuk s megtartsák épségben, Ő felségeik határozzanak aztán a felől, hogy szent czélokra és iskolák fölszerelésére legyenek-e fordíthatók (Erd. országgy. emel. I, 577). Fontosnak kell tekintenünk e határozatot azért, mert ez az első alkalom, mikor egyházi javaknak iskolai czélokra fordításáról van szó. De jelentősek az ugyanazon évi novemberi és decemberi országgyűlések is, mint a melyeknek az egyházi javak világiasítása lett a következményük (u. o. II, 64.). Izabella királynő nehezen hajlott az országgyűlés eme kérésére, annál is inkább, minthogy a szászok, előre látván e törvény következményeit, egyenesen ahoz kötötték hűségüket. Végre teljesült az országgyűlés kérése, a szebeni káptalan, konvent és prépostság minden vagyona, az alapítványok minden faja, a fölszerelés a szászok kezébe jutott, az egyházi tized is átment a szász pap hasznélvezetébe, illetőleg a szász egyetem tulajdonába s a szászok aztán e vagyomból tartották fenn iskolájukat.

Különben 1543-ban történt utóljára, hogy városunk újonnan választott hivatalnokai a beigtatás alkalmával misét énekeltettek, a miért a város fizette a díjat. Csak két pontot kívánunk fölhozni itt a városi, illetve szász egyetemi számadásokból. Az egyik ez: „1543. I^o apr. Vitali monacho qui amplius in clastro manere nolbat, dum abiret pro expensis dati sunt ex voluntate dominorum fl. 12“, — a másik: „15 mai . . . monacho Matthiae, qui uxorem duxit in subsidium sustentationis fl. 12.“ Mindkét adatból világos, hogy a klastrom összes vagyona a városé volt. (Archiv XVII, 16. 1.)

De jól is fogott ez a vagyon, mert városunkat ebben az idő tájban sok szerencsétlenség érte. Eltekintve a politikai zavar-gásoktól, a melyek városunknak úgy külső, mint belső fejlődését megakasztották s a békés haladás elősegítésére teljességgel nem voltak alkalmasak, 1553-ban kiütött a dögvész, tartott egész

esztendőn keresztül, rendkívül sokan estek áldozatául. 1556. májusának utolsó napján leégett a város nagy része, két puszkaporos torony a levegőbe röpült s a város még ki sem épülte e csapásokat, a következő évben ismét óriási tűzvész dühöngött, a dügvész meg nagy számban szedte áldozatait. (Fraknoi. A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, 157. l.)

Már 1547-ben összegyűltek volt városunkban a szász papok, hogy egyházi és iskolai ügyekben tanácskozzanak s a városi tanács néhány év múlva (1555.) elhatározta, hogy a régi iskolát Honterus elveinek megfelelően átidomítja, kibővíti, kiegészíti. 1561-ben az így javított iskola vezetője, Magister Lucas Unglerus, Wittenberg tanítványa, lett. (Archiv XVII. 100. Monum. German. Paedagogica VI. 22. köv. 1.)

Ilykép városunk katolikusainak ügye teljesen elárvult, tökéletesen elnyomta a roformáció. A vagyonuktól megfosztott egyházi férfiak önkéntes száműzetésbe mentek egyrészt a Havasalföldre, másrészt a török tartományokba. A kivándorlók félig örömmel, félig irigykedve tekintettek Kolozsvárra, a hol az első érdélyi katolikus iskola 1557-ben létre jött. (Molnár, A közokt. története Magyarországon a 18. században, 562. l.)

Nemcsak a 16., hanem a 17. évszáz uralkodó eszméi is a vallás köré csoportosultak. Ez hatotta át az egész társadalmat. A reformáció férfiai hitelveik megszilárdítását a fölserdülő nemzedék nevelésére alapították s a katolikusok szintén elkövettek mindent, hogy saját hitelveiket védelmezzék a támadásoktól. Ez utóbbi szempontból kétségkívül egyike a legnagyobb hatású intézményeknek a jezsuiták rendje, mint a mely mindenütt igyekezett magához ragadni az ifjúság nevelését s a reformátorok klasszicizmusával szemben a nemzeti visszahatást, csökönös puritánizmusával szemben pedig szellemes világiak és ügyesen vitatkozó szónokok képését használta föl eszközüül.

A jezsuita rend, a melynek alapítása 1540-re esik, Oláh Miklós esztergomi érseknek köszönheti, hogy hazánkban oly gyorsan s korán elterjedt és megalapította a nagyszombati kollégiumot. Az első raj azonban nem sokáig maradt a hazában, mert a legfőbb pártfogó, Oláh, 1508-ban meghalt, a török hatalom egyre terjeszkedett s a protestansok mind nagyobb tért foglaltak el. Hanem azért a jezsuiták nem hagytak föl azzal a tervvel, hogy újból bejőjjenek Magyarországba s tényleg 1579-ben megkapták az első Báthori biztosító levelét, hogy büntetlenül bejőhetnek, noha a monostori apátság várzárdájában már előbb is benn voltak, bejártak Kolozsvárra, végezték papi teendőiket s Fehérvárott a vajda udvarában is otthon érezték magukat. Báthori István, mint jó katolikus, már 1672 előtt azzal a kéréssel fordult a bécsi jezsuita főnökhöz, hogy küldjön be jezsuitákat az ő támogatása végett. (Akad. tört. bizottság oklevél-másolatai II. 882. sz.), 1577-ben meg Arator Istvánt, a római szt. Péter-templom magyar gyóntató

atyját arra szólította föl, hogy Erdélybe jöjjön társaival az igaz hit terjesztésére (u. o. 956. 957. sz.).

Az 1579. októberi tordai országgyűlés immár bevégzett tényre állott szemben, mikor a fejedelem tudtúl adta, hogy a jezsuitákat behozta Kolozsmonostorra, de némi megnyúgvást talált az országgyűlés a fejedelemnek abbéli kijelentésében, hogy kizáróan az ifjúság tanítása és nevelése érdekében tette s más egyebet nem tehetvén, csupán arra kérte a fejedelmet, hogy a tanításon kívül egyébvel ne foglalkozzanak. (Erd. országgy. eml. III. 29. k., 143. k. 1.)

A jezsuiták azonban ugyan rövid ideig lehettek békességben, mint ezt mindjárt a kolozsvári száz-férfiaknak a jezsuiták ellen való 1580-beli felzúdulásai s ezek következményei bizonyítják. Az 1588. medgyesi országgyűlés hangosan követelte a jezsuiták kiűzését. E végzés szóról szóra így hangzik: „Végeztük továbbá ezt is, hogy ez mostan reprobáltatott Jesuitarum secta ez hazában nullo unquam temporum in successu admittáltassék, sőt szabad legyen őket persequalni és marhájokban zsákmányt tenni. Azonképpen egyéb szerzetesek is azon kívül, mint feljebb meg vagyon írva, ha bejönnek azon büntetés alatt legyenek“. (Veszely, Erdélyi egyháztört. adatok I. 189.) E határozattal szemben a jezsuiták kérelmet intéztek a fejedelemhez s az ország nagyjaihoz, a melyben ügyök védelmére kelve egyebek közt elmondják, hogy ők eladdig is csak annak a megbízásnak kívántak eleget tenni, hogy Erdély ifjúságát a vallásosságban és széptudományokban oktassák s a megfogyott katolikusok számát legalább megőrizzék. S Báthori István fejedelem, a ki a jezsuiták neveltje volt (Leleszi jezsuita atya nevelte), válaszában kifejtette, hogy őt is jezsuiták nevelték, nekik köszönhet mindent s így közvetve az ország is le van kötelezve a jezsuitáknak; ily körülmények közt csak nem kívánhatják tőle, hogy elűzze „élete megtartóit, védelmezőit és tanácsadóit“ (Erd. országgy. eml. III. 89. 1.). Ámde hiábavaló volt a fejedelem vonatkozása, a rendek nem tágitottak, fölpanaszolták a jezsuiták vétségeit, erőszakosságát, a kitiltásnak be kellett következnie s a fejedelem, látván a helyzetet, új válaszában kijelentette, hogy habár sok minden köti a jezsuitákhoz, de minthogy az ország közvéleményét látja a rendek kívánságában, maga is megnyúgzik benne s ezennel elrendeli, hogy tizenöt nap alatt vonuljanak ki az országból, még pedig örökre (u. o. III. 85; Approbata const. I., II. 1 és III. 1). 1589-ben január 3-án útlevéllel látta el őket, a miért elképzelhető hangulattal olvasta nemsokára V. Sixtus pápa feddő levelét.

A jezsuiták tehát elmentek, de a katolikus vallásra mért csapások nem sokáig tartottak. Az akkori sajátlagos viszonyokat alig jellemezhetné valami élesebben, mint az, hogy ama kitiltás ellenére az 1595. fehérvári országgyűlés a katolikus vallás-szabadságra való tekintetből ismét megengedte a jezsuiták bejövetelét, a minek útját egyébiránt jelentékenyen elegyengette volt megelőzőleg

Carillo Alfonz pápai követ, a ki 1590. táján jött az országba és a fejedelem gyóntatója lett.

Azonban ettől fogva is változott a jezsuiták sorsa. Egy ideig nyugton maradhattak, majd ismét távozniok kellett. Ez időben egyáltalán csekély volt a r. katolikusok száma Erdélyben (Akad. tört. bizotts. oklevél-másolatai II. 1219. sz.), pártfogókra is nehezebben tettek szert. Báthori Zsigmond 1597-ben kiadta ugyan kemény rendeletét a jezsuiták érdekében, de már a következő évben őt magát is elragadta szokott ingatagsága, levette kezét a jezsuitákról. 1603-ban Kolozsvár egész lakossága fölzúdult a jezsuiták ellen, kollégiumukat meg földig rombolta. Az 1605. medgyesi országgyűlés meghozta szigorúan elútasító rendeletét a jezsuiták ellen, Bocskai István fejedelem pedig jóváhagyta az országgyűlés végzését. A rend provincialisa, Argent János, megpróbált mindent, de sikertelenül fordult az 1607. országgyűléshez azzal a kéréssel, hogy a jezsuitákat fogadják ismét vissza. Ámbár a kath. előkelők pártolták az országgyűlésen e kérését, de a nagy többség határozottan elútasította. 1615-ben Bethlen Gábor ünnepiesen átadta ugyan a jezsuitáknak korábbi birtokaikat, iskoláikat, de 1652. jan. 22-én mégis intést kaptak a jezsuiták, hogy távozzanak (Approb. Conit. V. 25.) és bár az 1653. jan. 15-én kezdődő országgyűlésen hatalmas katolikus urak, mint Kornis Ferencz, Haller László, a korábbi medgyesi országgyűlés azon határozata mellett kardoskodtak, hogy fogadják be az országba a jezsuitákat s bár Somogyi Ferencz egri prépost is megjelent Fehérvárott, hogy a jezsuiták javára döntse az ügyet, minden fáradozás eredménytelennek bizonyult (Erd. országgy. eml. XI. 27. l.) s a jezsuitáknak még ugyanabban az évben ismét távozniok kellett az országból. Hanem néhány év múlva ismét visszaszállingóztak, de megint csak rövid időre. A katolikus és protestans vallásküzdelmek bizony még jó ideig nem szüntek meg. Az 1665-iki májusi országgyűlésnek lett volna feladata, hogy a monostori katolikus papok biztonságáról gondoskodjék, vagy hogy Eszterházy Miklóst a ref. hitről való térítő munkájában korlátozza, de a fejedelem kijelentette, hogy a létező articulusok „bontogatásához“ nincsen joga s így az ügy eldöntése későbbre maradt (u. o. XI. 105. k. e.). Midőn aztán a porta újból letette II. Rákóczi Györgyöt, nem sokára meg a török, tatár, kozák, moldvai és oláh csapatok óriási mennyiségben lepték el Erdélyt, tűzzel-vassal pusztítván mindenfelé, a fehérvári jezsuiták templomát és residentiáját is hamuvá égették, a jezsuitáknak innen ép úgy menekülniök kellett, mint Kolozsmonostorról s azután Kolozsvárról. Hanem mikor az ellenség eltávozott s Erdély új fejedelmet kapott, a jezsuiták újból visszatértek, kivívták azt, hogy Rákóczi fiát is a kathol. hitre térítették és a fejedelem maga nem vonakodott kijelenteni, hogy nincsen a világon olyan rend, a mely annyi jelességgel bírna az ifjúság nevelésében, mint a jezsuitáké. (Archiv für österr. Gesch. LXXI. 2. rész, 297. k. l.)

1694-ben szűnt meg a jezsuiták ide-oda vándorlása, mikor az osztrák uralkodóház védő szárnyai alá jutottak, miután megelőzőleg a Lipót-féle hitlevél 1691-ben az ország alkotmányával együtt biztosította a négy bevett felekezet vallását, templomait, iskoláit, alapítványait, fejedelmi adományait. Ez a hitlevél a r. katolikusoknak jogot ad arra, hogy bárhol templomot vagy iskolát építhetnek, ha még oly kevesen vannak is; más részt elrendeli, hogy kiki tartsa meg azt, a mivel bír a királyi és fejedelmi adománylevelek értelmében, kivéve, a melyeket az ország törvényei eltöröltek (Sylloge Tractatum 378 k. 1.). A katolikusok ezzel nem érvén be, kérelmet nyújtottak be, s ezt az 1692. márcz. 15. szebeni országgyűlés vette tárgyalás alá. Az új kérelem minket érdeklő lényege abban áll, hogy a katolikusoknak legyen alsóbb és felsőbb iskolájok, mint bármely más felekezetnek. E kérelem a következő 1693. év április 9-én kiadott pótló hitlevél (Diploma suppletorium) alapján teljesült. (Sylloge 373. 1.) A mint Erdély katolikusai nyugodtan hozzá láthattak a működéshez, vagyonos nagyjaik készségesen jöttek segítségükre áldozataikkal. Természetes, hogy a jezsuiták, kik most már zavartalanul telepedhettek le, jelentékeny részt vettek egyházi és iskolai dolgokban egyaránt.

Ime ilyen forgandó sorsuk volt a jezsuitáknak a szűkebb hazában. Lássuk most már, mikép s mikor telepedtek le városunkban.

Az események fonalán 1597-ig kell visszamennünk, a mikor Báthori Zsigmond átengedte Erdélyt II. Rudolf császárnak Oppelnért és ötven ezer darab aranyért. Az 1598. országgyűlés meghódolt a császárnak, de Báthori Bocskai Istvánnal s más pártfeleivel újból elfoglalta Erdély trónját, hogy a következő évben megint felajánlja a császárnak. Csakhogy be sem várva a követek visszatérését, bátyjának, Báthori András bibornoknak engedte át a trónt. Mihály oláh vajda azonban őt az 1599. okt. 27. nagyszzebeni csatában megverte, menekülni kényszerült s e futása közben vesztette el életét. Erre Báthori Zsigmond harmadszor is trónra lépett. Ámde most már Rudolf császár is megelégtelt a játékot, hivatkozott az 1597. szerződésben kifejezett jogaira s Básta Györgyöt küldte Erdélybe e jogok érvényesítése céljából.

És már városunk akkor látta az első jezsuitát, mikor Enyetér Lukács polgármester 1602. szept. 12-én ünnepiesen átadta a város kulcsait Bástának. A jezsuiták, mint tábori papok, szolgáltak a császári hadseregben s köztük Básta gyóntatóját Piharettinek hívták. Nem tartozik ide arról beszélnünk, minő kegyetlenségeket vitt végbe Básta városunkban is, minő félelmesen hirhedté vált a „Básta szekere“, elég az, hogy, midőn a császári hadsereg városunkból kivonult, a jezsuiták is vele mentek és aztán 1688-ig nem is jártak jezsuiták városunkban. Különben jegyezzük meg, hogy nem csak a jezsuitáknak, hanem általában a r. katolikusoknak sem volt maradásuk városunkban. Érdekesnek tartjuk ide jegyezni

Milley János jezsuita iratának egyik pontját 1651-ből, a melyben elmondja, hogy „Catholicis inter eos (t. i. Saxones) civibus esse vix licet. Nulla pro nunc via videtur sacerdoti catholico inter ipsos habitandi, nisi forte siquis zelusus sacerdos in tribus sedibus Sicularum (quas vocant) habitans vicinam Brassoviam primariam Saxonum urbem et pene rempublicam, identidem reviseret, et familiarius agendo, germanice quoque gnarus, libellos germanicos catholicos, quos valde cavent praedicantes, spargendo ac donando fidei aditum paroret.” (Erd. országg. eml. XV, 538 l.)

Mint mondók, 1686-ban jelentek itt meg másodszer a jezsuiták. Ekkor is mint tábori papok. Ez időben jött ugyanis Erdélybe Dunod jezsuita pater azzal a szerződés-tervezettel, a mely a későbbi Lipót-féle diploma alapja lett. Nemsokára közeledett Caraffa azzal a megbizással, hogy átvéve a császári had vezérletét, igyekezzék Erdélyt úgy gondolni, hogy Apaffi Mihály halála esetében kényszerítő eszközök nélkül is meghajoljon I. Lipótnak. És valóban fél év sem telt bele, Caraffa már kieszközölte úgy Apaffi, mint általán Erdély részéről azt a nyilatkozatot, hogy Erdély teljesen elszakad a töröktől s a császár-király pártfogása, hatalma alá adja magát.

Mikor Caraffa városunkba jött, a hadsereg számára isteni tisztelet tartása céljából, parancsára lefoglalták 1689-ben a posztógyártók bódéját a nagy és kis piac között, a mai gymnasiumi épület helyén (Seivert, e. m. 24. l.).

Kollich Lukács, az akkori tábori superior, az éppen akkor Bécsbe készülő Caraffához azzal a kérelemmel járult, hogy, mivel az említett helynek tábori kápolnává való átalakítása nem vezet célhoz, minthogy terjedelme igen csekély, annál fogva kívánatos volna a városban levő templomok közül egynek átengedése a r. kath. hitűek számára. Caraffát azonban fölötté rossz hangulatban találta e kérelem; kereken kijelentette, hogy ha a jelenlegi helyiség csekély, menjenek a jezsuiták Rómába, ott a Laterán vagy Vatikán vagy a szt. Péter temploma elég tágas lesz. Ez a válasz egy időre elvette a jezsuita atyák kedvét hasonló kérelmezésektől. Pedig akadtak a távolban is búzgó pártfogóik, a kik szívtükön viselték érdekeiket. Ilyen volt a többek között Hevenesy Gábor (1656—1715), a nagyszombati jezsuita kollégium rektora, a kinek történelmi irodalmunk az adatok összegyűjtése tekintetében sokat köszönhet, s a kinek nem kevesebb, mint 96 kötetre terjedő kéziratát a bpesti egyetemi könyvtár őrzi. Hevenesy egyike volt azoknak, a kik erősen rajta voltak, hogy a jezsuiták ne csak a szorosan vett Magyarországon, hanem Erdélyben is mentül előbb s nagyobb tért hódítsanak. Irataiban megemlékezővén arról, hogy Báthori István alatt Kolozsvárott már akadémiájok volt a jezsuitáknak, hogy továbbá Gyulafehérvárott kollégiummal, Udvarhelyen residentiával bírnak, megjegyzi: „Praeter jam enumerata loca opportuna essent pro collegiis societatis Cibinium, Megyesium et

Corona, urbes amplae et populosae, cum justa distantia inter se distent.“ (Archiv XIX. 747. 1.)

A jezsuiták tehát egyelőre beérték itt azzal, hogy a mit megnyertek, el ne veszítsék.

Bízva pártfogóik kegyében és hatalmában, 1691-ben állandóan letelepedtek városunkban. Erre nézve pedig a következő határozott bizonyítékaink vannak. Benkő (Milkovia II. k. 115. 1.) így szól: „Religioni Societatis Jesu anno 1691 Cibinium, postea vero a 1694. Coronam quoque deducti . . .“, Bél Mátyás (Compend. Regnor. etc. Maquique Princip. Transsilv. Geographicum 163. 1.) pedig így: „Anno 1691. Jesuitae illuc (t. i. Cibinium) deducti, ludum celebrem litterarium aperuerunt“. Kiegészíti ezeket Szerdahelyi Józsefnek, az intézet 1771—73. igazgatójának és a zárda főnökének 1772. decz. 21-ről a kir. főkörmányszékhez intézett jelentése, a melynek bevezető sorai így hangzanak: „Cibinii in Transsylvania sub administratione P. Super. Resid. S. J. Pia pro Catholica Religione fundatio alia non est, quam eadem haec Residentia et Ecclesia ejusdem societatis Jesu. Residentia haec suam originem debet uni e S. J. Patri Castrensi, qui Anno 1692 cum militibus Caesareis primum hanc civitatem ingressus est sacerdos Catholicus, quique intra spatium duorum annorum impetravit socium missionarium ejusdem Societatis Jesu“. (11718/1772. kormányzéki rend.)

Ezekből az adatokból, nézetünk szerint, teljes bizonyossággal tűnik ki, hogy az első jezsuita, a kit egyszersmind a rendház első superiorának és az iskola első rektorának kell tekintenünk (név szerint Bardia József), 1691-ben telepedett itt le állandóan. Csendesesen megkezdte működését, még pedig nemcsak egyházi, hanem iskolai téren is, a következő 1692. évben oktatni is kezdett, természetesen abban a szellemben s azon elvek szerint, a melyek a jezsuita oktatásmódra nézve az egész világon mindenütt érvényben voltak.

Határozott tényként állíthatjuk tehát, hogy a mai gymnasium alapításának éve: 1692. Több, mint kétszáz éves múltra tekinthet hát vissza intézetünk.

Mikor Bardia pár év alatt még társakat kapott maga mellé, rendszeresen szervezhette az iskolát. Lehet, hogy küzdöttek némely nehézségekkel, de, bizonyos, hogy itt-ott előzékenységgel is találkozott. Legalább Schreyner pater, Bardiának egyik társa a missióban, ugyanezt írta 1699-ben provinciálisának, de aztán hozzá teszi, hogy nem tudja, vajjon ez a császári parancsnak vagy önként jövő készségnek tudandó-e be, egyébiránt akármin van a dolog, rajta lesznek, hogy a szászokat megnyerjék s gazdag aratást remélnek az Úr szőlőjében.

A kedvező előjelekre új meg új katolikus család keresett és talált otthont városunkban, a szülők némi bizalommal kezdték a jezsuiták kezére bízni gyermekeik oktatását. Az oktatást a városi patika épületében, körülbelül a mai „zum schwarzen Adler“

patika táján (csak hogy valamivel közelebb volt az akkori patika a mostani belv. templomhoz) egy pár rozoga szobácskában kezdték meg. De folytatták szívós kitartással, meg-megküzdve a fölmerülő akadályokkal. (Archiv VI, 240.)

Elképzelhető azonban, mennyire bántotta őket az a tudat, hogy nincsen szép, állandó templomuk, nincsen residentiájuk és nincs alkalmas iskolai épületük.

Pedig erre még jó ideig kellett várakozniok.

1702-ben tett ugyan már indítványt a városi közgyűlésen Rabutin, az akkori parancsnok, hogy engedjenek át egy régi katolikus templomot a jezsuitáknak, hanem ez csak látszólag volt kedvező föllépés érdekükben. Tényleg ugyanis annak a szokásnak volt következménye ez az indítvány, hogy abban az időben a templomokba temetkeztek, a hadsereg tisztjeinek tehát okvetetlenül szükségük volt egy ilyen temetkező helyre. A kérdés azonban néhány évig eldöntetlen maradt. 1716-ban vetette föl ismét az akkori hadtestparancsnok, Steinville, a ki 1710–1721. kormányozta Erdélyt s a kiből hatalmas támogatóra lettek a r. katolikusok és a ki még erőszakoskodástól sem riadt vissza, ha ez a katolikusok javára szolgált. Mint jellemző eseteket őrzí róla a hagyomány, hogy három pietismussal vádolt lutheranus professort eltiltott a helyi luth. gymnasiumtól, azután az erdélyi német protestansok templomait sorra vette vissza, 1716-ban az unitáriusok kolozsvári templomát, két év múlva papi lakát, iskoláját s más házait vette el. (L. Kővári Erd. tört. adatok 96; Székely, Unitaria vallás tört. 169 l.) Alatta történt meg városunkban is a korábbi apácza-kolostor átadása, nem ugyan a jezsuitáknak, hanem a ferenczrendieknek, még pedig azzal a határozott kikötéssel, hogy csak német rendtagokat visznek a zárdába. Ugyanekkor történt, hogy azt az oltárt, a mely korábban a luth. főtemplomban volt, átvitték az Orsolya-zárda templomába s a mi ennél még jelentősebb, hogy a város Bardia jezsuita superioriának engedélyt adott arra, hogy 14 ülig ingyen fát hozasson a város erdejéből (Verhandlungsacten des Magistr. zu Hermannst. 1717, pag. 19) s Steinville közben járása idézte elő, hogy a város különben sem viselkedett rosszindúlattal a jezsuitákkal szemben (u. o. 1720. p. 130.).

Mind e kedvező viszonyok ellenére is a jezsuitáknak fenn érintett vágyokozásuk betöltésére tovább kellett várniok, nevezetesen 1721-ig, mikor Virmont gróf lett Steinville utóda. Virmont rendkívül kegyes férfi volt, mikor a városba érkezett, nem ment addig szállására, a míg a ferenczrendiek templomában meg nem gyónt és nem áldozott.

A jezsuiták éles szeme legott átlátta, hogy Virmont-ban jelentékeny támaszra találhatnak céljuk elérésében. És találtak is. Ismételen szóba hozták előtte a templom- és zárda-építését, döntő érvekkel győzték meg, hogy e nélkül soha itt elég szilárdan meg nem vethetik lábukat. Már az alkalmas hely fölött is gon-

dolkodtak. Szemük egyenesen a fötérre esett s az volt az óhaj-tásuk, hogy távolítsák el onnan a terjedelmes kocsiszint, kereskedők bódéit, a czéhek czintermeit, hadd építkezhessenek oda.

S Virmont egészen magáévá tette a jezsuiták ügyét. 1721. augusztus 20-án megjelent a városi közgyűlésen s olyan hangon pártolta a jezsuiták kérését, a mely körülbelül egyenrangú volt a parancsossal. E föllépésnek meg is volt a sikere. Mint minden tekintetben fontosat, ide igtatjuk egész terjedelmében azt az okiratot, a mely Virmont fellépésének volt a következménye.

Ime a szerződés:

„Wir Endesunterschriebene und Gefertigte urkunden und bekennen hiemit vor jedermänniglich, denen es zu wissen zukommt, für uns und zukünftige Zeiten, dass, nachdem ich Damian, Hugo, des heil. Röm. Reichs Graf von Virmont, dero Röm. Kay. Maj. Geheimbder und Hofkriegs-Rath; General Feld Zeug-Meister, Commandirender General in Siebenbürgen und Wallachey, wie auch Oberdirektor in dieser letzten Provintz und bestellter Obrister über ein Regiment zu Fusz, an den Ansehnlichen, Wohlweisen, hiesigen Hermanstädter Magistrat das Begehren und Ansuchen gemacht, denen etlich dreiszig Jahre pro cura animarum hier anwesenden RR. PP. e Soc. Jesu endlich einen Platz einzuräumen, womit sie zu grösserer Ehre Gottes und Trost der Christ-Catholischen Gemeinde eine Kirche erheben und aufbauen mögen.“

„So ist von mir Commendirenden Generalen einer Seite und uns Bürgermeister, Königs- und Stuhls-Richtern, Geschworenen vor dem Rath, wie auch der gantzen Gemeine der Hundert-Männer allhier andern Theils, nach gemeinschaftlicher Zusammentreffung, gepflogener Unterredung und behörigen Abhandlung darüber in Sachen des Erfolgenden mit gutem Wissen und Wohlbedacht beliebt und aufgerichtet worden und zwar:

1. Cediret die Stadt das gegenwärtige, von gedachten RR. PP. dermahlen pro exercitio Religionis inne habende Oratorium von dem Gewölbe des Durchganges exclusive den Stadt-Apotheken angefangen, in den Abschnitt, wo daselbsten die Feuer-Mauer ist, von der Spitze des Daches bisz auff das Fundament, mit allen Kaufmanns-Gewölbern und Kellern inclusive des Waag-Hauses denen mehr berührten RR. PP. bis an ihr eigenes Wohnhaus, zu dem obigen Absehn eines Kirchengebäudes, freywillig, mit allen daran habenden Nutz-Nieszungen ohne Entgelt, und begiebet sich darauf alles Recht und Gerechtigkeit für nun und alle fürwährende Zeiten. Dagegen

2. Weile die Stadt nothwendig ein ander Waaghaus haben musz, und die Kaufmanns-Gewölber zur utilitati civitatis publica jährlich ein Nahmhaftes an Zins getragen, wird derselben von mir Commendirendem Generalen überlassen von dem kleinen Platz, neben der kleinen Haupt-Wache, derjenige Orth, wo etwas Proviant-Mehl lieget, dergestalten, dasz sie mit demselben frei disponiren, das Waghaus dort aufrichten, neue Gewölber bauen, und die Kaufleute dahin transferiren und introduziren mögen. So wird auch

3. Von denen RR. PP. abgetreten der Orth, wo sie über der Apothek die Schule biszher gehalten und der Stadt zu ihrer gleichmäszigen disposition überlassen und zumahlen

4. Wir Burgermeister, Königs- und Stuhls-Richter, Geschworene des Raths, Communität derer Hundertmänner des obigen, vornehmlich ex respectu Religionis unseres allergnädigsten Souverainen Landesfürsten und Herrns Kay. und Königl. Mayt. denn ausz observance gegen vor hochgemeldet Commendirenden Generalens Excellence uns ohngezwungene, freywillig, ohne Entgelt begeben, und uns dadurch ein Meritum gemacht haben wollen. So thun

5. Ich Commendirender General Graf v. Virmont, hingegen die Stadt kraft dieses gänzlich und zuverlässig versichern, dasz ich diese besondere

Willfährigkeit bei Sr. Kay. Königl. Mayt. soviel nur immer kann, möglichst anzurühren, nicht ermangle, in der vollen Hoffnung und aller unterthänigsten Zuversicht, allerhöchst gedachte ec. ec. dieselbe werden sothane Bezeugung in Kay. Königl. Landes-Fürstl. Huld- und Gnaden aufnehmen und dafür mit ihrer angestammten Clemenz der Stadt in anderley gewogen und beygethan zu verbleiben geruhen.

Und sind von dem obig geschehenen zwei gleichlautende Exemplaria ausgefertigt und jedem Theil eines pro future cautela zugestellt worden. In Hermannstadt den 20. Augusti 1721.“ (Következnek az aláírások.)

E szerződés 3. pontját azonban a jezsuiták nem teljesítették. Még az 1726. ápr. 3-diki városi tanácsülésnek is tárgyát tette a szerződésnek ez a pontja. De végre ugyanazon év július 25-én a város kezébe jutott a kérdéses helyiség, a hol a jezsuiták az oktatást megkezdték volt. Ám arra, hogy akkor is mily módon juthatott hozzá a kommunitas, eléggé jellemzők Schmidt-nek következő szavai (Archiv VI, 243): „erst am 25. Juli desselben Jahres dadurch in die Hände des Commune gelangte, dass man den Jesuiten auf ihr Begehren vom 12. April das sogenannte Schullerische Haus überliess, welches neben oder besser gesagt mit den Häusern eines Ritter und Löw den von dem Jesuitenkloster später bedeckten Grund ausfüllte.“

A jezsuiták tapasztalván ezt az engedékenységet a város részéről, kérésükben — mint látni fogjuk — még tovább mentek, egyelőre pedig még ugyanazon év július 4-én letették nagy ünnepélyességgel a templom alapkövét (11718/1772. korm. r. Archiv XI, 289. l.). Ekkor mondta Sandschuster Ádám azt a beszédet, a melynek teljes czím-lapja a következő: „Erster | Grund-Stein | Für das GOTTs-Haus der Gesellschaft JESU | zu Herrmann-Stadt | In der Sachsischen Haupt-Stadt des Fürsten- | thums Sieben-bürgen | Bey hoher Anwesenheit | IHro Excellente des Commendirenden Herrn | Generalen | Freyherrn Caroli | De Tyge, | Vor | Unzehlbaren zusehern so wohl Ewangelischer als | Catholischer-Religions verwandten | Nach gehaltener Ehren-Predig durch P. Adamum Sandschuster Ordinari Sontag-Predigern. | mitten auff dem hohen Stadt-Platz | mit gröster Hochfeyerlichkeit angeleget | den 4. Heumonath im Jahr Christi | 1726. | Druckts Johann Barth.“ — Az egész beszéd 21 sűrűn nyomott széles 8° rétű lapot tölt be s kiindulva ebből a tételből: „Ponam Tabernaculum meum in medio vestri et non abjiciet vos anima mea“, tizennyolcz rövidebb-hosszab részben első sorban az istennek tartozó ama hálát fejtegeti, a melynél fogva végre, annyi féltő remény után, sikerült e rég óhajtott lépés, — nem kevésbé hangsúlyozva a köszönetet az isten küldte generalis iránt, a ki lehetővé tette a régi vágy teljesedését.

A jezsuiták — mint érintők — haladtak egy-egy lépéssel előre s még 1726. aug. 12-én azzal a kéréssel fordultak a városi tanácshoz, hogy egy részt engedje át mégis csak nekik azt a patika-épületet, a mely a szerződésbe nincs bele foglalva s 1672,

óta a város tulajdona, hogy helyébe tornyot építsenek, hanem legyen szabad az építés ideje alatt a nagy evang. templom egy részét használniok isteni tiszteletre. Hogy minő hatást tett e kérés a tanácsra, jellemzi az akkori jegyzőnek, Dr. Vettének széljegyzete az ülés jegyzőkönyvéhez: „Conticuere omnes et contristati discedunt, et res magni momenti in aliud tempus differtur!“ Egy hét múlva újból összeült a tanács s aug. 19. ülésében kimondta, hogy az evang. templomnak a jezsuiták használására való átengedése már csak azért sem lehetséges, mert a kétféle kultusznak egy földél alá jutnia nem szabad.

A jezsuiták most Tige generalisnál kerestek és találtak támogatást, a ki azzal fenyegetőzött, hogy ha másképp nem lehet, „armata manu“ is megszerzi a jezsuitáknak a kívánt helyet. Gastager Mihály, az akkori jezsuita superior, „amiciscimis cum minis et vultu hilarissimo“ fogadta a városi tanácsnak azt a határozatát, hogy a míg a templom építése tart, addig, tehát legfőlebb hat esztendőre, átengedi a jezsuitáknak isteni tisztelet tartására az aranymivesek bódéját. — A templom építésével egyidejűleg hozzáfogtak a kolostor építéséhez is.

Ne higyjük azonban, hogy ezzel vége volt a lutheranusok és katolikusok közt folyó viszálynak. A jezsuitáknak még korai volt ürülniök. Mikor a város szász lakossága látta, hogy másképp meghíúsítani nem lehet a dolgot, erőszakhoz folyamodott. A mit nappal építettek, azt éjjel földülták, más nap újból kellett kezdeni a munkát. És ez jó ideig tartott így, mígnem végre Wallis gróf (a ki 1737. szept. 28-án halt meg), akkori hadtestparancsnok, katonai éji őrség föllállításával biztosította az építés zavartalan folytatását. A sok ellenségeskedés, tetteges czivódás miatt azonban mégis csak lassan haladt előre az építkezés, de végre 1733-ban befejezéshez jutott és ez év szept. 13-án megtörténhetett a mai belvárosi r. kath. templom fölszentelése. A torony s vele egyidőben a residentia csak 1739-ben készült el s ez esztendőben tették föl a toronyra nagy ünnepélyességgel a keresztet. A rend azon tagjait pedig, a kik 1728. óta az Orsolya-zárdában tartózkodtak, elhozták az új residentiába. Nyugodtan s a rend szabályainak megfelelőbben foghattak most már az oktatás munkájához, szilárd volt már lábuk alatt a talaj, nem az életfönntartásra, hanem arra volt gondjuk, hogy tekintélyük emelkedjék, befolyásuk öregbedjék. E törekvés folyományául tekinthető, hogy adlershauseni Waldhütter Istvánt nagyszebeni királybíróvá s egyúttal a szászok grófjává nevezték ki, illetőleg erősítették meg felső helyen 1745. február 25-én, noha előzőleg a kommunitás Czekelius Mihály polgármestert választotta volt meg ama tisztre 84 szavazattal. (Hermann, Das alte u. neue Kronstadt, 1883. II. k. 309. 1.) A megerősítés abban a reményben történt, hogy Waldhütter állásánál fogva döntőleg fog majd hatni a jezsuiták ama czéljának elérésére, hogy városunk lutheranus lakosságát lehetőleg áttérítsék a r. kath. hitre. A siker azonban

elmaradt. Hanem a jezsuiták csak nem szüntek meg tervezgetéseikkel s immár a katolikus ünnepek elismertetésén fáradoztak. 1752-ben az úrnapiját megelőző napon házról házra egy rendeletet hordoztak s olvastak föl e végből. Am ez órási visszatetszést szült a város polgáraiban úgy annyira, hogy az udvarig vitték föl az ügyet.

A jezsuiták pedig nem lankadva, új, meg új eszközről igyekeztek gondoskodni hatalmuk s befolyásuk biztosítása, fokozása czéljából.

Ez az új eszköz az iskolai épület kérdése volt. Évek óta érlelődött a jezsuitákban az a gondolat, hogy iskolájuk csak úgy tud igazán tanúláságot hódítani, ha kellő helyiségekkel bír. Gallob Antal superiorinak volt fűnntartva a dicsőség, hogy e tekintetben létesítse az óhajtásokat. Gallob az iskolának azt az eredeti helyiségét, a hol először vetették meg lábukat a jezsuiták, teljességgel nem tarthatta kielégítőnek s szemét a Löw-féle házra vetette, arra a mai Reissenberger-féle házra, a mely a Mészáros-utca és a Főtér sarképuületét teszi. 1753. márcziusában sikerült is kieszközölnie a kommunistától az engedélyt, hogy a katolikus iskola ama ház emeletét foglalja el, holott a földszin — mint Felmer Márton, az evang. rektor naplójában mondja *) — „bleibt dem Pupillen der Frau Löwin, für den oberen (Stockwerk) werden 1200 fl. demselben bezahlt, davon 600 fl. baar erlegt, 600 fl. aber auf ein Dorf angewiesen werden die jährlichen Interessen davon zu fordern; doch bleibt dem Pupillen vorbehalten auch den oberen Stock wieder für das besagte Geld einlösen zu können.“

Még ugyanazon évi nóvember havában igen szép feliratokkal látták el az épületet. A bejáró fölé ezt irták:

HanC aeDeM PaLLas sIbl eLegIt**)

Az ablakok közeit szintén föliratokkal töltötték ki. A Mészáros-utczára néző falba, virágoktól övezve a következő feliratokat illesztették:

In hoCce PaLLaDlo eXCoLitVr IVventVs In DeCus totIVs reIpVbLICae.
SIt saLVs paX aeVlterna hIsCe AeDibVs In qVibus PaLLas CathoLiCa
Ciblniensis erVDIre CoeplT.

De sVMptibVs pVbLICis senatVs popVLVsque hVlIas flerI IVssit.

(L. Siebenbürgische Zeitung 1784.: Topographie von Hermannstadt, 551. l.).

Mint látni fogjuk, harminczhat évig volt e helyen a latin iskola. A jezsuiták pedig — ámbár teljesült e fontos óhajtásuk, folytatták a tervezgetést nem lankadó kitarással.

*) E fontos jegyzethez Albrich Károly, jelenlegi gymn. igazgató sziveségéből jutottunk s érte e helyen is kifejezzük hálás köszönetünket.

**) Az akrostikhon az 1753. évszámot adja.

Lankadniok annál kevésbé lehetett, mert Brukenenthal báró éppen ez időben állott elé Mária Teréziának azzal a tervvel, hogy Erdélyben, nevezetesen Nagyszebenben, protestans egyetemet állítsanak. Első pillanatban nagyon érzékenyen hatott ez a jezsuitákra, de némiképp megnyugodtak, midőn megtudták, hogy Brukenenthal tervét az udvartól leküldték véleményadás végett Hadik generalisnak és Bajtay József erdélyi püspöknek. Minthogy e kettőnek véleménye lényegileg egyezett, elégnék tartjuk a püspökének rövid ismertetését.

Bajtay a pusztán tantügyi kérdést szélesebb alapokra fekteti s memorandumát inkább a katolikus vallás egész körére kiterjedő javaslatok sorozatának nevezhetnők.

Első sorban a hivataloknak katolikusokkal való betöltésében látja a r. kath. vallás erősbitését. Vannak ugyanis, úgymond, legmagasabb rendeletek, a melyek megszabják, hogy minden községben a tanácsosi állások fele katolikusokkal töltenő be, a többi hivataloknál pedig jogosan figyelembe veendő az egyes felekezetek számaránya. Amde ezeket a rendeleteket vagy egyáltalán nem vagy csak bizonyos mértékben tartják meg. Ez a helyzet csaknem az összes száz városokban. De nemcsak eme rendeletek kellene megújítani, hanem más eszközöket is kellene alkalmazni, pl. hogy a gubernium elnöke s a kath. püspök minden a Felsőséghez fölterjesztendő hivatalnoki kijelölről véleményt mondjon, — az unitariusok helyét katolikusokkal kellene betölteni. Meg kellene tehát változtani a Lipótféle diplomát, mert hiszen semmiféle törvény sem állhat fenn örökké, az idők, a viszonyok a mértékadók. — Igen fontos eszköz az ifjúság nevelése. Vannak ugyan rendeletek, a melyek értelmében a katolikus gyermekeknek csakis kath. nevelést szabad adni, de, mert nem veszik kellően figyelembe, szigorú büntetés terhe alatt kellene megújítani. A további eszközök még távolabb esnek jelen közleményünk czéljától s csak éppen megérintjük, hogy a püspök a tized szabályozását, a polgári jog olcsóbban való megszerezhetését, a szászok hosszadalmas közigazgatásának módosítását szintén kiválóan hangsúlyozza. Legelkéseredettebben nyilatkozik a városunkba tervezett száz egyetemről, a melynek már nevével is irtózik, mert előre látja, minő hanyatlás vár ez esetben a kath. iskolákra. Az abból áradó szellem nemcsak az iskolák ifjúságát mételyezné meg, sőt káros hatással lesz az alkotmányos kormányzatra is. Végeredményül oda jut, hogy e helyen határozottan kath. egyetemet kellene állítani s ezt jezsuiták kezére bízni; így nemcsak a kath. szellem volna megmentve, hanem a más felekezetteliek sem mennének külföldi egyetemekre, mert itt minden tudományágat föllelhetnének.

Ez-e vagy e mellett más körülmények is hatottak-e közre, nem érdekel most bennünket, tény, hogy Brukenenthal terve terv maradt, a jezsuiták pedig városunkban elérték annyiban fönn említett óhajtasukat, hogy 1764-ben leérkezett Mária Terézia

rendelete, hogy nemcsak Szeben, hanem a többi város hivatali állásai is fele részben katolikusokkal töltendőek be, — a tanács határozata pedig csak akkor emelkedik érvényre, ha a két felekezet votis maioribus-ával bír. azután a kórházi ügyek katolikusokra bízandók, a katolikus ünnepeket pedig a nemkatolikusoknak is meg kell tartaniok (Archiv VII, 20 l.). E magas rendelet kitűnő végrehajtóra talált Hadik generalisban, a ki Minden-szentek napján általános munkaszünetet rendelt el, őrzékek jártak be a várost s a kit munkában találtak, azt egyenesen fogságba vetették. Pettau superior és Delpini Ferencz, intézetünk egyik bűzgő tanára, tehát méltán támaszkodhattak Hadikra nagyfontosságú tervük végrehajtásában.

A terv az volt, hogy a városbeli katolikus elem gyarapítása, fejlesztése érdekében árvaházat állítsanak. 1767-ben került Mária Teréziához az az indítvány, hogy azt az épületet, a melyben 1752. óta az Ausztriából, Steyerországból és Karinthiából ide beköltöztetett evang. családok laktak, használják föl a jelzett célra. A Felső örömmel vette az eszmét s tényleg 1770-ben fölláttották a Terézárvaházat, a melynek első igazgatójává Delpinit nevezték ki (Archiv VI, 231—265. l.), a kinek az épületet már 1767. szept. 1-én átadták. A jezsuiták befolyása alatt (Herrmann, Das alte und neue Kronstadt, I. 306 l.) keletkezett tehát az intézet s ezt a kapesot fenn is tartották a jezsuiták mind addig, a míg csak rendjüket el nem törölték. Azután sem szűnt meg különben a kapes a gymnasium és árvaház közt maig.

A rend feloszlatása 1773-ban következett be s ez volt befejező éve a jezsuita-intézetnek mi nálunk. Belső életének ismertetését alább ejtjük meg, ezúttal csak az eltörlés tényével foglalkozunk. Mária Terézia t. i. a jezsuiták év szeptemberének 18-án elrendelte, hogy a jezsuita-társaság eltörlésére vonatkozó bulla a pápai szék körözüvényével együtt kihirdetendő, az egyes intézetek aktiv és passiv állásáról leltárak készítendőek (8°51/1773. kor. r.). A novitiusok elbocsátandók; a kik fogadalmat tettek, ruhára 100 frtot, ellátásra három hónapig szintén bizonyos összeget kapnak, de ezen idő alatt jövedőjükről gondoskodni tartoznak. Hasonló intézkedés éri a rendtársakat. Az öregek és szolgálatra képtelenek valamely kollégiumba összegyűjtendőek, ott majd a főnök fog gondoskodni ruházatukról, teljes ellátásukról. Kihirdetendő egyúttal, hogy a kiknek a jezsuiták tartoznak, a kik bérbe vagy zálogba vettek tőlük valamit s a kik tudják, hogy hol van s miben áll a társaság vagyona, mindezekről jelentéssel tartoznak a guberniumnak. Végre a társulat névsora is fölküldendő megjelelésével azoknak, a kiket azonnal vagy három hónap múlva kell elküldeni és a kik továbbra is alkalmazandók.

Intézetünket illetően mindez megtörtént még ugyanabban az esztendőben. Az illető bizottság kiszállt a vagyon fölvétele végett s 1773. decz. 15. és következő napjain végezte munkáját

(8625/1773. korm. r.). Ugyanez idő tájt végezték e dolgot a többi erdélyi jezsuita-társaságoknál is s az összesen hat erdélyi társház tiszta vagyona, a melyet aztán a kincstár javára foglaltak le, 710.492 frt. 14 $\frac{1}{3}$ krt, évi jövedelme pedig 23.589 frt. 58 $\frac{1}{4}$ krt. tett. Kizáróan az itteni társház vagyona 82.976 frt. 24 $\frac{5}{6}$ kr. volt, míg ez összeg remélhető tiszta jövedelme 2095 frt. A könyvtár értékét 1500 frtra becsülték. (99/1774. korm. r.)

Úgy hiszszük, nem lesz érdektelen megjegyezni itten, hogy a jezsuiták vagyona hazánkban a rend főslosztatásakor, eltekintve a készpénztől, pusztán ingatlanokban többet tett tiz milliónál. (Schwardtner, Statistik des Königreichs Ungarn 527. l.). Ugyancsak a főslosztatás idejében a következő intézeteik voltak az erdélyi részekben a jezsuitáknak: egy collegium Kolozsvártt 40 taggal, — egy residentia Gyulafehérvártt 6, egy Szebenben 10, egy Udvarhelytt 6 taggal, végre egy missio Marosvásárhelytt 5 taggal. (Szilágyi Ferencz Rejzok 8. l.)

Városunkban tehát a jezsuita-rend 1773. végén oszlott föl s decz. 11-én már oda hagyták a rendházat a paterek, csak a belvárosi plébános, Lehmann József, maradt itt közülök a papi teendők teljesítésére két káplánnal. Lehmann volt hát az utolsó jezsuita-superior Nagyszébenben.

A rend megszűntével egyelőre megszűnt az addigi iskola is és helyébe 1778. januárjától fogva az elemi iskola négy osztályát tették olyképp, hogy az iskola igazgatója és szolgája is ott lakott (1777. decz. 10. 1915. udv. rend.).

Csak II. József alatt, 1780-ban nyílt meg újra a régi latin iskola, mint öt osztályú „gymnasium regium“, a melynek igazgatója a mindenkori belvárosi r. kath. plébános volt hoszú évek során keresztül.

A tanuláság egyre nagyobb számban gyülekezett intézetünkbe. E körülmény mindinkább éreztette a helyiség szűk voltát s alig öt-hat év múlva már elkezdődtek az igazgatóságunk gondjai az ifjúság elhelyezésére nézve.

Cserey Imre, igazgató (akkor praefectusnak hívták) már az 1785/6. tanév végén fölterjesztést intézett a kormányzékhez ebben az ügyben, de onnan még csak választ sem kapott. Cserey azonban nem nyugodott és nem is nyugodhatott, annál kevésbbé, mint-hogy saját fölterjesztésének támogatását látta Eszterházy János gr., kir. igazgató (ma: főigazgató) jelentésében, a ki egyebek közt így jellemezte (1786. jan. 22. 1541. sz.) az épületet: „Scholarum aedificium satis miserum est“. — Cserey 1787. márcz. 22-ről újból fölterjesztést tett, mert — úgy mond —: „das gemeine Beste hier Orts studierender Jugend legt mir die Verbindlichkeiten auf nochmals vorzustellen“ a viszonyokat. Az állapot ugyanis a következő volt. Az iskolának öt szobára volt szüksége, de tényleg csak négy volt, úgy, hogy az egyik osztályt a tőszomszédban levő épületben kellett iskoláztatni. De még az a négy szoba sem volt kielégítő.

Az egyiket, Cserey szerint, fűtni sem lehet, a többiek is oly szűkek hogy egyes osztályok tanulósa csak szorong, — az pedig, hogy a rendelkezésre álló szobák bármelyike is a hitoktatás vagy a nyilvános vizsgálatok alkalmával az összes ifjúságot befogadhatná, tökéletes képtelenség. Kifejtette, hogy az ifjúság egyre tömegebben tódul az intézetbe, sőt valószínű, hogy még tovább is emelkedik a szaporodás „wegen der Bequemlichkeit des Lebens und Erlernung der deutschen Sprache“. Jelentését e szavakkal végzi: „Meines Erachtens empfiehlt sich das Haus auf dem kleinen Platze Nro 409, wo die Münz- und Bergwesens-Kanzlei war, sowohl wegen der Nähe, als auch wegen mehrerer und gröszer Zimmer vorzüglich hiezu“. (4855/L. 294. 1787. korm.)

Cserey ismételt kérelme végre annyiban meghallgatásra talált, hogy az udvari kancellária 1788. aug. 20-ról kelt 11293. sz. rendeletével meghagyta a kir. főkormányzásoknak, intézkedjék az épületi viszonyok javítására nézve. A kormányzások 7792/1788. sz. a. szept. 12-én föl is hívta az ispáni hivatalt, hogy, — mivel a kath. iskolai épület fenntartása a városi tanácsot illeti, — utasítsa ezt, hogy az iskola praefectusával, Cserey Imrével, egyetértőleg tervet készítsen ezen iskolai épület helyreállítására vagy egy kényelmesebb épület megszerzésére.

Hirling polgármester aztán ugyanazon évi november 19-iki jelentésében elmondja, hogy az iskolai épület megvizsgálása kiderítette, hogy a városi közönség birtokában levő iskola-épület felső része két kis s három nagyobb szobából áll, az iskolai praefectus nyilatkozata szerint pedig nemcsak öt nagy szobára, hanem egy még nagyobbra is van szükség vizsgálatok tartására, ennél fogva ezen ház alsó része is, mely Löw Lénárté, e célra meg volna szerzendő. Löw azonban úgy nyilatkozott, hogy tulajdonát 1000 aranyon alul senkinek át nem adhatja. Ezen fölül a javítások oly sok költséget okoznának, hogy az egészen kimerített városi jövedelem nem hordozhatja; különben is a szebeni latin iskola tanulói közül csak mintegy 10 szebeni születésű, a többiek ellenben mind idegenek. Nem látja át, mikép szorítható az itteni közönség idegen gyermekek miatt arra, hogy iskolát építsen s ezáltal magát költségekbe verje, holott a templom melletti residentia e célra tökéletesen elegendő.

E jelentésre a kir. főkormányzások decz. 12-ről visszaírt az ispáni hivatalnak, hogy rendelje meg a szebeni tanácsnak, hogy készíttessen tervet és költségvetést, miként lehetne a jelenlegi iskolai szobákat kijavítani s az iskolai épület alsó részét iskolai célra fordítani, hogy a gymnasium a szükséges helyiségekkel legyen látva, annyival is inkább, mert tudva van, hogy a volt jezsuiták residentija a normális iskola s az egyházi tanárok lakásai által egészen el van foglalva s azért nagyon felöltő volt, hogy a tanács ezt az épületet, a nélkül, hogy megsejmelte volna, ajánlatba hozta a gymnasium részére. (10135/1788. korm. r.)

1789. febr. 18-án a szebeni tanács az ispáni hivatal útján fölterjesztette az iskolai épület kijavítására vonatkozó tervet és költségvetést, márcz. 6-án pedig véleményadás végett átadták az építészeti igazgatóságnak (1503/1788. korm.).

Az építészeti hivatal Cserey praefectus, Koller városi kapitány s Puchholzer kőmíves-pallérval együtt márcz. 31-én megvizsgálta s már április 1-én megtette jelentését. E szerint az alsó rész is megszerzendő volna, hogy kellő számú helyiség álljon rendelkezésre. A tulajdonos azonban 1000 aranyat követel, ez pedig az emelet összegével s a szükséges javításokkal 8000 frtnál is többre rúgna, pedig még akkor sem felelne meg minden kívánalomnak, annál kevésbbé, minthogy az alsó szobákat nagy kiadással sem lehetne kellően fölemelni, de meg aztán a ház az utca legszűkebb helyén fekszik s a tanulókkal a legnagyobb vigyázat mellett is könnyen történhetik szerencsétlenség. Mindazáltal a kormányzék belátására van bízva, hogy ezen körülmények ellenére elrendelje a szóban levő javításokat. (1503/1789. korm. r.)

Ekkor átlátván a kormányzék, hogy a hivatalos retortán keresztül sem az átalakítás, sem új épület emelése nem lehetséges, közölte az ügyet Lerchenfeld Józseffel, a nemzeti iskolák főfelügyelőjével, fölkerve arra, hogy tekintélyével és befolyásával vegye jóindulatába a kérdést s eszeljen ki módot a megoldásra.

Lerchenfeld még ugyanazon évi május 14-ről kelt iratában valóban új fordulatot adott az ügynek. Véleménye szerint legkönnyebb megoldásnak látszik, ha az egyik iskolát átteszik a residentiába s az orsolya-zárdát használják föl a másik iskola számára, mert még ez esetben is marad ott elég hely az apácák és bennlakó növendékek számára, továbbá az oda áthelyezendő iskola a zárda többi részétől választó fal s egy pár ablak és ajtó befalazása által teljesen elkülöníthető. A maga részéről az elemi iskolát tartja áthelyezendőnek, mert ezáltal az elemi iskola nagyobb tanszobákhoz jut, igazgatója szabad lakást kap, a mit egy udvari rendelet már 1787-ben megengedett, ha kellő hely van rendelkezésre. Végre az elemi iskola áthelyezésével az összes helyiség a gymnasium céljaira használható. A gymnasium praefectura s tanárai ügyis ott laknak, az apácza-zárda pedig amúgy is az elemi iskolai alaphoz tartozik. De bármelyik iskola megy át, egy új lépcső elkerülhetetlen. Így mindkét elkülönített épületszárny lépcsővel bírna (2688/1789. korm. r.).

A kormányzék elfogadta e javaslatot s május 15-én már kérte is a felség jóváhagyását. A júl. 11-ről kelt 8267. sz. kanczelláriai rendelet jóvá is hagyta az elemi iskola átköltöztetését a zárdába 200 frtnyi évi bér fizetés mellett, az átalakítás költségeit pedig, nevezetesen a 882 frt $44\frac{5}{6}$ krt a tanulmányi alap fedezi; az évi bérből 135 frt szintén a tanulmányi alap, a hiányzó 65 frt meg a város által fizetendő, mint a hogy ezt az elemi iskolánál az 1753. apr. 4-iki szerződés szerint addig is tette. (6196/1789. korm. r.)

Igy most már rendben volt volna a dolog, de a város kérelmezett, hogy mentsek föl a 65 frt. további fizetésének kötelezettsége alól, mert először is a város arra sohasem kötelezte magát, hogy a gymnasiumi régi épületen kívül más épületért is fizetni fog, más részt, mert a majorsági pénztár alig elegendő a már meglevő kiadások fedezésére, nem hogy még új kiadással volna terhelhető. Hanem a kormányzék erre adott válaszában (10249/676., 1789.) kimondja, hogy egyfelül az említett szerződés értelmében igenis köteles a város vagy helyiséget adni vagy a 65 frtot fizetni, másfelül az elemi iskolának átköltöztetése nagyobb kiadásoktól menti meg a várost.

Igy a városnak bele kellett nyúgodnia, a javítások megtörténtek s az elemi iskola még 1789-ben átköltözött, a gymnasium elfoglalta az elemi iskola helyét a residentiában (a hol ma is van), a régi iskola-épületet (a mészáros-utca sarkán) pedig visszaadták a városnak. (6196/1789. krm. r.)

Ettől fogva új tanerőket is kapott az intézet az erdélyi róm. kath. egyházmegye papjaiból, a kik legjobb tudatuk és lelkiismeretük szerint igyekeztek folytatni a tanítás munkáját. Az intézetnek öt osztálya volt, s ezeknek elnevezése eleinte: I. infima schola v. classis grammatices, — II. media schola gr., — III. suprema sc. gr., — IV. inferior sc. humanitatis és V. superior sc. hum., — később pedig az egyes osztályokra kitűzött főcélnek megfelelően: principia, grammatica, syntaxis, rhetorica és poësis volt.

Igy munkált intézetünk 1848-ig. Mondhatjuk, zavartalanul, — noha az igazgatóságnak ezen közben is többször volt nem annyira alkalma, mint inkább kényszerítő helyzete az épületi gyarlóságok miatt való panaszkodásra, — több ízben kellett javíthatni, noha e javítások csak ideig-óráig enyhítettek a bajokon (47591825., — ¹⁰⁹⁶⁴L 437 korm. r. stb.).

Tehát 1848/9-ig:

Az 1848/9. tanév már ugyancsak meg volt zavarva. A tanítás nov. 1-től csakis január 19-éig folyhatott, mert néhány nap múlva városunkba is átterjedtek azok a mozgalmak, a melyek lehetlenné tették az oktatás zavartalan munkáját. Ezek miatt februárban nem is gyűlhetett össze az ifjuság a második félév megkezdésére. Már január végén kiadta Brukenthal Sámuel, a polgári őrség főparancsnoka, a lakóssághoz intézett főlshólyítását, a melyet azzal kezd, hogy: „A város veszedelemben van, a kényszerítő szükségesség parancsából föl kell használni minden erőt.” — Nemzetünk ellenségei csakhamar betöltötték a várost kószá mendemondákkal, ijesztgették a lakósságot, hogy mi vár reá, ha a magyar sereg benyomúl a városba és mikor ez márczius 11-én tényleg bevonúlt, ámúlatall látták, hogy a rémítgetések alaptalanok voltak, sőt a „Der Siebenbürger Bote” márczius 20-iki számában először is nyíltan rámutat a szászság helytelen eljárására politikai

magatartását illetőleg, azután meg jellemezvén a helyzetet és Bem humanismusát, politikai érettségét, így kiált föl: „Achtung und Dank diesem Mann!” — Ez azonban nem azt teszi, hogy tehát városunk irigylésre méltó csendet élvezett. Ellenkezőleg. Az utcákon nyüzsgött az ember tarka vegyületben, a főtéren ott meredeztek az ágyúk, az élmező és más szekerek, — szakadatlanúl harsogott a trombita. De azért katonaságunk távol volt attól az ürdögi színezettől, a melyet szives jó akarói reá fogtak. Intézetünket közelebről érdeklő dolog, hogy a hazafias lelkesedés nemcsak egyik tanárt, Benedek Istvánt, hanem intézetünk növendékei közül is többeket ragadott a lánglelkű honvédek sorába. Így Kiss Józsefet, a ki még 1848-ban el is esett a csatatéren, — Borszéki Somát, ki jelenleg nyúg. miniszteri hivatalnok, — Gratze Károlyt, a ki 1849-ben kholerában halt meg, — Ketzeli Sándort, a ki a nagyszebeni csatában esett el, mint kapitány, — Veress Ignácot, intézetünk mostani igazgatóját, — Buda Imrét, ki tüzér kapitány lett, s most Déván árvaszéki jegyző, — Furka Ferenczet, ki jelenleg nagybirtokos Hunyadmegyében és másokat. — Szintén intézetünket érdeklő esemény, hogy márczius 19-én, Bem neve napján, isteni tiszteletet tartottak a belvárosi r. kath. templomban, a melyen az intézet akkori igazgatója s egyúttal belvárosi plébános, Schlauf Ignác olvasott misét. Hatalmas, háromszoros éljennel üdvözölték a főtéren föllállított bataillonok a templomból kijövő imádott hadvezérüket. Ugyane napon indult aztán Bem Brassó felé. Az események fontosabbjai elterelték városunktól a figyelmet, a fölzavart kedélyek itt lassanként lecsendesedtek, a lakosság visszatért félben hagyott munkaköréhez, az egymást érő rendeletek meghozták a város nyugalalmát. Megjött a tavasz s a tél izgalmai eltűnedeztek. A kényszerű szünet alatt pedig intézetünket illetőleg az történt, hogy kórháznak akarták berendezni a muszka csapatok számára. De a kiszálló bizottság nem találta megfelelőnek az épületet erre a célra, mint-hogy az első emelet Schlauf igazgató — plébános és a paptanárok lakóhelyisége volt, nem lehetett őket az utczára kergetni, hisz a 7—8 ezer lélekszámot tevő katolikus egyházközség ügyeit folytatni kellett. — a második emeletnek úgysis szűk czelláiba (az osztályokba) meg csak azzal a veszedelemmel lehetett volna elhelyezni a beteg katonákat, hogy a város kellő közepén, legélénkebb forgalmú tájékán, menthetetlenül elterjesztik a ragadós betegségeket. A Terézvárhoznál nem vették tekintetbe az ezekhez hasonló és ép oly nyomós okokat s oda még az év tavaszán is typhosus beteget helyeztek el.

Végre május 1-én megkezdődött intézetünk második féléve, fennakadás nélkül folyt aztán a tanítás a július 19—21. napjain tartott vizsgálatokig.

A nyári szünet folyamá, augusztus 5-én újból a kórház alakítás veszedelme forgott fenn. A városi elszállásoló hivatal ugyanis az igazgató megkérdezése nélkül kijelölte egy muszka ezredorvosnak

e célra intézetünket s más nap mindjárt száz beteg katona számára akarták lefoglalni. Schlauf igazgató azonban magán úton értesülvén a tervről, átírt Wohlgemuth hadtestparancsnokhoz; kifejtette, hogy az intézet már az előző tavaszon is alkalmatlannak bizonyult a jelzett célra s különben is van a városban elég megfelelő helyiség (mint a „weisser Löwe“ vagy a „blaue Kugel“ nevű szállók), van a városnak barakkja is elég stb., ezeket sokkal czélszerűbben lehet kórházaknak használni föl a nélkül, hogy egyes betegségek elterjedésétől lehetne tartani; kéri tehát a hadtestparancsnokot, tegye meg azonnal a szükséges intézkedéseket e végből, mindenek előtt pedig semmisítse meg az elszállásoló hivatal önkényes és czélszerűtlen tervét. Az igazgató magyaros, energikus hangú föllépésének meglelt a kívánatos sikere, a mennyiben Wohlgemuth útasította az illető bizottságot, hogy tekintsen el a gymnasium épületétől, lásson más helyiségek után.

De, sajnos, a rendeletet csak részben teljesítettek. Beszállásoltak bizony a gymnasiumba annyi katonát, a mennyi csak fért s nagyon is elképzelhető, hogy a miveletlen muszka csöcselék milyen kiméletlenül bánt mindennel, a mi keze ügyébe akadt. Legvilágosabb bizonyosság erre Hubatschek Ádám id. igazgatónak 1850. február 26-áról kelt 48. sz. jelentése, a mely szerint az okozott romlásokat előleges engedély nélkül, utólagos jóváhagyás reményében kénytelen megcsináltatni.

1849. júliusától nóvemberéig világraszóló események játszódtak le hazánkban. Megtörtént a világozi katastropha, ezt követte a többi fegyverletétel Déván, Bánffihunyadon, Karánsebesen, Zsibón. Görgei megkapta a kegyelmet, az orosz csapatok kivonultak az országból, elkövetkezett Komárom átadása is s befejezte mindezt az aradi vérnep.

Ily körülmények között alig lehetett remény arra, hogy az 1849/50. tanév a maga idejében megnyílhatik.

Eppen ezért Kovács Miklós, erdélyi püspök, 1849. okt. 4-én érkezettnek látta az időpontot, hogy 13. sz. iratában, a melyet Wohlgemuthhoz intézett, hangsúlyozva a nevelés fontosságát, az oktatás szükségességét a haza érdekében, kifejtse, hogy kötelességének tartja (saját szavai szerint: „als königlicher Ober-Directeur aller cath. Schulen und Instituten Siebenbürgens“) kikérni a kormányzó engedélyét arra, hogy a felügyelete alatt álló összes erdélyi r. kath. iskolát (elemieket, középiskolát, kolozsvári lyceumot) a következő nóvember folyamán újból meg lehessen nyitni. A megokolás ím ez: „Ich wünsche die Eröffnung der Schulen vorzüglich, um das Herz der vaterländischen Jugend auf die Bahn der rechtmässigen Ordnung zurückzuführen, ihnen eine loyale Gesinnung, eine unerschütterliche Liebe und Treue für Se. Majestät und das allerhöchste Kaiserhaus einflössen und eine wohlbegründete Intelligenz angedeihen zu lassen“. Abban a reményben, hogy a kormányzó beleegyezését megnyerheti, még mielőtt a tanuló ifjúságot

összehívnák, felvilágosítást kér egy és más tekintetben. Mindenekelőtt azt kérdi, hogy mivel az összes tanárok nem bocsáthatók a tanításhoz minden különbség nélkül, hanem először is tisztázniok kell magukat, mi módon kell e tisztázást megejteni és vajjon az egyházi személyeket illetően nem volna-e elegendő, ha ő maga hiteles bizonyítványt állítana ki az illetők számára, hogy „a forradalmi párt áldatlan üzelmeiben“ (an den unheilvollen Bestrebungen der Umsturzarthei) nem volt részük? Másodszor vajjon a tanulókat akadálytalanul fölvehetni-e avagy itt is szükséges lesz a „purificatio“ s ha igen, mikép történjék? Harmadszor, vajjon azok a tanulók, a kik eddigelé alapítványokat, ösztöndíjakat élveztek, megtartják-e ezeket, mielőtt ártatlanságukat igazolnák? általán az alapítványos, ösztöndíjas tanulók felvételénél jövőre minő szempontokat kell figyelembe venni. Végre, minthogy az iskolai épületeket igen sok helytt más czélokra használták föl, intézkedést kér arra, hogy az ilyen épületeket eredeti czéljaikra lehessen fölhasználni. (1031. 1849. korm. sz.)

A kormányzó nem nagyon sietett a maga válaszával. Majdnem egy hónap telt el, mire október 30-án megjött a válasz.

Mindenek előtt tudatja, hogy nemesak nincsen kifogása az oktatás megkezdése ellen, sőt már el is küldte rendeletét a katonai kerületi parancsnokságokhoz, hogy november 15-étől fogva meg kell kezdeni a tanítást úgy a nép- és községi, mint az elemi iskolákban, „insoweit überall ein correct gesinntes Lehrpersonale vorhanden ist.“ A mi a gymnasiumokat illeti, ezeknek megnyitása szintén attól függ, ha vajjon lehet-e oly tanárokról gondoskodni, a kiknek eddigi politikai maguktartása tekintetében semminemű aggodalomra nincsen ok; ha vannak ilyen „correcte Individuen“ és „verlässliche Individuen“, a kikkel esetleg a hiányzó tanszékek betölthetők, akkor a megnyitásnak semmi akadályja sincs. Hogy pedig a felnőttébb ifjúság oktatása se akadjon meg továbbra, ezekre nézve ugyanaz az eljárás foganatosítandó, mint a tanárookra, t. i. a kerületi parancsnokságoknál való igazolás. A püspöknek az egyházi személyekre vonatkozó könnyebbitő javaslatát nem fogadhatja el, megvannak a határozott szabályok, mindenkinek, a ki nyilvános hivatalt visel, kötelessége kivétel nélkül tisztázni magát az igazoló bizottságoknál, így mindazon egyházi személyeknek is, a kik nyilvános pénztárból húzzák fizetésüket. Minthogy a felső tanintézetek tanárai és tanulóí egyként jelentékeny részt vettek a forradalomban, ezekben az intézetekben az előadások a czélba vett újjá szervezéséig nem kezdhetők meg. Csak a khirurgián van ez megengedve, mert ezek legkevésbbé vettek részt a forradalmi mozgalmakban. Az alapítványok nem élvezhetők az elemi iskolában, — igen a gymnasiumokban, ha különös ok nem szól ellene, a felső intézetekben eo ipso nem az újjászervezéséig, mert előbb meg sem nyílnak. (1031/1849. korm. sz.)

Intézetünk a püspök hathatós közbenjárása s a tanárok és tanulók tisztázása után megkezdte ugyan novemberben az 1849/50. tanévet, de csak három osztálylyal élte át s az igazgatón kívül három tanárral bírt. Az első félév április 24-én, a második (a mely csak 4 hóból állott) augusztus 25-én ért véget. A következő tanévben négyre emelkedvén az osztályok száma, az intézet teljes algynasium lett és így a tanároknak, mint az igazgatóságnak nem csekély aggodalmat okozott az a bizonytalanság, hogy vajjon hajlandó lesz-e a kormány az intézetet tovább fejleszteni vagy nem.

Az 1850/1. tanév új korszakot jelez gymnasiumunk történelmében, a mennyiben ekkor lett vége a régi latin iskolának, a Norma regia megszűnt s az 1849-ben kiadott Organisations-Entwurf lépett helyébe.

E tanrendszer behozatalával a tanári testületet is újra kellett szervezni, gondoskodni a hiányzó tanszékek betöltéséről s Kovács püspök megevevén ajánlatát a kinevezendő tanárokat illetőleg (1850. okt. 24. 15000. sz.), a polgári és katonai kormányzóság az ideiglenes igazgatón kívül 6 tanárt nevezett ki (29107/1850.). A tanárok érületét jellemzik Hubatschek id. igazgató szavai decz. 2-iki jelentésében: Die Int. Gymnasial-Direction glaubt es übrighens ausprechen zu können, dass das dermalige kath. Professoren-Collegium im Bewusstsein seiner jugendlichen Kräfte und Capacitäten von dem Verlangen beseelt ist: der hohen Regierung in Bälde den Beweis liefern zu können, dass diese Lehranstalt in seinen Leistungen keinem Andern hierlandes nachstehen werde, sobald es den Mangel an Schulbücher gedeckt sehen wird“.

Mindez azonban nem nyújtott megnyúgvást arra nézve, vajjon a gymnasiumot tovább fejlesztik-e vagy nem. Ezért Hubatschek 1851. július 1-én fölír a püspökhöz, hogy a tanári testület egybehangzó véleménye azt óhajtja, hogy megnyíljen az ötödik osztály, minthogy a német ajkú kath. ifjak a 4. osztály után mind az ágost. hitvallású intézetekbe kénytelenek menni. Kovács püspök készséggel járult e javaslatához s ily értelemben tette meg fölterjesztését 1851. júl. 13-án 1191. sz. a., kifejtvén, hogy egyfelül az erdélyi r. kath. lakosság német részének, továbbá a nagyszebeni hivatalnokok fiainak érdekében, másfelül mivel a brassói és nagyszebeni r. kath. algynasiumból kilépő német anyanyelvű kath. ifjak nem léphetnek magyar tannyelvű felső iskolába, hanem csak a lutheranusokéba: okvetetlenül szükséges a felső gymnasium felállítása. A kérés még ugyanabban az évben meghallgatásra talált, a cs. kir. vall. és közokt. miniszterium 1851. nív. 3-án kelt 7593. sz. a. elrendeli, hogy intézetünk 5. osztályát beállítsák (25716. 1851. helyt. sz.).

Az 5. osztály meg is nyílt az 1851/2. tanévvel. (8353/1852. korm. r.) Ugyancsak a püspök javaslatára (1852. ápr. 28. 8353.) engedte meg a miniszterium 1852. szept. 19. 4926. sz. rendeletével a 6. osztály megnyitását (21402/1852. m.).

Az 1850/1. tanévvel beköszöntő új aera sem tudta azonban megváltoztatni az épület mostoha viszonyait és Hubatschek igazgató mindjárt e tanév végén erős vonásokkal mutatott rá a kedvezőtlen helyi állapotokra. Látván pedig, hogy nem egyhamar lesz ezeken változás — nem vesztegetvén az időt a hivatalos eljárással — utólagos jóváhagyás reményében 76 frt. 45 krnyi költséggel javíttatott azokon az osztályokon, a melyeknek megrongálása még a szabadságharcz idejéből származott. Ajtók, ablakok, padok, asztalok, táblák stb. mind rászorúltak a javításra, a mely — látnivaló — csak a legszükségesebbekre szorítkozott, noha, mint az igazgatónak 1851. febr. 26-án kelt 48. sz. fölterjesztéséből kitünik, az épület egyáltalán oly nyomorúságos, hogy az építészeti hivatalnak elodázhatatlanul meg kell vizsgálnia, mert az épület néhol leszakadással fenyeget s ha sürgős segítség nem érkezik, nagyobb baj és veszedelem származhatik. A kormányzóság kénytelen volt átlátni, hogy a mily csekély a fölebbi összeg, ép oly szükséges s így minden megjegyzés nélkül adta meg utólagos jóváhagyását. Együttal intézkedett, hogy az építészeti hivatal vizsgálja meg az épületet, dolgozzék ki költségvetést. Így minden évben tatarozva igyekeztek elhárítani a legszembetűnőbb bajokat, pótolni a tartáhatatlan hiányokat. Az új épület eszméje azonban késett az éji homályban.

1853-ban lett intézetünk állami gymnasiummá. A helytartóság ezen évi július 24-ikén 16702. sz. a. közölte Ó Felsege legmagasabb elhatározását Haynald erdélyi püspökkel a következő szavakban: „Seine k. k. apost. Majestät haben zu Folge Eröffnung des hohen Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 7. Juli Z. 239 l. J. über den hierüber erstatteten allerunterthänigsten Vortrag mit allerhöchster Entschliessung vom 6. Januar l. J. die von dem Gouvernement im Einvernehmen mit dem vom katholischen Bischofe Kovács beantragte Erhebung des römisch-katholischen Gymnasiums in Hermannstadt zu einem vollständigen katholischen aus Staatsmitteln zu dotirenden Gymnasium erster Classe zu genehmigen geruht“. A következő 1854. év január 7-én 158. sz. a. tudtúl adja a miniszterium, hogy a gymnasiumhoz tökéletesen képzett egyének lesznek kinevezve, hogy így ez az intézet valódi mintagyminasium legyen. Ha pedig ily tanerők, mint rendes tanárok, hiányoznának, szükség esetén helyettes tanárok is alkalmazhatók, föltéve, hogy az illetők utólag leteszik a vizsgálatot. A tanárok képesítésüket a bécsi, prágai, leMBERGI és innsbrucki egyetemen fennálló vizsgáló bizottságok előtt szerezhetik meg. Ily bizottság föllállítása különben a pesti egyetemen is kilátásba van helyezve.

Nem szabad felednünk, hogy az 1853/4. tanév sok nehézséggel indult meg intézetünkben. Ily nehézségeket alkotott egyes tanárok betegsége, a festület hiányos volta, a tanulók óriási száma (az I. o.-ban 88 tanuló volt) s csak a meglevő tanerők lelkes búzgóságának volt köszönhető, hogy a tanítás mégis a legjobb

eredményre folyt. A tanácskozmányokon, mint a jegyzőkönyvek tanúsítják, behatóan foglalkoztak az említett és az ezekhez hasonló más nehézségekkel s bár a hét osztályt az igazgatón kívül 4—5 tanárnak kellett ellátnia, a tanárok odaadó munkája átküzdötte magát minden akadályon. Pedig az 1853. december 23-iki tanácskozmányon az igazgató kénytelen volt azt jelenteni, hogy ebben az évben nem is töltik be a megürült tanszékeket.

Nálunk Thun rendszere csak 1854/5-ben lépett teljesen életbe s ekkor szűnt meg szabályszerűen az intézet egyházas jellege, mikor az intézet ügyeit olyan tizenegy emberre bízták, a kik addigelő hírért is alig hallották Magyarországnak s ha hallották is, az összbirodalom jelentéktelen kiegészítő tartományának tekintették, — merő külföldiek voltak, Német- és Csehországban születtek, nemcsak magyarul nem értettek, sőt az az időben kisegítőnek használt román nyelvet sem tudták. A tanúlóság egy része csak némajátékosok módjára érintkezett velök s ha hivatalos elintézni valója volt, a két hitoktatót kérte föl tolmácsolónak.

Teljesen német világ költözött intézetünkbe s ez a szellem nem is távozott el onnan 1868-ig.

A jelek arra vallottak, hogy a német világnak sikerül megteremtienie azt, mire oly régóta vágyakoztak: az új épületet. Nagyszében városa ugyanis 1854. december 6-án kelt adománylevele folytán telekkönyvileg és törvényesen beigtatta a kormányt egy teleknek (az úgynevezett Kinderparknak a városi színház és a temető-kapú között) birtokába egy leendő jogakadémia és gymnasium elhelyezésére. Hely már lévén, a miniszterium megindította az új épületre vonatkozó tárgyalásokat és az 1856. febr. 20-án

kelt $\frac{3280}{412}$ helytartósági rendelet értesítette a gymnasiumi igazgatóságot a miniszter elhatározásáról a következő megokolással: „Der Umstand, dass die derzeit vom k. k. Staatsgymnasium benützten Räumlichkeiten entgeltlich zur Unterbringung der h. o. röm. kath. Normalschule bestimmt sind, überdies aber für das Staatsgymnasium eben nur nothdürftig hinreichen, macht es wünschenswerth, für dasselbe eine anderweitige angemessene Fürsorge treffen, und womöglich die benöthigten Localitäten in dem zu errichtenden Rechtsakademie-Gebäude zu gewinnen“. Ugyanezen rendelet föl hívja az igazgatóságot, hogy a tanári karral egyetértően állapítson meg s még ugyane hó 27-éig küldjön fel egy teljes tervezetet 8 osztályú gymnasiumnak szükséges helyiségekre nézve, minők: tan-szobák, gyűlésterem, igazgatói iroda, természetrajzi és természettani terem, könyvtár, olvasó szoba, stb. s e tervezetben legyen egyszerűen pontosan megadva az egyes helyiségek megkívánható területmértéke is. — A tervek el is készültek, hanem éveken át ott heverték a helyi mérnöki hivatalban, mert nem volt, honnan előteremtteni az építéshez szükséges pénzt. Mint az igazgató bejelentette az 1889. jún. 19. ülésen, a gymnasium idővel nem szerepelt

többé a birtokállást mutató telekkönyvi lapon, a város más telekért visszaváltotta az 1854-ben adományozott területet s ma már ott a Landesmuseum épülete díszelleg. — Jól tudván hát a kormány, hogy a kellő összeg fölött nem egyhamar rendelkezik, legalább a meglevő helyiséget kívánta biztosítani s e végből Lebzeltern báró az állam és Haynald az egyház részéről a következő szerződést kötötték:

Uebereinkommen, welches zwischen der k. k. Statthalterei für Siebenbürgen im Namen des hohen Aerars einerseits und Seiner Excellenz dem Herrn Bischofe von Siebenbürgen Dr. Ludwig Haynald im Namen des kath. siebenbürgischen Kirchenfondes andererseits am unten angesetzten Tage abgeschlossen wurde, wie folgt:

1. Se. Excellenz der Herr Bischof von Siebenbürgen Dr. Ludwig Haynald im Namen des katholischen siebenbürgischen Kirchenfondes überlässt die im 2. Punkte dieses Uebereinkommens bezeichneten Localitäten des vormals bestandenen röm.-kath. Fonds-Gymnasiums sammt Mobilare an das neu errichtete k. k. Staats-Gymnasium in Hermannstadt zur ausschliesslichen Benützung gegen dem, dass der Zins zur Miethe von anderweitigen Localitäten für Unterbringung der Normalschule und Wohnung des Normal-Directors in Hermannstadt aus dem Kameralfonde bestritten werde.

2. Die vorerwähnten Localitäten, welche in dem beigehefteten und von beiden Theilen gefertigten Situationsplane sub A und Beschreibung sub B genau bezeichnet sind, befinden sich in der Stadt Hermannstadt in dem dem röm.-kath. Religionsfonde eigenthümlich gehörigen Gebäude sub Grundbuch Nr. 396. Das überlassene Mobilare ist ebenfalls in dem beigehefteten und von beiden Theilen gefertigten Inventare sub C speciell angeführt.

Sowohl die Localitäten, als das Mobilare wurden vom hohen Aerar für die Zwecke des k. k. Staats-Gymnasiums bereits am 11. September 1854 übernommen.

Rücksichtlich der im Inventare sub lit. L., Post Nr. 1 bis inclusive 15, dann 17 bis inclusive 28, dann 30 bis inclusive 42 und 44 bis inclusive 56, ferner sub lit. N., Post 2 und lit. O, Post Nr. 1 und 2 aufgeführten Gegenstände ist gemäss Erlasses des hohen k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 24. Juni 1858, Zahl 9729, bereits die Ersatzleistung seitens des Kameralärars erfolgt.

3. Das Eigenthumsrecht der im vorhergehenden Punkte bezeichneten Localitäten bleibt dem röm.-kath. Religionsfonde, sowie das Eigenthumsrecht der nichtvergüteten Mobilien dem röm.-kath. Studienfonde vorbehalten.

4. Die k. k. Statthalterei für Siebenbürgen im Namen des hohen Aerars übernimmt die im 2. Punkte dieses Uebereinkommens bezeichneten Localitäten sammt Mobilare zur ausschliesslichen Benützung für Zwecke des k. k. Staats-Gymnasiums in Hermannstadt gegen die im 1. Punkte dieses Uebereinkommens stipulirte Verpflichtung.

5. Das Recht der ausschliesslichen Benützung der mehrgedachten Localitäten sammt Mobilare für das k. k. Staats-Gymnasium steht dem hiesigen Aerare bis zu dem Zeitpunkte der laut Erlass des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 24. October 1858, Z. 17087/1496, jedenfalls bevorstehenden Errichtung eines dem Staats-Gymnasium zur bleibenden Localisirung dienenden Gebäudes zu, dem hohen Aerar ist aber nicht gestattet, die Benützung der Localitäten oder der noch nicht vergüteten Mobilien an jemand Anderen zu überlassen.

6. Das hohe Aerar ist verpflichtet, die zur Benützung übernommenen Localitäten, sowie die nichtvergüteten Mobilien auf seine Kosten im guten Zustande zu erhalten.

7. Für den Fall der Auflösung des k. k. Staats-Gymnasiums oder für den Fall der Verlegung desselben an einen anderen Ort oder in ein anderes

Locale hat das hohe Aerar die benützten Localitäten sammt den nichtvergüteten Mobilien, mit Ausnahme der durch den Zahn der Zeit erfolgten Abnutzung, in jenem Stande an den Kirchenfond zurückzustellen, in welchem es die Localitäten und das Mobilare im Grunde der Inventarien übernommen hat.

8. Zur Sicherstellung des dem k. k. Aerare rücsichtlich der im 2. Punkte bezeichneten Localitäten und Mobilien eingeräumten Gebrauchsrechtes gestattet Se. Excellenz der Herr Bischof von Siebenbürgen Dr. Ludwig Haynald, dass das hohe k. k. Aerar dieses Uebereinkommen auf eigene Kosten in das Grundbuch der Stadt Hermannstadt eintragen und bei dem Gebäude sub Nr. 396 auszeichnen lassen könne.

Zur Bestätigung dieses Uebereinkommens, welches von Seite des hohen Aerars vollen Inhaltes angenommen und in zwei Exemplaren angefertigt wurde, folgen die eigenhändigen Unterschriften des Herrn k. k. Statthalterei-Vicepräsidenten im Namen des hohen Aerars und Sr. Excellenz des Herrn Bischof von Siebenbürgen im Namen des röm.-kath. Siebenbürgischen Kirchenfondes. — Hermannstadt am 21. November 1858. — Következnek az aláírások és két tanú neve.

És bizony nagyon is szükség volt erre a szerződésre, mert bekövetkezett az 1859-iki szerencsétlen olasz-osztrák háború s ez ismét elodázta egy időre a gymnasiumi épület kérdését.

Politikai életünk azonban megeléknkült, Ó Felsége helyet adott a kiegyezés iránt való tárgyalásoknak, elhatározván a parlamenti kormány életbe léptetését. A legmagasabb elhatározás kifejezője az 1860. október 20-án kiadott „októberi diploma“. Csak-hogy e diploma nem alkotmányunk s önállóságunk érdekére esett, hanem az összbirodalmi gyűlést, a Reichsrathot, hangsúlyozta, a melyben a legfontosabb ügyeket (hadügy, kereskedelem, pénzügy, vám) döntik el. Az 1861. április 2-iki országgyűlés, a mely azzal a czéllal gyűlt össze, hogy létesíti a kiegyezést az uralkodó és nemzet között, visszaütasította az idegen alkotmányt, Deák meggyőződése győzött, a június 5. országgyűlés a feliratot fogadta el s 8-án be is nyújtotta Ó Felségéhez. A leérkező válaszra elkészül Deák második felirata s mivel ennek sem volt különb sorsa, Deák indítványára óvást emel az országgyűlés augusztus 12-én. Erre aztán megjött az augusztus 19-én felolvasott rendelet, a mely feloszlatja az országgyűlést. Ezzel megszakad a további tárgyalások fonala, mígnem végre 1867-ben létre jó Deák Ferencz műve: a kiegyezés.

De ne előzzük meg az eseményeket. Az 1861. évvel új korszak jelei mutatkoztak a hazában, ám intézetünk testületének tagjai, mintha semmi változástól sem kellene tartaniok, a szokott germán szellemben folytatták munkájokat és nagy megelégedéssel olvasták a helytartóságnak 1861. április 17-ről kelt s Amade gróf aláírásával ellátott, ama leiratát, a mely dicsérettel halmozza el a tanári kart az ifjúság szép előmeneteleért és erkölcsi viseleteért. Május 22-én a kormányzék fölszólítja Haynaldot véleményadásra a gymnasium további sorsát illetőleg (1009/1861. korm.), a püspök pedig szeptember 2-án 1091. sz. a. teszi meg válaszát, hangsúlyozván e gymnasium fenntartásának szükségességét. De most

még csak röviden szól a kérdéshez, akkorra tartva fenn — úgy mond — kimerítő, előterjesztését, mikor az erdélyi r. kath. gymnasiumok újjászervezése tüzetes tárgyalásra kerül.

A kedvezően induló nemzeti szellőcske e közben kezdett széllé erősödni.

Intézetünk tanárai azonban még akkor sem vettek vagy legalább nem akartak tudomást venni a közelgő változásokról, midőn 1861. május 22-én megkapták a Mikó Imre gróf aláírásával ellátott kormányszéki rendeletet. Ez volt a legelső magyar nyelvű rendelet. Nem akartak hinni szemeiknek. Véletlennel vagy tréfának még sem gondolhatták. Alig volt azonban idejük a tanakodásra, megjött a kormányszéknek október 10. rendelete, a mely útastítja a tanárokat, hogy „legfelsőbb helyre fölterjesztendő jelentéseiket ezentúl ne a cs. kir. államminiszteriumhoz, hanem egyenesen ezen kir. fő-kormányzékhez intézzék.“ Ez már több volt, mint a mennyit szó nélkül ellehetett viselniök. Irtak tehát a nevezett miniszteriumhoz, megkérdezték, hogy tulajdonképen mire véljék ezt a dolgot, hova tartozik ez a gymnasium, ki parancsol vele? Az írat bevezetésében elmondják, hogy Ő Felsége legmagasabb elhatározása folytán megszűnt ugyan a bécsi cs. kir. miniszterium, ám ennek örököse az „államminiszterium“, hogyan lehet ezzel mégis összeegyeztetni azt, hogy szintén Ő Felsége nevében most íme arra kötelezi őket egy kormányszéki rendelet, hogy fölterjesztéseiket hozzá intézzék. Aztán így folytatják:

„Weil jedoch dieses nicht allein das Wohl der Anstalt, sondern auch ihr innerstes Wesen überaus gefährdende h. Intimat ohne alle Berufung auf eine diesfällige Ministerial-Verfügung oder Allerhöchste Entschliessung erging und weil weiters der denkbare Fall eintreten kann, dass bei derartiger Sachlage der Lehrkörper dieser kaiserlich-königlichen Anstalt zu einem Abgehen von den h. Orts ausgesprochenen oder durch spätere Weisungen des h. Staatsministeriums noch aufzustellenden Unterrichtsnormen, hingegen zu der Annahme eines von einem ungarischen Unterrichtsrathe oder vom h. siebenbürgischen Gubernio octroirten Lehrplanes könnte verhalten und einem missliebigen, in seinen Folgen nicht zu unterschätzenden Conflicte der Pflichten könnte preisgegeben werden: so finde ich in nachträglicher Würdigung der mit der Anerkennung der Rechtlichkeit und Gesetzlichkeit dieser h. Gubernial-Verfügung verbundenen Consequenzen, angesichts meiner obhabenden beschworenen Dienstpflicht zu der hochachtungsvollen Bitte mich bemüssigt: Eine k. k. Gymnasial-Direction wolle im ämtlichen Wege von dem h. k. k. Staatsministerio die Aufklärung sich verschaffen, ob die angeordnete Ignorirung desselben mit dessen h. Willen und Zustimmung erging und ob das k. k. Staatsgymnasium in allen Fällen nur den directen Weisungen des h. siebenbürgischen Guberniums nachzukommen habe, ohne von den durch das h. Staatsministerium etwa erlassenen, anders lautenden Verfügungen Kenntniss zu nehmen.“

A vonakodó, akadémikuskodó és ellenkedő kísérletek azonban kárba veszttek. Valamivel hatalmasabb intézők döntötték el a kérdést, mint a jó német professorok.

Az októberi diploma nemesak általában hazánk közjogi viszonyaira volt hatással. E hatásnak meg kellett látsania a tanügyön is.

S az a változás, a mely intézetünket közelebből érdekelte, abban állott, hogy a német „Statthaltereit” fölváltotta a magyar erdélyi főkormányshé, a mely rendeleteiben a magyar nyelvet használta. Berzenkedő tanáraink csak abban láttak némi engedményt, hogy az igazgatóságnak szabadságában állott a főkormányshéktől kapott magyar rendeletekre német nyelven tenni meg jelentéseit. Egyébiránt lehetetlen is volt volna másképen, hiszen még évek múlva is az volt a gyakorlat az igazgatói iratok vezetésében, hogy a leérkezett kormányshéki rendeleteket a hitoktatók egyike vagy másika németre fordította, csak így értette meg az igazgató, meg a testület.

Teltek a hónapok s végtére Haynald püspök elkészült fönn érintett kimerítő fölterjesztésével a gymnasium jövőjére nézve s 1862. április 30-án 1200. sz. a. (május 1-én 1201. sz. a. még meg bővítve) fölküldte tervezetét.

Az irat 1. pontjában kimondja, hogy e nyolcz osztályú kath. gymnasiumra elkerülhetetlenül szükség van. A városban u. i. tekintélyes számú kath. népesség lakik, itt van az erdélyi kir. kincstári hivatal, a cs. kir. fő hadi kormányshé, a kath. árvaház; a vidéken szintén sok a katolikus, kik ha Szebenben cath. főiskolában nem taníttathatnák gyermekeiket, nagyon távol kellene azokat küldeniök Brassóba, Udvarhelyre, Marosvásárhelyre vagy Fehérvárra, minthogy közelebb eső cath. gymnasiumunk nincsen, azt erőszakolni pedig, hogy cath. főiskola hiányában cath. szülők cath. gyermekeiket nem cath. főiskolába küldjék, nem szabad. Ehez járúl az is, hogy Szeben és vidékének kath. lakossága túlnyomólag német anyanyelvű, éppen azért számára a magyar nyelv illő tekintetbe vétele mellett megfelelő iskolát fenntartani nem csak méltányos, hanem igazságos is. Szebenben, mióta a katolikus ügy rendezve van, mindig megvolt a kath. gymnasium, százados fennállása történeti jogot ad neki a jövőben is leendő fenntartására.

A 2. pont azt fejtegeti, hogy e gymnasiumot továbbra is állami költségen kell fenntartani.

A 3. pont voltaképen az előbbinek megokolása azzal, hogy a kath. tanulmányi alap teljesen ki van merítve, ebből fedezni csak az alap megterhelésével lehetne.

A 4. pont a megokolás folytatása a felekezeti intézetekkel való összevetéssel.

Az 5. pont a szervezést illetőleg kimondja, hogy az összes erdélyi kath. gymnasiumok egyformásítandók, de tekintettel a helyi viszonyokra,

a) a gymnasium megtoldandó bölcséleti osztályokkal;

b) minthogy e gymnasium a Szebenben és vidékén lakó felsőbb intézetekbe lépő tanulóknak szükséges, azért tannyelve lehetne ugyan német, de a magyar általán kötelező tantárgy legyen, sőt egy-egy tárgy ezen a nyelven tanítandó;

c) 12 tanár szükséges, 6-nak fizetése legyen legalább 8 száz, haté legalább hétszáz, az igazgató 300 frtnyi jutalomdíja maradjon meg;

d) ezen gymnasium is az erdélyi püspöknek, mint minden erdélyi cath. tanítézetek főigazgatójának közvetlen igazgatása alá helyeztessék, csak így felelhetvén meg ezen iskola cath. nevének és feladatának, melyet szem előtt eltéveszteni nem lehet. (10183. 1862. korm.)

Látszik a tervezetből, hogy a püspök — természetesen — a katolikus érdekeket tartotta legelső sorban szem előtt, — állásának, tekintélyének egész súlyát vetette latba s elég sajátos, hogy ezzel szemben a tervezetben a magyar szempont csak másodlagos. A jövő — mint látni fogjuk a maga helyén — nem a püspök tervezetét valósította meg, a nemzeti szempont előtt el kellett törpülnie a felekezeti érdekeknek.

A német tanárok pedig kettőzött buzgalommal munkáltak, azt hitték, követ gördíthetnek a nemzeti Geniusz lába elé. A tanulószám száma nőttön nőtt s bár már 1854/5-ben 80 volt az I., 70 a II. o. tanulóinak száma s e szám a következő években is jó nagy volt (az I. o.-é. 68—109., a II.-é 58—68 közt váltakozott), mindazáltal az osztályok párhuzamosítása az igazgatónak 1864. szept. 18. 431. sz. kérelmében fordul elő először. Az 1865. 6667. sz. kormányzékai rendelet mindenekelőtt a megfelelő helyiségekről való gondoskodást kívánja, a mit azonban az igazgató elfeledvén, 1865. júl. 3. 274. sz. fölterjesztésében megsűrgeti az ügyet. Az 1865. 19012. korm. r. újból a helyiségekről való gondoskodásra figyelmezteti az igazgatót s tudatja, hogy júl. 17-én $\frac{19200}{260}$ sz. a. közölte a dolgot a számvevőséggel, kérdést téve, hogy mi módon lehetne az 1866-ra az állampénztárból az erdélyi udvari korlát-nokság részére oktatási célokra praeliminált összegből kiállítani azon 1134 frtot, mely ezen jelentés szerint a szebeni államgymnasium első osztálya mellé állítandó parallel osztályba beállítandó két póttanár 1865/6. tanévi fizetésére, — meg azon pénzt, mely a parallel osztály számára megkívántató helyiség kibérlésére és felszerelésére szükségeltetik? — Az állami számvevőség ennek alapján júl. 25. 5590. sz. jelentésében azt nyilvánította, hogy nem lévén megjelölve azon összeg, mely a kérdésben forgó parallel osztályra szükségelt helyiség kibérlésére és iskolai célrai felszerelésére megkívántatik, az szám szerint megjelölendő és a mennyiben a beállítandó két póttanár fizetését, meg a helyiség kibérlésére és felszerelésére szükségelt pénzt az 1865-re praeliminált összegek-ből fennmaradt pénzekből 1865. év végeig fedezni lehetne, erre nézve, úgy szintén az 1866-ra ezen célra teendő költségekre nézve is felsőbb helyen engedély eszközözlendő. Mindezeknél fogva fölhívta a rendelet az igazgatót, hogy a jelzett pontokra adjon kimerítő választ. Az igazgató fölterjesztésének, beható érvelésének

meg is volt az eredménye, a mennyiben az aug. 17. kelt $\frac{22204}{316}$ sz. korm. rendelet nemcsak megengedte a párhúamosítást, sőt tudatta, hogy a szomszédos épületben levő r. kath. elemi iskolában 5 szoba van használatlanul, miért is az elemi igazgatóját útasította, hogy ezeknek kulcsait adja át a gymnasium igazgatójának. Az I. o. párhúamosítása 50—50 tanulóval meg is történt az 1865/6. tanévben; a gymnasium a szomszédos Reissenfels-féle épületben használatba vett két 1—1 ablakos szobát tanári és ifjúsági könyvtárnak, három zúgócskát (mert szobáknak nem nevezhetők) meg szolgálakásnak. A magas kormány aztán ezen szobákért, valamint általán az elemi iskola helyiségeiért 1200 frt évi bért fizetett a városnak. Hogy a párhúamosítás dolgával végezzünk, jegyezzük meg, hogy innen fogva az 1894/5. tanévig (nem ugyanazon helyiségben, hanem mint látni fogjuk, másokban) az I. vagy az I. és II. o. párhúamosítása még csakis 7 ízben történt meg (1866/7., 1867/8., 1868/9., 1891/2., 1892/3., 1893/4., 1894/5.), jóllehet, ha megfelelő helyiségek állnak vala rendelkezésre, éppenséggel 46 tanévben kellett volna megtörténnie.

Az 1867. okt. 28. 365. sz. igazgatói fölterjesztés emlékezetbe hozza az új épület felállításának szükségességét s az ugyanazon évi 25702. sz. m. rendelet, felhatalmazván az igazgatót arra, hogy a 2-ik osztályt párhúamosítsa s e végből a Dessewfy-féle házban 180 frtért béreljen helyiségeket, egyúttal, azonban megbízik az igazgatóság: hogy az év folytán igyekezzen gondosan utánna járni — hogy egy oly épületet lehessen bérebe venni, melybe az 1868/9. iskolai évre az egész gymnasiumot be lehessen helyeztetni. Új épület emelésére ez a rendelet ép oly kevéssé nyújt reményt, mint a más bérhelyiség kibérelését sürgető 23891. számú 1868-ból.

Az igazgató teendői pedig ez időben ugyancsak megbokrosodtak. Láta és tapasztalta a két és többlakiság szomorú következményeit, de nem minden gondját fordíthatta az ebből származó bajok leküzdésére, mert az 1868/9. tanévvel beálló új korszak előkészítésére is gondolni kellett.

Igen, a magyar korszakéra, a melyet 1867. június 8-án vezetett be ama legmagasabb királyi eskü, a mely hazánk régi önállóságát és szabadságát állította helyre, a melylyel elvégre betelt a honfiúi keblek rég táplált vágyakozása, reménye, a melylyel földerült honunk politikai látó határának hajnala.

Intézetünkre is rámosolygott ez a hajnal, de az absolutismus halálos szürkülete csak nehezen oszladozott. A német és cseh származású tanárok egy részét eltávolították ugyan az intézettől mindjárt az 1868/9. tanév elején, hanem azért maradt még egy pár s ezek egyáltalán nem szítottak a magyar állam eszméjéhez, sőt az idegen ajkú tanárok úgyszólván szövetkeztek, hogy új meg új kellemetlenséget okozzanak az igazgatónak. Hogy mint igyekeztek ezek a még oly jelentéktelen dolgokból is tőkét kovácsolni

az igazgató bosszantására, arra nézve — a nomina sunt odiosa elvét követve — elég lesz egyetlen esetre hivatkoznunk. „Felolvasván az igazgató a törvényeket“ — így szól az 584. sz. szept. 15-én kelt igaztói jelentés — „minden osztályban egyenként magyarul és németül, utóljára került az igazgató az N. osztálytanársága alatt álló x osztályba is; de már közeledvén az óra vége, itt csak magyarul lehetett a törvényeket elolvasni. Negyed napra mintegy 20 német és román tanuló, bátorítva osztálytanárunk által, jött az igazgatói irodába, kérvén, hogy a törvények olvastassanak fel németül is. Kérdezővén az egyik tanulót az igazgató, hogy ez a kívánság hogy jutott eszükbe, azt válaszolták: „N. tanár úr kérdezte az osztályt, hogy értettük-e a törvényeket; egynehány felkelt, azt mondta, hogy nem értettük. Erre N. tanár úr az igazgatóhoz küldött, hogy ő olvassa el a törvényeket németül is; és ha kérdezné az igazgató, hogy mért jöttünk, mondjuk, hogy N. tanár úr küldött“. Ime ilyen kicsinyességekkel bosszantották az igazgatót maguk a tanárok, a kiktől bizony egyebet várhatott. S ez még legalább nyílt vallomás volt. De hát az a sok titkos fondorkodás, alattomos ármánykodás, híresztelgetés, a melyek ismét és ismét próbára tették az igazgató kitartó türelmét! De a kitartás szilárd volt s a nyílt és titkos támadások csak még jobban megacélozták. Az igazgató energikus fölterjesztései meghozták a kívánt hatást, az ellenkedő elemeket lassanként szerte úzték s a hetvenes évek végre mégis elvezettek a nyugalmat adó révbe.

Hanem egy nagy baj csak megmaradt. Az épület ügye nem akart előbbre jutni, noha az igazgató az újjá alakítás ezerféle teendői közepette arra is talált időt, hogy az 1868. 23891. sz. rendeletnek eleget tegyen. 1869. január 4-én kelt 2. sz. fölterjesztésében ugyanis kifejti, hogy körül nézve a helybeli magán bérházak között, azokat az intézet céljaira alkalmasaknak nem találta. Van azonban egy magy. kincstári épület az „Ebháta“ végén, Kempelgasse 1032. sz. a., a melyet egy évvel előbb katonai kórháznak használtak, most meg katonai laktanya. Tekintve, hogy az itt tartózkodó ezred eddig Orláthon volt elhelyezve s csak most tették át ide, — hogy továbbá az egyik itteni laktanya teljesen üres, — a városi főkaszárnnyában pedig a sétatér végén, még egy annyi katonaság férhetne el, — azután hogy az orláthi kaszárnnyák minden tekintetben el vannak látva s az átköltöztetés óta üresek: az illető ezredet könnyen át lehetne tenni ismét Orláthra, s az illető épületet át lehetne engedni teljesen a gymnasium céljaira. Így a kincstárnak még haszna volna belőle. 25 kisebb-nagyobb terem van benne, köztük egyik 80—100 tanulóra is kényelmesen berendezhető, egy másik meg dísz és rajzteremnek volna jó; tág udvara és kis kertje könnyen átalakítható nyári és téli tornatérre. Minthogy pedig a termék sokassága fölül haladja a gymnasium szükségleteit, oda még más tanintézetet is (elemi iskolát, képző intézetet stb.), a melyekre szintén épületek tervezvék, jól el lehetne helyezni.

E fölterjesztésre az 1869. év január 14-én 366. sz. az a válasz érkezett, hogy, mivel az ajánlott telek az alsó városban van, egyáltalán nem jöhet szóba, hanem igenis fordítsa figyelmét az igazgatóság a következő telkekre: a józsefvárosi Brukenthal-ház, a melyben 1863—1865-ig a kir. főkörmányszék volt elhelyezve, — a főtéren levő s a Brukenthal palotával tőszomszédos városi községi ház, melyben a cs. kir. rendőrigazgatóság volt, — a Barátok épülete, hozzá értve a külső feljáróval ellátott azon részt is, melyet bérbe szoktak adni. Vizsgálja meg az igazgatóság ezeket és ha valamelyiket alkalmasnak találja, bocsátkozzék alkuba az évi bér fölött s ennek feltételéről és eredményéről az illető épület alkotó részeinek pontos rajzával, térmértékének kimutatásával tegyen kimerítő véleményes jelentést, megemlítvén azt is, vajjon esetlegesen minő igazításokra vagy átalakításokra volna szükség, mennyibe kerülnének ezek s az illető tulajdonos hajlandó-e saját költségén megtéetni e javításokat.

Az igazgatóság megszemlélvén e helyiségeket, jelentését febr. 10. 37. sz. a. a következőkben tette meg. A Barátok épülete nem alkalmas, mert az újonnan épített rész az első emeleten 5 egymásba nyíló szobából áll, a régi épülettel pedig nem köti azt össze semmiféle folyosó, a 2. emelet 6. szobájából a gyarló világitás miatt csak 3 használható s a feljáró nagyon szűk. — A józsefvárosi Brukenthal-épület elég tágas volna, de 1871-ig bérbe van adva vendéglői czélokra s különben is csak tetemes költséggel volna átalakítható. — A főtéren levő 'blaue Stadthaus' az e czélra fölkért két állami műépítő és egy városi mérnök mellékelt nyilatkozata szerint teljességgel nem felel meg a kívánt czélnek. Nem marad hát más hátra, mint a már ajánlott kaszárnyát venni bérbe, a mely a város falain még belül fekszik, a középponttól éppen nincs távol, az udvaron levő katonai tornahelyiség már készen van, a kertből is könnyen lehetne nyári tornát alakítani. Ha azonban ettől minden áron el kell tekinteni, legczélszerűbb lesz a várost magát szőlítani föl alkalmas telek átengedésére. Hogy az ügyet valamikép ne késleltesse majd a tervkészítés, be sem várva a hely eldöntését, részletes épület-tervet dolgoztatott ki s a költségvetéssel megtoldva, föl is küldte 1871. 79. sz. a. Ezen fölterjesztése kapcsán megjegyezte, hogy egyik irányadó városi tanácsossal szóbelileg érintkezvén, ez a városi lovarda szomszédságában levő két nagy üres telket említetté föl előtte, mint legalkalmasabbakat. Végül ismétli, hogy a várost kell felszőlítani alkalmas telek átengedésére. Ennek következtében a magas miniszterium május 7-én 9646/1871. sz. a. le is írt a városi tanácshoz s a miniszteri íratot a főigazgatóság 213. sz. iratával toldotta meg, a melyben biztos reményét fejezi ki arra nézve, hogy a város, melynek tanácsában és képviselőletében a tanügy mindig hathatós védelmét találta, sietni fog ajánlatával. — A polgármester még az évi jún. 14-én gyűlést hívott össze, a melyben az igazgató is részt

vett. Az összehívottak egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy a takarékpénztárnak a Józsefvárosban fekvő egyik telkét fogják ajánlani megvásárlásra. Az igazgató megjegyezte, hogy e telek túlságosan messze esik a középponttól s bizonyára fölöttébb sokba kerülne, holott a magas kormány éppen a város jóindulatára számított, mikor arra szólította föl, hogy a sajátjából ajánljon föl telket ingyen vagy — ha ez nem lehet — pénzért. Főlemlítette azt is, hogy van a városnak ennél alkalmasabb telke is, pl. a Promenade-Thor szögletén, vagy a városi lovarda szomszédságában vagy az ajánlott takarékpénztári telken innen, a Soldison. De mindezek ellen a városi képviselők azt hozták föl, hogy azok a jövőre már meghatározott tervek számára le vannak foglalva.

Az igazgató átlátta, mire kell ezt magyaráznia s hogy gyanúja mennyire alapos volt, igazolta az a körülmény, hogy hetekig hiába várt az ülés jegyzőkönyvére, a melyet aláírás végett hozzá kellett volna küldeni. Eppen ezért július 2-án kelt fölterjesztésében határozottan kifejezte, hogy nem lesz itt addig se telek, se épület, míg a kormány a városi hatóságot mellőzve nem fog egyenesen intézkedni. Egyúttal figyelmébe ajánlja a főtér szögletén levő 189. sz. Füleki ház-at, a melyben a szász püspök lakik s a melyre már február 27-iki ülésén azt határozta volt a szász egyetem, hogy eladja az ev. luth. egyháznak. Ezen indítvány ellen, a melynek révén a királyföldi közös vagyon potom áron a luth. egyház tulajdonává s állandóan püspöki lakóhelylyé válnék, annak idején külön véleményt jelentett be a kisebbség, követelve, hogy az épületet nyilvános árverésen adják el. Ohajtja tehát az igazgató, hogy a belügyminiszter a kisebbség véleményét erősítse meg s ez úton aztán a házat megszerezhetné magának az állam.

A magas miniszterium az igazgató tervének mellőzésével 4289/1872. sz. leiratában főlészólitotta a várost, nyilatkozzék, ha vajjon hajlandó-e a kincstár feltételes tulajdonát képező színház és új kapú közti telket az épület helyeül felajánlani? Feltételes volt a tulajdon annyiban, a város, mint már fölebb láttuk, e helyet (a „Kinder-park“-ot) egy jogakadémia és gymnasium épületének helyeül a kormánynak ajándékozta volt. Csakis ez volt a feltétel, de az épület felépítésének ideje nem volt meg szabva. Mindazáltal, mivel a feltételes tulajdonos (a kormány) egyoldalú intézkedésével jogérvényesen nem lehetett elvonni a telket kitűzött céljától, szükségesnek mutatkozott az ajándékozó (a városi közönség) megkérdezése. Páll Sándor, akkori főigazgató a szász ispánt is főlkérte közreműködésre s az igazgatónak is meghagyta, hogy kövessen el minden lehető s tegyen az eredményről jelentést. A városi tanács aztán jún. 12-iki ülésén kimondta, hogy készséggel beleegyeznek a kormány kívánságába, ha ugyan nem találja mégis jobbnak a kormány az épület helyeül a Józsefvárosban levő takarékpénztári épületet. Különben ez ülés felajánlott még egy másik telket is, az úgynevezett „Soldis“-t (mai Stadtpark).

A hosszadalmasság kikerülése végett csak röviden érintjük, hogy az 1869. márcz. 4-én kelt 3683. min. rendelet újból föl szólítja a várost alkalmas telek ajánlására, — hogy az igazgató által készített épülettervek ez év októberétől 1870. márcziusáig hevertek a helybeli mérnöki hivatalban, — hogy a 2965/1871. sz. min. rendelet némi reményt ébresztett s ezt a szép reményt az 1873-diki pénzügyi válság alaposan elhervasztotta. Ó nem! A tanári kar még mindig remélt s az 1873. nov. 29-diki tanácskozmányból megint részletesen kifejtette a hiányokat, erős vonásokkal mutatva arra, hogy ez az épület egyáltalán nem modern tanintézetnek való; kimérték a tanszobák irtartalmát, sürgetve az új épületet. Körülbelül egy évig várt türelemmel a kar, mire az 1874. október 31-diki üléséből új, terjedelmes emlékiratot terjesztett föl. Most már a 'Soldis' telekre irányította a kormány figyelmét. A fölterjesztést azzal a megjegyzéssel küldték vissza az 1874. 31654. sz. rendelettel, hogy 'tekintetbe véve a jelenlegi pénzvizonyokat, ezen ügynek tárgyalásába ez úttal nem bocsátkozhatik'.

Egy időre ismét nem maradt egyéb hátra, mint a türelmes várakozás, addig is pedig az igazgató leleményessége segített a természettani és természetrajzi gyűjtemények gyarló elhelyezésén azért, hogy a folyosó egyik részéből két szobát teremtet a két szertár számára. 1876-ban a mai megyeház akkori tulajdonosa tett igen kedvező ajánlatot akár bérbevételre, akár megvásárlásra, de az 1877. jan. 8. 29704. sz. min. rendelet válasza az volt, hogy 'csak kedvezőbb viszonyok beálltával' fog reá kerülni a sor. A kedvezőbb viszonyok azonban egyre késtek.

Új és vehemes erővel hatotta meg a kart az új épület sürgős felállításának vágya az 1877-iki Deák-ünnepély alkalmából, mire bizottságot küldött ki azzal a megbízással, hogy részletes emlékiratot dolgozzék ki, kérve az új épületet. A bizottság az 1878. május 11. tanácskozmányon bemutatta emlékiratát s a kar elfogadván föl is terjesztette. — Idő közben is szükség levén új helyiségre, az igazgatóság kénytelen volt 1878. nov. 7-én bérbe venni egyet a Rizskása-utca 9. számú házban, a melyet a 26265. sz. rendelet helyben is hagyott. — Az imént említett emlékiratnak meg 1879-ben az az eredménye lett, hogy az igazgatóság engedélyt kapott új bérhelyiség keresésére. Még ez is óriási örömet szerzett a karnak a november 8-iki ülés jegyzőkönyvének bizonyága szerint. A kar által e célra kiküldött bizottság nem találván alkalmas bérhelyiséget, megvásárlásra való telkeket ajánlott, nevezetesen a Nendtwich-féle kertes telket a Mészáros-utca végén, a Habermann testvérek házat, végre — s ezt leginkább ajánlta a bizottság — az Ikrich-féle telket. Ily értelemben tette meg fölterjesztését az igazgató. Sajnos, erre még tagadó válasz sem érkezett. Talán azért történt, hogy egy csalódással kevesebb érje a kart.

Az intézet szomorú épületi viszonyaihoz még szerencsétlenség is járult 1880. február 22-én. Az első emeletről a másodikra

vezető kürtöből tűz támadt ki és az igazgatói iroda előszobájában részint bútorokban, tanszerekben, részint pedig oly tárgyakban, a melyeknek egy része a tanárok magán tulajdona volt, ezer frtnál nagyobb kárt okozott, sőt egy gerenda átvitte a tüzet a szomszédos osztály ajtajára is. Nemcsak a városi tűzoltók gyors segítségének köszönhető, hogy a tűz nem öltött nagyobb méreteket, hanem első sorban az igazgatónak, a ki korán szokott az intézetbe menni s éppen akkor lépett az előszobába, mikor a tűz még csak kezdetén volt. A rögtönös tisztogatás és javítás nem gátolta meg az egész gymnasiumban a tanítást, hanem esakis a 6. osztály termének helyreállítása követelte ezen osztály egy heti szünetelését.

Mikor ugyanezen évben az áll. elemi iskola számára telket vásároltak, a kar ismét fölirt, kérdést intézve a felől, vajjon nem lehetne egyúttal akkora telket szerezeni, a melyen mindkét intézet elfér? Fájdalom, kérdésben volt a felelet s a kar tagjain némi rezignáció vett erőt ennyi hiú kísérlet után.

Még jó, hogy nevezetes körülmények egy kissé közre hatottak arra, hogy a csüggedezni kezdő kedélyek el ne veszítsék minden energiájokat. Az egyik az igazgatónak az 1883. április 21. tanári ülésen tett ama kijelentése volt, hogy Trefort minisztertől fogadtatása alkalmával azt a határozott ígéretet kapta, hogy legkésőbb az 1885/6. tanévben meg lesz az új épület.

A reményüket veszítők föllélekzettek egy perezre, noha ugyan csak keserű tapasztalataik voltak. Keserű tapasztalatok? Fájdalom, bőven. Már Fesztl, az első „Schulrath“, számtalanszor kifejezte intézetünkben tett látogatásai (1856—1861) alkalmával, hogy a gymnasium helyiségei nem alkalmasak a tanulótság befogadására. S ettől fogva mindazok, a kik látogatásukkal tisztelték meg intézetünket, hasonló véleménynyel voltak, kezdve creville-i Folliot Lajos grófon, a gubernium elnökén, a ki 1862. jún. 26-án, folytatva Fogarassy Mihály erdélyi püspökön, a ki 1865. jún. 14-én látogatta meg intézetünket. Azután 1869. okt. 2-án, midőn Eötvös József báró, akkor közoktatásügyi miniszter, erdélyi útja alkalmával gymnasiumunkba is ellátogatott, az ez évi Értesítő szavai szerint „habár az épületen magán sok kívánni valót talált, mégis a könyvtár és természettani műszerek szemléleténél kegyes meglegedését méltóztatott kifejezni“. 1872. és 1873-ban Mészáros Ferencz kormánybiztos ejtett hasonló nyilatkozatot s egyúttal meglátogatván a város által felajánlott telkeket, ezek közül a Soldison levőt találta legjobbnak. 1874. szept. 10. Szász Károly „akkori miniszteri tanácsos“ az épület szűk voltát oly akadálnak nyilvánította, a mely az intézet virágzását nagy mértékben gátolja.

Úgy a szóban forgó szempontból, mint más tekintetben is örökre emlékezetes nap marad intézetünk történelmében 1876. szeptember 12-ike. E nap délutánján szerencsétlente ugyanis

Királyunk Ő Felsége gymnasiumunkat legmagasabb látogatásával és több ízben kifejezte a helyiség szűk és elégtelen voltát.

1881. augusztus 25-én Trefort miniszter látogatta meg intézetünket s ennek volt köszönhető az igazgatónak imént említett kijelentése. De e látogatásnak köszönhető az is, hogy Klamarik János, akkori osztálytanácsos, 1834. szept. 19-én nemcsak a tanulmánybeli előmenetel, hanem az elhelyezés szempontjából is megvizsgálta intézetünket.

Ezek együtt véve teszik azt az egyik fontos körülményt, a melyről főlebb szóltunk.

A másik, a mely egész nemzetünk haladásának hatalmas lendületéről tanúskodott s így természetszerűen öntött új lelket a csüggeteg szívekbe: az 1885-iki országos kiállítás.

Már az 1883. decz. 15. ülésen felolvastatta az igazgató azt a rendeletet, a mely fölhívja a figyelmet az 1885-ben rendezendő kiállításra. Ez ügyben az 1884. február 9-diki tanácskozmány 3 tagú bizottságot küldött ki, különösen hangsúlyozván, hogy a bizottság a gymnasiumi ügyre legyen tekintettel. A bizottság abból indulva ki, hogy az intézetnek okvetetlenül részt kell vennie a kiállításon, csupán a módokatokról tanácskozott. Az 1884. márcz. 8-iki és ápr. 2-iki üléseken a kar a következő fölküldésre érdemes tárgyakban állapodott meg: *A.* A gymnasium részéről *a)* a könyvtárból a helyi magyar kiadványok, esetleg mások is, ha a szakértői vélemény becsüknél fogva arra méltatja; *b)* az éremtárból a kínai, barbár érmek s az egyetlen dák érem; *c)* a gymn. történetére nézve az összes eddigi Értesítők; az 1878. Értesítő adatai kiegészítésekkel. *B.* A tanulók részéről *d)* írásbeli dolgozatok; *e)* növény-gyűjtemények. Az igazgató fölküldte az *a)* és *b)* alatti tárgyakat véleményadás végett Pulszky akkori muzeumi igazgatóhoz s miután onnan az ítéletet megkapta, 1885. január 5-én a következőket küldte föl rendeltetésük helyére: *a)* a gymnasiumi Értesítőket 1810—1884-ig; *b)* írásbeli dolgozatokat, a jutalomban vagy dícséretben részesített Deák pályaműveket; *c)* 18 drb kínai és dák érmet magyarázó füzet kíséretében.

Mivel azonban mindezek csak ideig-óráig vonhatták el a figyelmet az épületi miseriáktól, az igazgató leleményessége jött segítségre, midőn 1886-ban a déli folyóson levő lomtárt elkérte a r. k. plébánostól, egy kissé átídomíttatta és a tanári könyvtár helyiségeül használta föl évi 100 frt bérért. Ugyane helyen van a könyvtár ma is.

Új felszerelésre sem lévén kilátás, itt megint úgy segített, hogy 1887-ben kieszközölte a fölösztatott jogakadémia használható bútorainak (padok, tanári székek, inga óra, képek, zászlók stb.) átengedését intézetünk számára (máj. 24. 208. ig. sz. június 12. 242. ig.

sz.; 24172. min. sz.) és így elvégre vissza szolgáltathatta a r. kath. egyház által még 1854-ben kölesön adott bútorokat.

Egy további újítása volt az igazgatónak a tanárok kívánására az 1887. 40755. sz. rendelettel jóváhagyott tanári szoba berendezése a természettani szertár előszobájában. Kivánták pedig a tanárok az igazgató iránt való kimélethez, mint a ki állandóan felajánlta a hiányzó tanári szoba pótlására saját irodáját. Most már volt külön tanári szoba, de csakhamar oly sötétnek bizonyult, hogy már 1888. okt. 13-iki ülésén elhatározta a kar, hogy üléseit ezután nem ott, hanem egyik osztályban tartja. Azóta a tanári szoba a szolgál tartózkodó helye lett s ma már egyik volt osztály szolgál szűk volta ellenére tanári szobául.

Mivel az intézetnek saját tornahelyisége sem volt soha, hanem kezdettől fogva az ev. lutheranusok „Turnschule“-jét vették bérbe, látnivaló, mennyi bajt okozott az, hogy intézetünk órarendjének készítésénél ezt mindig tekintetbe kellett venni. A két intézet tanulósága közötti is untalan fordultak elő kisebb-nagyobb koczódások s mindezek az igazgatóság részéről nem egy fölterjesztést vontak magok után. Innen származott a 39690/1888. sz. rendeletnek az a meghagyása, hogy igyekezzenek az igazgatóság tornahelyiség építésére alkalmas telket szerezni. De mert attól lehetett tartani, hogy a tornahelyiség felépítése legalább is elodázza az új épület emelését, a kar inkább bele törődött az állapotokba, jóllehet pár év múlva annyira szaporodott az ifjúság száma, hogy az áll. elemi iskola tornahelyiségét is használatba kellett venni. És használják ma is.

Nemcsak az igazgató s a tanárok meg nem szűnő fölterjesztéséből, nem is csak a főigazgatóság évről évre ismétlődő, hol rövidebb, hol kimerítő és megokolt jelentéséből, valamint új meg új telkek ajánlgatásából lehetett azonban teljes meggyőződést szerezni intézetünk tarthatatlan állapotáról, mert a megyei orvos is kijelentette 1888. decemberében megejtett vizsgálata alapján, hogy „a jelen rendelkezésre álló épület tanításra alkalmasnak nem tekinthető“.

A tanári kar meg, mint a tanulósággal együtt legközvetlenebb szemlélő és szenvedő, folyton sürgette a kérdés megoldását. Az 1889. okt. 12. tanácskozányon megint kifejezést adott annak, hogy, bár az I. o.-ba való felvétel rendeletileg évről évre korlátozottabb, intézetünkbe mégis egyre több tanuló iratkozik be, pedig az épület nemcsak hogy a legszerényebb követeléseknek sem felel meg, sőt egyes osztályok elhelyezése (pl. a V., VII.) nem csupán a tanítás sikerét veszélyezteti, sőt egyenesen veszedelmes a tanulóknak egészségére. Hasonló fölterjesztést tett a kar az 1890. okt. 11. ülésből is.

Mikor az 1890. országgyűlés megalkotta a görög-pótló tanfolyam törvénycikkét, a kar erősen hitte, hogy elvégre már

csakugyan lesz új épület. E helyett azonban az a feladat várt reá, hogy a már—már képtelenséget újabb képtelenséggel tetézzé. A törvény életbe léptetését a júl. 30. 30820/1890. sz. rendelet mindjárt a következő tanév elejére kötelességévé tette az igazgatóságnak. Igaz ugyan, hogy a rendelet a kezdet nehézségein könnyíteni igyekezett azáltal, hogy egyelőre csak egy osztályra, az V-re mondta ki a tanfolyam megkezdését, de az épületünk nyomorúságos viszonyaiban rejlő nehézségek már az 1890. aug. 27. szervezkedő tanácskozmányon fölmerültek s a kar kénytelen volt újból föl hívni a figyelmet az új épület szükséges voltára. Mivel pedig erre egyelőre nem volt remény, a törvényt pedig végre kellett hajtani, nem maradt más választás, mint úgy segíteni a dolgon, a mint éppen lehet. A heti 4 órán át párhuzamosított V. o. több termet és tanerőt követelt. Az elsőt segítette a kar úgy, hogy magára vállalta az óratöbbletet. A másodikon segítenie nehezebb feladat volt. A rendelet megengedte ugyan, hogy az új osztály céljaira fölhasználjuk akár a rajz-, akár a dísztermet vagy valamelyik kísérleti avagy fölösleges termet, csak hogy intézetünknek még a nyolcz osztály elhelyezésére is alig volt meg az egyébiránt kritikán alúl álló 8 tanzobája, de a rendelet említette többi termet csak hirtől ismertük s így az engedménnyel élnünk nem lehetett. Máskép nem lehetett egyelőre segíteni, mint úgy, hogy az új V. osztály órái 11—12 vagy 2—3 közé estek, a mikor t. i. a nyolcz osztály valamelyike megüresedvén, föl lehetett használni erre a célra.

Mikor azonban a VI. o.-t is meg kellett e tanfolyamnak nyitni, akkor már sehogysem lehetett helyiséget teremteni az intézetben s különösen mikor az 1411/1891. rendelet megkövetelte az előintézkedéseket a következő tanévben megnyitandó VII. o.-ra is, akkor már tágas új bérhelyiségről kellett gondoskodni. Mert az V. és VI. o.-nak még csak elég volt valahogy a Mészáros-utca 12. sz. házban kibérelt helyiség, de már a következő évben ez annál kevésbbé lehetett elegendő, minthogy a tauúlság nagy száma miatt az I. o.-t is párhuzamosítani kellett.

És a baj itt sem járt egyedül. Az 1891. február 23-án 441. sz. rendelet a rendezendő tornaversenyben való részvételre szólította fel intézetünket. Ez már igazán váratlan meglepetés volt, hiszen intézetünk soha sem bírt saját tornahelyiséggel. A ki tudja, mit jelent ez, nem fog csodálkozni a kar meglepetésén. Az igazgatóság s a kar azonban ennek ellenére sem akart elmaradni más intézetektől. Kiválasztották a tanulókat, elkezdődtek a gyakorlatok s a május 18-iki bpesti tornaversenyen ott volt intézetünknek is 32 tanulója egy tanár s a tornamester vezetése mellett. A versenyből azonban azt a tanúlságot vonta le a kar, hogy a míg nem rendelkezünk saját tornahelyiséggel, a versenyekben részt venni nem ajánlatos. Nem is vett részt többé intézetünk.

Mint említők, az igazgatóságnak új és tágasabb bérhelyiségről kellett gondoskodnia, még pedig nem pusztán a görögтелен tanfolyam négy osztálya miatt, hanem az alsó osztályok párhúzosítása következtében is. Így jutott az I. és II. párhúzosos osztály teljesen, és valamennyi görögтелен osztály a szabadkézi rajz órákon a mézszáros-utczai 14. sz. bérhelyiségbe. A kar kénytelen-kelletlen viselte a kétlakóság kellemességeit, de az 1892. okt. 24. ülésből megint megsürgette az új épület ügyét. Legszívesebben lesz itt emlékeznünk meg a közép-európai zónaidőnek 1892. aug. 1-én való életbe léptetéséről, mivel ez is összefüggött némileg az épületi viszonyokkal. A kar aug. 27. ülésében kimondta, hogy a 36 percznyi helyi idő-késedelem tantermeink gyarló világítása miatt a délutáni órákban nehézségeket fog okozni s azért a közélettől elütőleg kénytelen volt a reggeli tanítást $\frac{1}{2}$ 8-kor, a délutánit $\frac{1}{2}$ 2-kor kezdeni a téli hónapokban. Mivel a nov. 26. ülés 30. jkvi pontja szerint emígy némileg elhárítvák a nehézségek, a tanítás idejének e változtatása megmaradt maig.

Az 1893. év több tekintetben nevezetes intézetünkre nézve. Azzá teszi első sorban Klamarik János miniszteri tanácsos látogatása apr. 13—16-án Meixner műépítő társaságában. E látogatás az új épület helyének kiszemelésére irányult. Ó méltósága fáradságot nem kimélve, járta be városunkat, vizsgálta meg az alkalmasnak látszó vagy ilyenekül följánlott telkeket és midőn körünkből eltávozott, a tanári kar erősen meg volt győződve, hogy ez volt az elhatározó, a döntő mozzanat, a mely után már csak az új épület következhetik. Els ügy is volt. Az 1895. év meghozta a testületnek azt a rég óhajtott megnyúgvást, hogy az intézet végre, a modern paedagogia követeléseinek megfelelő otthonhoz jut. És itt újból hangsúlyozzuk, hogy Elischer József tank. főigazgató mindjárt kineveztetésekor föllismerte, s úgy a főigazgatói tanácskozmányokból, mint ezektől függetlenül ismételen fölfejtette az épületi viszonyok tarthatatlan voltát. A magas kormány figyelmére méltatta a kiszemelt telkeket, megindította az akziót a kérdéses házas telkek megvásárlására; május 18-án, mivel az ügy még sem akart elég gyorsan haladni előre, 24345. sz. rendelettel megbízta a kincstári jogügyi igazgatóságot, hogy a kiválasztott házaknak (Sporergasse 6., 8., Reissenfelsg. 3.) kisajátítás utján való megszerzésére tegye meg a szükséges lépéseket, hogy így a kijelölt három telket legkésőbb 1896. április 1-én birtokába vehesse. 1895. okt. 1-én a három közül kettő már átment a kormány birtokába s immár bizton remélhető, hogy egy-két év leforgása alatt díszleegni fog a monumentális épület, hirdelve, hogy a magyar állam eszméje nem eszme már, hanem valóságos tény.

Két följegyzésre érdemesényt kell még megemlítenünk.

Egyik, hogy 1894-ben május 21—23-án Dr. Fináczai Ernő a közoktatási tanács megbízásából meglátogatta intézetünket, hogy meggyőződjék a nyelvek tanításának s a görögpótló tanfolyamnak eredményéről. Szakavatott észrevételeivel, jóindulatú tanácsaival maradandó emléket hagyott a testületben.

Másik az 1896-diki ezredéves kiállítás. A 61817/1884. sz. rendelet szólított föl a kiállításban való részvételre s a kar részint a febr. 17-diki, részint a márcz. 10. ülésen tárgyalta a rendeletet és a következő javaslatokban állapodott meg: 1. felkéri a magas kormányt az új épület tervrajzának kiállítására, 2. megírandó az intézet történelme, 3. kiállítandók: *a)* az 1867. óta használatos tankönyvek, *b)* az 1894/5. évi írásbeli dolgozatok, *c)* a statisztikai táblázat a tanulókról, *d)* a tanári kar irodalmi működése, *e)* az intézeti egyesületek és alapok alapszabályai, *f)* az intézet könyvtárában található nevezetességek. Egyben bizottságot küldött ki a kellő intézkedések megtevésére. Az intézet történelmének megírásával az 59250. m. r. e mű szerzőjét bízta meg.

Mielőtt e szakaszt befejeznők, meg kell még emlékeznünk a gymnasium czíméről.

A jezsuiták alapította intézet megtartotta kath. jellegét 1854-ig, fenntartása költségei is eladdig kath. alapokból teltek ki, 1773-ig tisztán jezsuiták voltak a tanárok. A II. József alatt 1780-ban újból megnyíló intézet „Gymnasium regium” nevet kapott, de rovatos kimutatásainkban a „Lateinische Schule” és a „Hermannstädter Gymnasium” is előfordul. Innen fogva a czím megmaradt 1847-ig. Az ez évi Értesítőn „Regium maius Gymnasium” czímet olvasunk, míg a következő évi Értesítőn a puszta „Gymnasium Cibiniense” név található. De már az 1850-ben kiadott első félévin a „Caesareum Regium Gymnasium Cibiniense”-ét olvassuk. A második félévin van először a „katholikus” jelző a „Romanum Catholicorum Gymnasium” czímben s e czím meg van az, 1851/2. Értesítőn is: „röm. kath. Gymnasium”. Az 1852/3. Értesítőn megint változik a czím, a mennyiben így hangzik: „Röm. kath. öffentliches Gymnasium”, de már az 1854/5—1861/2. években a czím úgy az Értesítőkön, mint a hivatalos pecséten állandóan a következő: „K. k. kath. Staatsgymnasium”. Ez utóbbi évben volt az utolsó „katholikus” jelző s az 1865/6. tanév végeig puszta „K. k. Staatsgymnasium” intézetünk neve. 1867. jún. 21-én keltezve jött meg a 90. sz. rendelet, a melyet Péchy gróf, erdélyi kormánybiztos írt alá s a mely így hangzik: „Da das staatsrechtliche Verhältniss der zur ungarischen Krone gehörigen Länder zum Reiche im Wege der Gesetzgebung bereits festgestellt worden ist und dem zufolge die in diesen Ländern bestehenden Staatsbehörden aufgehört haben Amts-Organe des Gesamtreiches zu sein: so fordere ich dieselbe hiemit auf, in ihrem öffentlichen Dienstverkehre statt des derselben nicht mehr zukommenden Titels „kaiser-

lich-königlich“ die Benennung „königlich-ungarisch“ sich beizulegen und zu gebrauchen. Ennek folytán az 1866/7. évi Értesítón már „Kön. ung. Staats-Gymnasium“ czímet olvasunk az 1867/8. tanévig. Az 1868/9. tanév a „kir. államfőgymnasium (kön. Staatsgymnasium)“ czímet mutatja 1870/1-ig. Az 1871/2. Értesítón megint változik a cím, s a „kir. főgymnasium“ (kön. Obergymnasium) kettős (magyar és német) czímezés megmarad az 1874/5. tanévig. Az 1875/6. évi Értesítő, a mely teljesen magyar nyelven jelent meg, a „kir. főgymnasium“ czímet tünteti föl 1878/9-ig. Az 1879/80. Értesítő vette föl először a czímet, a mely maig használatos, t. i. „nagyszzebeni áll. főgymnasium“.

II. Tantervek és átállítások.

Intézetünkben az első tanrendszer, a mely egyszersmind valamennyi között aránytalanul a legtovább maradt érvényben, a jezsuitáké volt.

Nem levén sem célunk, sem feladatunk a jezsuiták iskolázását általánosságban méltatni, mivel nem nevelés-történelmi munkát írunk, csakis azokra a jelenségekre szorítkozunk, a melyek intézetünkkel szorosán kapcsolatosak.

A mint Bardia 1692-ben megkezdte a tanítást, irányadója nem lehetett más, mint a jezsuita-rendnek az az elve, hogy az iskola voltaképen az egyház szolgája, főfeladata tehát az, hogy az egyháznak neveljen derék férfiakat. Ebből indulva ki egyelőre a hittant tanította, de lassanként berendezte az intézetet azon elvek alapján, a melyeket a szerzet alapítója, Loyola Ignác fejtett ki, utóda, Laynez, kommentált. Aquaviva Claudius, atri herceg, pedig az e célra rendelt külön bizottság közremunkálása mellett részletesen kidolgozott s megörökített az 1599-ben kiadott „Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu“ című, 28 szakaszból álló, terjedelmes munkában. Láttuk, hol folyt a tanítás addig, a míg föl nem épült a residentia, a melyben az akkori kivánalmaknak s a tanulók csekélyebb számának megfelelően lehetett elhelyezni az osztályokat.

Bardia pár év alatt annyi társat kapott, hogy a tanítást a rend követelményei szerint folytathatta az intézetben, a melyet akkor „Studia inferiora“-nak neveztek. A egész tanfolyam öt osztályból állott ugyan, de az első osztályt két évfolyamra választották el, másrészt pedig meg volt engedve, hogy a tanuló, ha nagytehetségű és szorgalmú volt, egy év alatt két vagy több osztályt is elvégezhesen.

Lássuk röviden az iskola szervezetét.

A legalsó osztálynak (*classis infimae grammatices, parva és principia, parvistae és principistae*) az volt kitűzve, hogy a tanulók megismerkedjenek a latin nyelv elemeivel s némileg bele fogjanak a mondattanba. Elvégezték hát a neveket, igéket, a mondat-alkotásnak Alvarez adta 14 szabályát s végül a nevek neveit. Ezt tanulták a *parvistae*. A *principia*-ban, a mely főként ismétlésből állott, a *declinatio, coniugatio* versbe szedett szabályait s a mondattan néhány könnyebb tételét tanulták. Olvasmányúl Cicérónak e czélra gyűjteménybe összeállított levelei szolgáltak, de kedvelt olvasmány volt Pontanus Jakab jezsuita műve is: *Dialogi de urbanitate morum et progymnasmatis*. Ezeket előbb anyanyelvre fordították, majd ismét visszafordították. A görög nyelvhez már itt hozzá fogtak, de természetesen, nem kívántak egyebet, mint az írást, olvasást, a névelő s a főnevek ismeretét. Alkalmazták az írásbeli gyakorlatakat is, még pedig azzal a czélzattal, hogy a nyelvtant annál jobban elsajátítsák a tanulók. Az emlékezés elmaradhatatlan volt s kiterjedt nemcsak a nyelvtani szabályokra, hanem Cicero válogatott leveleire is. A *concertatio* vagy a fiúknak egymással való versenyre kelése már itt megkezdődött s e versenyt az osztályokon fölfelé csaknem a végletekig vitték. Megvolt minden tanulóknak a maga állandó versenytársa, a kivel órától-órára viadalra szállt. A szégyen- vagy számárpad vagy gúnyjel (*signum*), a dícséret, jutalmak, az érdemkönyvbe jegyzés mind használatos taneszközök voltak. A tanítás ideje d. e. és d. u. 2—2 órára terjedt.

A második osztály (*classis mediae grammatices, grammaticistae*) főczélja a grammatikai ismeretek bővítése főleg a mondat-tant illetően, a mennyiben itt már az úgynevezett *syntaxis figurata*-ig jutottak. A görögből tovább tanulták az alaktant a — mi végű igékig. Olvasmányúl már nemcsak Cicero levelei, hanem Ovidius válogatott művei is szolgálnak, — a görögből a katekizmust magyarázák vagy Kebes *Pinax*-át értelmezik. A versenyzés még nagyobb mértéket ölt. A tanítás ideje ugyanannyi, mint az előző osztályban, de a tárgyakat félóránként változtatták.

A harmadik osztályban (*classis supremae grammatices, syntaxistae*) a nyelvtani ismeretek betetőzése a fő a versmérték-tannal együtt. A prózai olvasmány java részét itt is Cicero levelei teszik, de e mellett bölcséleti iratai is eléfordúlnak (*De senectute, De amicitia, Paradoxa*). Költői olvasmány a római elegikusok, Vergilius kiszemelt művei, kivált az *Aeneis* 5., 7. éneke s a *Georgica* 4. könyve. A görögben behatóan ismétlik a nyelvtanból mind a 8 beszédrészt s Aisopos, szt. Khrysostomos és Agapetos műveit olvassák. Egyebekben itt is a korábbi módszer uralkodik.

A negyedik osztály (*humanitas, később poësis*) az ékes-szólásra készített elő (*praeparare veluti solum eloquentiae*) a nyelvnek mélyebbre ható ismerete, történelmi tájékozottság (*eruditio*) és a szónoklattan alapján. Alvareznek prosodiai szabályait,

Pontanusnak a versírásra adott tétéleit erősen tanulják. Fő olvasmány a latinban Cicero de oratore-ja, a történetírók közül Caesar, Sallustius, Curtius, Livius, a költők közül Vergiliushoz még Horatius, egy pár elegikus s epigramma-író járul. Az év második felében a retorikát tanulják Cyprianusból s ennek gyakorlati kiegészítését Cicero kisebb terjedelmű beszédei (pro Archia, pro Marcello, Catilinaria) teszik. A görögben befejezik az egész mondattant, olvassák Isokrates, Khryosztomos, Basilios, Platon, Synesias, Plutarkhos, Theognis, szt. Gergely műveit s gyakran írnak görög dolgozatot. Fő különbség az előbbi osztályoktól, hogy a történetírók kapcsán történelmi ismereteket is kívánnak.

Az ötödik osztály (rhetorica) már ad perfectam eloquentiam informat. Cicero szónoklattani művei, Aristoteles retorikája és poetikája a főolvasmány, de mellettük szerepel a görögben Demosthenes, Thukydidés, Platon, Homeros, Hesiodos, Pindaros, szt. Gergely, Khryosztomos. Mindez a szónoki stilus kedvéért. A görögből még a verstan elemeit s a dialektosokat is tanítják. Sokat emléznek, tetőpontot ér a verseny, jelentékeny szerep jut a latin beszélgetésnek, az előadás szépségében is gyakorolják magukat. Az írásbeli dolgozatok önállóbb természetűek. A történelmi ismeretek kibővülnek. Végre a költői műfajok elméletére s a római régiségtanra is jut idő.

Végül, mondanunk sem kell, minden osztályban tanultak hittant, főleg Petrus Canisius katekhizmosából, de ezt aztán alakilag s tartalmilag értelmezve.

Mint hogy nem arra törekedtek a jezsuiták, hogy sokat tanítsanak, hanem hogy a tanulók a tanultakat alaposan tudják, e végből a második félév jobbra ismétlésből állott. — Az írásbeli iskolai és házi dolgozatokat már megkülönböztették. Az alsó két osztály minden napra kapott házi dolgozatot, a melynek főczélja a helyesírás s a nyelvtani szabályok ismerete; a következő osztályban hetenkint egy görög s két latin házi, még pedig gyakran verses dolgozat volt; a felső két osztály kéthetenkint vagy havonkint kapott házi dolgozatot kiválóan az írásművek különböző fajainak begyakorlására. — Voltak decuriók, vagyis a tanár kijelölte jobb tanulók, a kik óra előtt felkérdezték a leczkét, osztályozták társaikat, két három tanuló aztán a decuriókat kérdezte ki, ezek a censorok s valamennyi fölött állt a princeps scholae, a kinek gondja volt a tanulók pontos megjelenésére, magaviseletére is. — Mint hogy az egész iskola főczélja a cicerói nyelv használata írásban és szóban, annál fogva az emlézésnek fontos szerep jutott. — A tanítás ideje minden osztályban napi 4 órából állott.

Intézetünkben is, mint valamennyi jezsuita-intézetben, szokásban volt évenként egyszer-kétszer színjátékkal egybekötött ünnepélyt rendezni, hogy így a tanulók a társalgásban, magaviseletben is kellő jártasságra, ügyességre tegyenek szert. A szín-

műveket a tanárok maguk írták kevésbé történelmi, mint inkább erkölcsi tartalommal. Nálunk pl. 1721. augusztus 28-án egy iskolai vigjátékot adtak elő, a melynek czíme: „Genius Transsylvaniae”. Minden kitelhető fényvel vitték színre e darabot (a mely fenn is maradt), a szereplők ruházata ragyogott a pompától s maguk a díszletek is a legnagyobb fénytűzésre vallottak. A játékosok túlnyomóan nemesi családok sarjai közül kerültek ki. (Archiv VI. 241. lap.)

Nem terjeszkedhetünk ki a jezsuita-nevelés jó és rossz oldalainak föltűntetésére sem. Ők határozott czél érdekében küzdöttek s rendszabályaikat pontosan megtartották. Az eredeti tervezeten történt ugyan változás idő folytán, de valamennyi között legjelentékenyebb a Molindes provincialis által 1735. okt. 28-án kiadott útasítás (Instructio privata seu Types cursus annui pro sex human. classibus in usum magistrorum S. Jesu editus), melynek fő jellemző vonása, hogy nagyobb gondot kíván fordíttatni a történelmi ismeretekre s e végből már az első osztálytól külön tárgyként szerepel a történelem. De nem kell azt hinnünk, hogy rendszeres világtörténelmet tanítottak, hanem a vallástannal kapcsolatban bibliai történeteket, a latin nyelvvel a római történelem egyes szakaszait, kivált a császárokét.

A jezsuiták tanrendszere nálunk 1773-ig, azaz a szerzet feloszlásáig volt használatban.

Mária Terézia királynőnké az érdem, hogy az egész ország közoktatás ügyét rendezte az 1777-ben megjelent „Ratio educationis”-szal, a mely felölelte a hazai közoktatást egész terjedelmében. Nálunk az 1780/1. tanévben lépett életbe, de csak két évig volt használatban. 1781-ben ugyanis II. József császár kiadta a Norma regiát, ezt az új tantervet, a mely úgy általán az erdélyrészi katolikus iskolákra, mint a miénkre is kötelezővé vált. Behozatalát a 3977/1781. korm. r. rendelte el s több-kevesebb változtatással ez maradt érvényben nálunk a szabadságharczig.

Sajnálattunkra terünk nem engedi, hogy akár csak a fontosabb időközi változásokra is kiterjeszkedjünk, be kell értnünk azzal, hogy 1833-ban szükségessé vált az 12636. sz. a. tanterv kiadása, a melynek főczélja az volt, hogy a Norma regia óta fölbujánzó anyag- és módszerbeli különféleségek, tarkaságok megszűnjenek.

Ezzel a tantervvel indult meg nálunk az 1833/4. tanév s tanáraink néhány év alatt teljesen bele élték magukat, a tanítás a kívánatos sikerrel járt és a tanulók erkölcsi viselete is példásnak bizonyult. Erre vall Kováts püspöknek a kormányzékhez benyújtott 95. sz. jelentése 1838-ból, a melyben elmondja, hogy a tanárok a tanításban „dicséretes büzgalmat és fáradsatlan ügyességet fejtenek ki (laudabilem zelum et indefessam adhibere solentiam), a tanulók meg, bár nagy számban vannak, világos jeleit adják a tanulmánybeli sikernek, viseletbeli haladásnak. Az 1833-diki tanterv

változatlanul megmaradt az 1848/9. tanévig bezárólag. Eötvös akkori közoktatásügyi miniszter ugyan már erre az utóbb említett tanévre tervbe vette a középiskolák újjászervezését, hanem a politikai viszonyok nem engedték. Sőt az 1849/50. tanévben intézetünk öt osztálya háromra apadt le és ez egyszersmind az utolsó év volt, a melyben nálunk az egykori Norma Regia, illetve az imént jelzett tanterv szerint folyt az oktatás.

A politikai viszonyok szerencsétlen alakulása hazai közoktatásunkat is magával rántotta annyiban, a mennyiben a világosi katasztrófa a régi iskolának is meghúzta halálharangját. Hazánk, ez a szegény, eltörpült „Kronland” eleinte megkísérlé ugyan az aktív, de inkább csak passiv ellenállást, hanem a kísérleteknél nem igen bírt többre verekedni, a bécsi kormány gondoskodott arról, hogy iskoláinkat egészen a maga kénye szerint olyanokká tegye, hogy bennük a németesítés szelleme a nemzeti elemnek még csiráját is kiölje.

Thun Leó gróf, cs. kir. közoktatásügyi miniszter, 1849-ben kiadta az „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich” cz. művet s 1850-ben — nem sokat törődve azzal, vajjon szolgálja-e ez a nemzeti geniust — egyszerűen reá erőltette hazai viszonyainkra, hogy az elnyomatás szomorú idejében egygyel több ok legyen a hazafiúi elkeseredésre. Mert bár a Thun-systema alaposan újjá szervezte a hazai közoktatást, bár a műveltségnek tág kapút nyitott, — bár csaknem kivétel nélkül magas fokú képzettséggel bíró, jeles szakembereket alkalmazott tanárokká, ámde a nemzeti szellem megnyilatkozását elnyomta, végkép megszüntette, hogy így oly nemzedék kerüljön ki az iskolából, a mely előtt egyszerűen idegen valami a hazafias érzés, a mely életre-halálra csak a „Gesamtmönarchie” érdekében tör lándsát. És a bécsi kormány vagy talán inkább Thun maga elég ravasz volt arra, hogy mesterien elkábítsa az elnéket, midőn már 1851-ben kimondta, hogy katolikus jellegűvé kell tenni az egész hazai közoktatást. Ezáltal mintegy a kényszerítésnek színezete nélkül hódította meg az egész kath. papságot, mint a melynek kezébe tette le az oktatás ügyét. Jól esik megjegyeznünk, hogy a hazafias szellemnek mégis voltak köztük bűzgő apostolai, a kik sokszor sokban ellensúlyozták a teljes germánizáció hatásait.

A Thun-rendszer a maga egészében csak az 1854/5. évben lépett életbe nálunk, mivel ekkor vált intézetünk teljes főgymnasiummá. E rendszerrel lett intézetünk tannyelve a német. Az évek folyamán nagyszámú változás állott be a különböző (úgy a rendes, mint a rendkívüli) tárgyak sorában, anyagában, óraszámában.

Alkotmányunk visszaállításával elkövetkezett intézetünkre is a magyarosodás korszaka. Eötvös miniszter „A gymnasiumok tantervével” életbe léptette a reál-gymnasiumot, a trifurcatiót. Az új tantervvel egyelőre csak az 1. és 6. osztályban tettek nálunk kísérletet az 1868/9. tanévben, de Eötvös halálával abban maradt

a folytatólagos behozatal s a kísérletezésnek korszaka állott be. Ismét nincs terünk ezek ismertetésére, de egy pár fontos s különlegesen intézetünket érdeklő megjegyzést nem lehet elhallgatnunk.

Evről-évre ismétlődtek a tanári tanácskozmányban a panaszok, hogy az intézetünk I. osztályába jövő tanulók úgy általános készütség, mint különösen magyar nyelvbeli jártasságuk tekintetében a képzelhető legenyhébb követeléseknek sem bírnak megfelelni. Ehez képest az igazgatóság már az 1868/9. tanévről szóló záró jelentésében kifejezte, mily szükséges és hasznos volna intézetünkre egy előkészítő osztály felállítása, a mely pótolván a tanulók ismeretbeli hiányait képesekké tenné őket a gymnasiumi tanulmányokra. 1870. szept. 15. 584. sz. s az előző tanévre vonatkozó jelentésében újlag és kellő nyomatékkal hívta föl a magas kormány figyelmét az elemi iskolákra s az előkészítő osztály felállításának szükségességére. Egyúttal, mivel igen helyesen úgy gondolta, hogy ily osztály felállítása valószínűen a pénzkérdésen múlik, utóbbi jelentésében a következő indítványt tette: „A katolikus városi elemi iskolának negyedik osztálya csatoltassék ideiglenesen az államgymnasiumhoz. Miután az említett elemi iskolák és így ama 4. osztály helyisége is az államgymnasium tőszomszédságában van, a felügyelet és vezetés is könnyű volna; továbbá oda útasítatnának mindazon növendékek, a kik a gymnasiumi tanulmányok kezelésére elegendő készütséggel nem bírnak; végre oly irányban készíttetnének itt elő a növendékek, a minőt a gymnasium célja és érdeke múlhatlanul követel.“ A jóra való terv azonban csak terv maradt s az 1871. 97/2965. sz. rendelet tekintettel arra, hogy a felvételi vizsgálat alkalmával elég alkalom van a szükséges előkészütséggel nem bíró ifjak elűtasítására, kimondja, hogy „a terv a törvényhozásnak ez ügyben való intézkedéseig nem helyeselhető“. A testület átlátván, hogy a kérdést nem szabad ilyen kijelentéssel elűtni, az 1872. októberi tanácskozmányból újból fölterjesztett egy hasonló tartalmú kérvényt. Aztán a sikertelenség láttára hallgatott egészen az 1874. május 30-iki üléseig. Ebben azonban ama rendelet felolvasására, a mely a magyar nyelvben nagyobb siker elérését kívánja, megjegyezvén a tanári kar, hogy, mivel a magyar nyelvbeli oktatás nehézsége a soknyelvűségben rejlik, kívánatosnak tartja, hogy az elemi iskolákban tanítsák alaposabban a magyar nyelvet s addig is állítsák föl itt az előkészítő osztályt. Minthogy azonban a fölterjesztésre sem érkezett kedvező válasz, a karra nézve nem maradt egyéb hátra, mint időről időre hangsúlyozni a nyelvi nehézségeket s kettőzött búzgosággal munkálni a bajok enyhítésén.

Másik megjegyzésünk a hitoktatást illeti. Intézetünk eredetileg tisztán katolikus levén, az erdélyi püspöknek mindenha volt gondja arra, hogy a katolikus tanulók kellőképen részesüljenek hitoktatásban. A nem katolikus tanulók azonban csak az 1871. január 15-én kiadott 2758. ex 1870. sz. rendelet óta részesültek, mint a melynek értelmében a nem katolikus hitoktatókat

a miniszter nevezi ki, illetve erősíti meg, a maga részéről jutalomdíjat adhat csupán s a hitoktatásról minden felekezet maga tartozik gondoskodni. Éveken át divatozott intézetünknel az a szokás, hogy az ág. evang. középiskolák katolikus tanulóit intézetünkbe jártak a hitoktatásra. A tanári kar számtalanszor kifejezte aggodalmait e miatt a fegyelem esetleges felbomlása tekintetében s az 1874. márczius 28. tanácskozmány határozatkép kimondta, hogy a következő tanévtől kezdve véget vet ennek az ususnak. De a katolikus hitoktató ama biztatására, hogy jót áll a rëndért, a n.ó.v. 21. ülésen megváltoztatta korábbi határozatát s ismét átengedte az osztályokat az illető czélra. A dolog azonban csak rövid ideig ment így. A rendetlenkedések újabb és újabb esetei arra kényszerítették az igazgatóságot, hogy 1881-ben egyszer s mindenkorra megtiltotta az idegen tanúlóságnak intézetünkbe járását.

Érintettük főlebb, hogy a középiskola a kísérletezések műhelyévé vált.

Éppen nem lehet csodálkoznunk, ha e folytonos hullámzás nem vált gymnasiumi tanügyünknek javára s a lappangó elkeseredés a tantervek hézagossága vagy a tanítás sikertelensége, a módszer bizonytalansága, a tanrend állandótlansága vagy végre a tanulók túlterhelése miatt kitört, szakemberek és laikusok, tanügybarátok és szülők mind élesebb és jogosultabb támadást intéztek e tarthatatlan állapotok ellen. Az ország figyelme e térre fordult s Trefort miniszter közóhajtásnak kívánt eleget tenni, midőn a sok experimentálás megszüntetése végett 1879. július 3-án 17630. sz. a. kiadta az új középiskolai tantervet, a következő évben pedig az útasításokat. Tartózkodván a részletezéstől, csupán a korlátolva köteles és rendkívüli tárgyakat illetőleg jegyezzük meg, hogy a rumén nyelv az 1879/80. tanévtől zavartalanul megtartotta heti 6 óráját, a szépírás tanítása három évig szünetelt, de már az 1882/3. tanévben ismét ott szerepel az I., II. osztályban rendes heti 1—1 órával az 1882. jún. 27. 19991. rendelet alapján. Az ének heti 2 órája, a gyorsírás heti 1 órája, a franczia heti 2, és a zene heti 1 órája szintén nem szenvedett változást.

Végre 1883-ban létre jött a középiskolai törvény, a mely középiskoláink ügyét szilárd alapra fektette s ez az aug. 20-án 27980. sz. rendelettel életbe is lépett az 1883/4. tanévben (a szükséges helyi változtatásokkal), de a következő három év alatt is mutat egyes változásokat.

Az 1887/8. tanév újabb változásokat mutat. 1887-ben ugyanis megjelent a tantervhez való kimerítő 'Útasítások' 8619. sz. a. De minthogy ezen rendelet a tananyag beosztására, részleteire vonatkozóan a kellő viszonyok között levő intézetekre van figyelemmel, annál fogva a más körülmények közt levő intézeteknek megengedi a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodást, egyúttal fel is hívja intézetünk tanári testületét a Helyi tanterv megkésztésére. A kar 1887. márczius 30-iki ülésében beható megbe-

szélés alá véve az új tantervet, a helyi viszonyokra való tekintetből a következő változásokat, illetve eltéréseket óhajtotta: *A.* Magyar nyelv. I. o. A nevek ragozása, — II. o. Igeragozás. A többi beszédrész. *B.* Latin nyelv. III. o. Corn. Nepos, — IV. o. Jul. Caesar és Phaedrus, — V. o. (költői olvasmányúl) Ovidius *Metamorph.*, — VI. o. (prózai olvasmányúl kizáróan) Sallustius. *C.* Mennyiségtan. VI. o. Síkháromszögktanból a tanterv 6. pontja elmarad s helyette a Stereometria bevezető alapfogalmai és tételei, melyek a felszín és köbtartalom kiszámítására szükségesek; szögletes testek mérése a prismatoid kihagyásával, — VII. o. Síkháromszögktan (a tanterv 6. pontja, t. i.): a pont koordinátái, két pont távolsága, egyszerű algebrai kifejezések graphikus ábrázolása. A stereometria kifejezése: a gömb. — A tárgyak heti óraszámában az óhajtott változtatások ezek: magyar II. 6, VI. 2; mennyiségtan II. 3, VI. 4; természetrajz V. 3; német V. 2. — E helyi tanterv fölterjesztése márczius 30-án történt meg, de a válaszul érkező 636/20268. rendelet csak a következőket engedte meg: 1. a II. o.-ban magyar 6, mennyiségtan 3; 2. az I.-ben az egész magyar alaktannak csak rendszerezése s az eltérő alakok tárgyalása maradjon el.

Az 1888. május 24-én 21199. sz. a. kiadott rendelet alapján megszűnt volt a tananyagnak évharminadokra való kiszabása, módszeres részletezése s mindezeknek jegyzőkönyvbe igtatása. E helyett, mivel az Utasítások nem vehették figyelembe az egyes tanintézetek különleges viszonyait, a tanári kar e rendelet nyomán, tekintettel éppen intézetünk sajátlagos körülményeire, különösen a használt tankönyvekre, a már megállapított helyi tantervhez és az Utasításokhoz mérten 1889. szept. 7-én hozzá látott az Állandó tanmenet készítéséhez és a következő hét ülésen be is fejezte. A tanmenetet tárgyak és osztályok szerint külön állapította meg a kar, megjelölvén a tantárgy címét, a heti órák számát, a tankönyveket s azután felsorolta a tananyagnak didaktikai egységet alkotó részleteit, még pedig az egyes részletek földolgozására szánt időnek megjelölésével. Első sorban arra célozott, hogy a tananyag részletei arányosan oszoljanak meg az egész tanévre, ne legyen összetorlódás és megterhelés semmi tekintetben s a különböző tárgyak tanítása közben mutatkozó érintkező pontok tényleg össze is hangozzanak. A kar tekintettel arra, hogy ugyanegy osztályba járó ifjúság a különböző években nagyon különböző tehetséggel és előképzettséggel bír, ehhez képest az Utasítások korlátain belül megállapította a 'legfölebb' és 'legalább' mértékét, amatt azért, hogy a tanárnak a lehetőség határai között szabad keze legyen, ha a tanulás jó, — emezt azért, hogy az ismeretek minő minimumát kell megkövetelni bármily gyöngye tehetségű osztálytól. A hetekre osztott anyag nagyobb egészet alkotó részei után ki van tűzve az ismétlésre s az év végén az összefoglaló ismétlésre szánt idő is.

Minthogy az Állandó tanmenet megállapítása óta jelentékeny változások történtek a tankönyvekben, más részt a görögtelen

tanfolyam behozatala új tárgyakat hozott az iskolába, a kar újólapon átdolgozta a korábbi művet, főtekintettel természetesen a helyi viszonyokra. Bármennyire sajnáljuk, a térhiány miatt le kell mondanunk az állandó tanmenet közléséről.

Az Állandó tanmenet nem törülte el ugyan a módszeres tanácskozmányokat, csakhogy ezek attól fogva egészen más természetűekké váltak, a mennyiben immár nem az egyes tárgyakban vagy ezek részleteiben kifejtendő módszer megvitatásával foglalkoznak, hanem megállapítják a következő évharmadra szóló olvasmányokat és az írásbeli dolgozatok idejét, célját, tárgyát, továbbá az esetleges hátramaradás okaira, valamint ezeknek orvos szereire terjeszkednek ki. Ez az úgynevezett Változó tanmenet, a melyre nézve, vélekedésünk szerint, szintén eljött már az idő, hogy az állandó tanmenet keretébe illeszkedjék s ne terhelje a tanárokat fölösleges írnivalókkal.

Két rendeletről kell még itt megemlékeznünk.

Egyik a 38617/1889. számú, a mely arra bűzdít, hogy a vidék természeti tárgyait szorgalmasan gyűjtögessék az illető szaktanárok, lépjenek más intézetekkel csereviszonyba s különleges helyi gyűjteményt is létesítsenek. A vidék természeti tárgyainak gyűjtése nálunk sok évvel megelőzte e rendeletet, a csereviszony nem különben, hanem az intézet szűk szertári helyiségei egyáltalán lehetetlenné teszik, hogy az általános gyűjteményen kívül még a helyinek is jusson hely.

Másik az ugyanazon évben közölt 48629/ex 1888. rendelet, a mely annak idején országszerte olyan hatalmas port vert föl. A német nyelvi rendeletet értjük, a mely a tapasztalatokra támaszkodva megköveteli a német nyelvnek intenzívebb tanítását, megjegyezvén, hogy a főszűly a szilárd nyelvtani alap megvetésére és szókincs szerzésére fektetendő. Aztán kiemeli a 4. osztályt, a hol szigorúbb osztályozást követel, — a felső osztályokban a német legyen e tárgy tanításának nyelve, — végre, ha szükséges, a német nyelvi órák szaporítása is megengedhető, ha nem esik más tárgy rovására. E rendeletet a kar 1889. márczius 9-iki ülésében tárgyalta s beható eszmecsere után a következő megállapodásait mondta ki: 1. a 4. osztályban az osztályozás tekintetében eddig is szigorú volt s ezután sem tér el ettől; 2. továbbra is fönntartja azt az eljárást, a melyet eddig is követett, s melyet e rendelet megkiván, hogy a német nyelv oktatása német nyelven történjék, sőt 3. a tannyelv a németnél már a 3. osztálytól fogva mindinkább a német lesz ezután is, végre pedig 4. tekintettel a kedvező helyi viszonyokra, hogy tanulóink nagy része német ajkú családoknál helyezkedik el és így több alkalma van e nyelv elsajátítására: a német nyelvi órák szaporítását sem czélszerűnek, sem szükségesnek nem tartja. A 23864. m. rendelet helyben hagyta a kar megállapodását, de az utóbbi két javaslatot elvi szempontból nem fogadta el.

1890-ben jött létre a XXX. t.-cz. vagyis a Görögtelen tanfolyam, a mely intézetünkben az 1890/1. tanévben lépett életbe s négy tanév lefolyása alatt egész terjedelmében megvalósult.

Ez időközben egy pár fontosabb eseményről kell itt említést tennünk.

A hitoktatást illeti az egyik.

1890-ig a gymnasiumban levő hét felekezet közül az intézet falain belül részesültek hitoktatásban a r. kath., g. kath., helv. hit. s ezekkel az unit. felekezetű tanulók; az ev. luth. és izraeliták száma oly csekély volt, hogy, tekintettel a külön díjazásra s az intézet szűk voltára, nem lehetett ezeket is az intézetbe terelni. A g. keletiek hitoktatása az alsó osztályokban szintén az intézetben történt, de már a felsőbbeké azon kívül. Az igazgató nagyon tudván, mennyire szükséges ezeket is ide hozni, magán úton megtette erre a lépéseket s éppen ekkor érkezett az 1890. 51730. sz. rendelet, a mely megköveteli az intézetben való hitoktatást s a mennyiben nem úgy volna, az igazgatót a kellő intézkedések meg-
ejtésére utálja. Megerősítvén ezt az 1891-iki 21458. sz. rendelet, innen fogva valamennyi felekezet hitoktatása az intézet falain belül történik.

A másik az, hogy a 48614/1891. sz. rendelet utasítja a kart, hogy a mennyiben a helyi viszonyok megengedik, honosítsa meg a tornajátékokat. Az igazgatóság legott helyiséget bérelt s ezen a játékok megkezdődvén, a tanulók élénk részvételével nem sokára sikeresen folytak.

Ezzel kapcsolatban közöljük Orendi Károly tornamester úr szivességéből a következő statisztikai adatokat:

Tan év	beirat- kozott	mentes volt	tornázott	
A) A torna, mint szabad tárgy:				
1862/63			53	} összesen 420.
1863/64			70	
1864/65			67	
1865/66			87	
1866/67			79	
1867/68			64	
B) A torna, mint köteles tantárgy:				
1868/69	157	10	147	
1869/70	173	4	169	
1870/71	234	10	224	
1871/72	243	2	241	
1872/73	241	15	226	
1873/74	259	15	244	
1874/75	230	38	192	
1875/76	186	6	180	
1876/77	189	10	179	
Átvitel . .	1912	110	1802	

III. Tankönyvek.

Intézetünkben a legelső tankönyveket már a jezsuiták hozták be. Az ó klasszikusokat rendszerint az 'editio Bipontina' gyűjteményből tanították, a latin nyelvtanra Alvariusnak, a görögre Gretsernek már említett nyelvtanait használták, a kathekimizmust Petrus Canisius műveiből tanútták, különben pedig a magyarázatok lejegyzésre voltak útálva a tanúllók.

A Ratio Educationis idejében ezekből megmaradtak a klasszikusok, Alvarius, egyebekre a következő tankönyveket alkalmazták, u. m:

- Principia juris naturae
- Chompre, Selecta Latini sermonis exemplaria
- Elementa geometriæ practicae
- Mitterpacher, Regnum vegetabile és Historia naturalis
- Cyprianus Soarius, Rhetorica
- Bél, Geographia és Compendium
- Palma, Notitia rerum Hungaricarum
- Holle, Mythologia
- Tomka—Szászki, Geographia
- Turselinus, Particulae Latinae orationis
- Chrestomathia ex optimis linguae Latinae auctoribus concinnata
- Historia Biblica
- Institutiones arithmeticae
- Nieuport, De ritibus Romanorum

E tankönyvek jó részt megmaradtak a Norma Regia idejében, sőt ennek behozatala után is csak keveset változtattak e részben. Nem pedig annál kevésbbé, mert még sok-sok évvel azután is szabad volt a tanárnak jegyzetből tanítani.

Az 5908/265. sz. 1790. évi rendeletből kitetszőleg a következő tankönyvek voltak nálunk használatban:

I. Pro tribus Grammaticae classibus.

- a) Emmanuelis Alvari Liber I.
- b) " " Liber II.
- c) Institutiones ad Eloquentiam pars III.
- d) Hármás Kis Tükör.
- e) Chrestomathia Latina Budensis.
- f) Institutiones Arithmeticae, partes 3.
- g) Grammatica Graeca Csereiana.
- h) Geographia Szaszki.

II. Pro duabus Humanitatis classibus.

- a) Institutiones ad Eloquentiam pars I-a.
- b) " " " " II-a.

- c) Geographia Szaszki.
- d) Institutiones Arithmeticae partes 3.
- e) Nieuport, De ritibus Romanorum.
- f) Historia Caesarum.
- g) Grammatica et Chrestomathia Graeca Csereiana.
- h) Geometriae practicae elementa.
- i) Mythologia, habetur in Institutionum ad Eloquentiam parte II.

Tudvalemő dolog, hogy nemesak ez időben, hanem még évekkel később is erősen a tanuló anyagi helyzetétől függött, hogy volt-e tankönyve vagy nem. Intézetünk tanulóágát jobbra szegénysorsú szülők gyermekei tették s így teljességgel érthető, hogy a tanulók jó része vagy a tanulóársaktól kölcsönzött könyvekből vagy ilyen olyan firól fira szálló jegyzetektől tanult.

A fenn közölt 1833-diki tanterv kiadásának idejében az 1949. udvari és 4837. kormányzékai rendelet is tekintettel van e körülményre, a midőn megengedi a tanárok előadása nyomán készült jegyzetek használatát. Tankönyveknél ezen időtől fogva nálunk a következők voltak használatban:

Nagy Katechizmus.

Institutiones Grammaticae in usum Gymnasiorum Regni Hungariae, partes quatuor.

Institutiones Oratoriae et Poëticae in usum Gymnasiorum Regni Hung.

Selecta Latini Sermonis exemplaria.

Nieuport, Historia rituum et morum veteris Romae.

Holle, Mythologia.

Institutiones Arithmeticae in usum Gymnas. Regni Hung.

Sőt főlebbi megjegyzésünket néha maga az a körülmény is megkövetelte, hogy nem voltak alkalmas kézikönyvek s pl. éppen az 12636/1833. sz. rendelet egyenesen kimondja, hogy a földrajzot és történelmet a tanárok jegyzeteiből kell tanítani.

Ez az állapot az Entwurf behozataláig tartott. Thun miniszter gondoskodott arról, hogy a tanulóknak megfelelő tankönyvek álljanak rendelkezésükre s az igazgatóság és tanári kar innen fogva szigorúan meg is követelte a tanulóktól, hogy tankönyvekkel legyenek látva.

Az 1854/5—1867/8. közé eső tisztán német korszakban a következő tankönyveket használták intézetünkben:

1. *Hittan*. Regensburger grosser Katechismus. — Terklau, Geist d. kathol. Cultus. — Schmidt, Bibl. Geschichten. — Schuster, Bibl. Gesch. — Martin, Lehrbuch d. kath. Religion. — Alzog, Universalgesch. d. christl. Kirche. — Fessler, Christl. Kirchengeschichte.

2. *Latin*. Dünnebier, Lat. Grammatik. — Wolf, Lat. Gramm. — Schultze, Kleine lat. Sprachlehre. — Schinnagel, Lat. Lesebuch. — Wolf, Lat. Leseb. — Rozek, Lat. Uebungs-

buch. — Putsche, Lat. Gramm. — Süpfle, Lat. Stilüb. — Grysar, Lat. Stilüb. — Seyffert, Lat. Übungsbuch. — Hoffmann, Hist. antiq. — Corn. Nepos, Caesar de b. Gall., Ovidius (Grysar). Rozek, Chrest. Lat. — Livius, Sallustius, Vergilius, Cicero, Caesar de b. civ., Tac. Germ. Agr. Annal., Horatius — tetszésszerű szöveg vagy jegyzetes kiadásokban.

3. *Görög.* Curtius, Griech. Grammatik. — Schenkl, Griech. Elementarbuch. — Kühner, Gr. Gramm. — Schenkl, Xenophon - Chrestom. — Homeros (Hohegger), Herodotos; Sophokles (Antigone, Electra, Aias, Oed. rex. Colon, Philoctetes ed. Dindorf), Demosthenes (Philipp., de pace, Olynth.); Platon (Apol., Kriton, Gorgias, Protagoras, Euthyphron, Lakhes).

4. *Német.* Mozart, Lesebuch I—IV.

5. *Történelem és földrajz.* Bellinger, Voigt, Khun, Leitfaden d. Geographie. — Bielz, Specielle Heimatskunde. — Welter, Weltgeschichte, Pütz, Weltgesch., Gindely, Weltgesch. — Össterr. Vaterlandskunde. Schmitt, Statistik d. Österr. Kaiserstaates. — Vaszary, Gesch. Ungarns.

6. *Mennyiségtan.* Mocnik, Arithmetik. — Hillard, Wandtafel. — Mocnik, Algebra, Geometrie.

7. *Természetrájk.* Pokorny, Illustrierte Naturgeschichte. — Fellöcker, Mineralogie. — Stocker, Mineralogie. — Bill, System. Botanik. — Schmarda, Leydolt, Zoologie.

8. *Természettan.* Chemie und Physik. — Schabus, Pisko, Physik. — Baumgartner, Chemie, Physik.

9. *Bölcsélet.* Lichtenfeld, Allgem. Einleitung in das Studium der Philosophie, Metaphysik, rationale Psychologie, Cosmologie und Theologie, Moralphilosophie, Geschichte der Philosophie. — Beck, Grundriss der Logik und Psychologie.

10. *Magyar.* Töpler, Leitfaden der ungar. Sprache, Német grammatika. — Trautwein, Ungar. Lesebuch. — Samarjay, Prakt. Anleitung der ungarischen Sprache. — Lonkay, Magyar olvasókönyv.

11. *Rumén.* Schvimulu, Gramatica d. limb. rom. — Popoviciu, Janoviez, Gramatik der romän. Sprache. — Cipariu, Portarea de buna cuvenientia.

Az 1867/8. tanévvel vége szakadt ugyan a teljesen német korszaknak, de a tankönyvek egy része mégis tisztán német, másika magyar és német nyelvű maradt még az 1868/9—1874/5. tanévekben, mert egyfelül a német és cseh anyanyelvű tanárok egyáltalán képtelenek voltak a magyar szóra, másfelül meg a tanúlóság nagyobb része sem birta oly tökéletesen nyelvünket, hogy magyar nyelven írott tankönyveket használhatott volna. Szolgáljon ez fölvilágosítására annak, hogy e korszak tankönyvei

között vegyesen magyar és német nyelvűeket találunk. Az 1868/9. — 1874/5. tanévben használt tankönyvek különben a következők:

1. *Hittan.* Roder, Bibl. történetek (németül is). — Wapler, A kath. egély tankönyve (u. a. németül is). — Martin, Lehrbuch d. kath. Religion (u. a. magyarul is). — Fessler, Christliche Kirchengeschichte (magyarul is).

2. *Magyar nyelv.* Riedl, Kisebb és nagyobb m. nyelvtana (németül is); olvasókönyv. — Ney, m. nyelvtan. — Szvorényi, Kisebb m. nyelvtan; olvasmányok. — Laky, Irály- és költészettan. — Szvorényi, Ékesszólástan. — Környei, A m. nemz. irod. tört. — Toldy, A m. nemz. irod. tört. — Szvorényi, Magy. irod. szemelvények.

3. *Latin nyelv.* Schultz, Kleine lat. Sprachlehre; Übungsbuch (magy. is Kiss Lajos). — Schultz-Varga, Latin mondattan. — Hoffmann, Hist. ant. — Rozek, Lat. Übungsbuch. — Vagács-Schiebinger, és Veress I. fordítási gyakorlatok. — Caesar, de b. Gall. szövegkiadás vagy Bartal szótárával. — Ovidius, ed. Grysar, Veress. — Livius, szövegk. — Tacitus, Germ. Agric. Annal. szövegk. — Horatius, szövegkiadás.

4. *Görög nyelv.* Curtius, Griech. Gramm. és Kiss-Haberern magy. kiad. — Schenkl, Griech. Elementarbuch (magyarul is). — Schenkl, Xenophon-Chrest. és Horváth magy. — Homeros II. és Od. szöveg és Veress kiad. — Herodotos, szöveg. — Platon, Opera, szöveg és Ludvig kiad. — Sophoclis tragoediae, szöveg. — Demosthenes, orat. szövegkiadás.

5. *Német nyelv.* Mozart, Deutsch. Leseb. I—IV. — Heyse, Deutsche Sprachlehre. — Wurst-Becker, Kleine prakt. Sprachl. — Gredy, Deutsche Poetik. Gesch. d. d. Literatur. — Heinrich, Német olvasókönyv. — Deutsche Stilistik kéziratból.

6. *Történelem.* Horváth M. A magyarok története (u. a. németül is). — Horváth-Vaszary, A magyarok tört. rövid előadásban. — Gindely, Lehrbuch der allgem. Geschichte. — Vaszary, Geschichte Ungarns (magy. is). — Somhegyi, Egyet. világtörténet.

7. *Földrajz.* Voigt, Leitfaden der Geographie. — Hauke, Geographie. — Kun, Leitfaden der Geographie. — Kuttner, Kleine Geographie (magy. is). — Visontay, Egyetemes földírat. — Berecz, A mennyiségtani földrajz alapvonalai. — Lutter, Az ált. természettani földr. alapvonalai.

8. *Mennyiségtan.* Mocnik, Arithmetik, Algebra, Geometrie (magy. is). — Mocnik-Szabóky, Mértani nézlettan (németül is). — Mocnik-Arenstein, Betűszámтан. — Mocnik, Logar. Tafelu.

9. *Természettan.* Pokorny, Illustr. Naturgeschichte (ugyanaz magy. Dékány ford.). — Leydolt, Zoologie. — Kriesch, A természettan vezérfonala.

10. *Vegytan.* Say, A vegytan alapvonalai.

11. *Természettan.* Subic, Lehrbuch der Physik (magy. is). — Pisko, Lehrbuch der Physik. — Pisko-Kühn, Természettan.
12. *Bölcsélet.* Beck, Grundriss der Logik, Psychologie. — Jaeger, Erkenntnisslehre. — Reinbold, Geschichte der Philosophie. — Warga, A bölcsészet történelme. — Purgstaller, Ismerettan (u. a. ném. is). — Pauer, Tapasztalati lélektan. Logika vagy gondolkodástan.
13. *Rumén.* Cipariu, Compendiu d. gram. limb. rom., Elemente d. limb. rom. — Roman, Carte de lectura rom. — Introducere in literat. rom. kéziratból.

Tankönyveink az 1875/6.—1894/5. években:

1. *Hittan.* a) róm. kath. Egri közép kathekizmus. — Némethy, Kath. egyh. szertartástan. — Roder, Bibliai történetek. — Wapler, A kath. egély tankönyve. — Fonyó, A kath. szertartások elemei. — Makra és Rózsa, A kath. vallás tankönyve. — b) gör. kath. Borosiu, Rituale s. explic. ritoril. s. ale biser. gr. cath. — Micu, Catechism. religion. — Pop, Istoria biblica. — Ratiu, Princip. generali seu fundam. ale relig. cr. — Smigelski, Compendiul istor. univ. a biser. cat. — c) gör. keleti. Pop, Istoria biblica. — Toma, Catechismu. — Constantinescu, Confessiunea ortod. — Barbu, Confessiunea ortod. — Saguna, Istoria bisericescu, Dreptul canonicu. — Puscaru, Istoria bisericesca. — d) *helv. hitv.* Nagy P., Kinfirmáczói kisebb és nagyobb káté. — Pálffy, A keresztyén anyaszentegyház tört. — Bodola-Garda, Keresztyén hittan. — Laky, Vallástörténet. — Farkas, A magyarorsz. prot. egyház története. — Szász D., A vallásos eszmék tört. — Megújított énekeskönyv. — e) *izrael.* Zsengeri, Hittani hármaskönyv. — Singer, Mózes könyvei és bibliai történelem. — Kohn, Bibliai történetek. — Halász, Zsidó hit- és erkölstan.

2. *Magyar nyelv.* Bodnár, Magyar nyelvtan. — Szvorényi, Kisebb m. nyelvtan. — Simonyi, Kisebb m. nyelvtan. — Ihász-Barbarics-Mayer, M. nyelvt. — Szinnyei, Isk. m. nyelvtan; Rendszeres magy. nyelvt. — Bodnár-Iványi, M. olvasókönyv. — Kármán, M. olvasók. — Tomor-Várady, Lehr-Riedl, Szinnyei, M. olvasókönyv. — Szvorényi, Olvasmányok. — Arany Toldija, Lehr kiad. — Névy, Stiliztika, Irálytan, Szerkezettan. — Dengi, M. stiliztika és olvasmányok. — Névy, Az írásművek elmélete és olvasm. — Szalay, A tatárjárás Magyarországon. — Arany, balladái, magy. Greguss. — Dengi, M. verstan, Szerkezettan (Szerkesztéstan), Költői olvasmányok. — Névy, Rhetorika és olvasók. — Riedl, Rhetorika és rhet. olvasókönyv. — Névy, Poétika és olvasókönyv. — Greguss, M. költészettan. — Riedl, Poétika és poét. olvasókönyv. — Shakspeare, Julius Caesar, Coriolanus. — Molière, Tudós

nők. — Toldy, A m. nemz. irod. tört. — Tóth, A m. irod. tört. — Beöthy, A m. nemz. irod. tört. ismertetése. — Endrődi, Olvasmányok. — Gow, Görög állami régiségek. — Thukydides, ford. Zsoldos, majd Szilasi. — Schill, Görög régiségek. — Homeros, Iliasa, ford. Csengery; Odysseiája, ford. Gyomlay. — Badics, M. irod. olvasókönyv. — Schill, Görög irodalom-történet. — Sophokles, Antigone, ford. Csiky. — Euripides, Iphig. Aulisban, ford. Radó. — Alexander, Platon és Aristoteles-szemelvények. — Elischer-Jancsó-Boros, Tanulók olvasótára.

3. *Latin nyelv.* Schultz-Kiss-Dávid, Latin nyelvtan és gyakorlókönyv. — Dávid-Kolmár, Latin nyelvtan. — Szénássy-Elischer, Latin nyelvtan és olvasókönyv. — Hoffmann, Hist. antiq. ehez Rozek szótára. — Phaedrus meséi, magyarázta Szarvas. — Veress, Kolmár-Sváby. Fordít. gyakorlatok. — Corn. Nepos, Vass majd Vajdaffi kiad. — Vagács-Schiebinger, Latin irályképző gyakorlatok. — Elischer, Lat. olvasókönyv. — Caesar, de b. Gallico szövegkiad. v. Bartal szótárával. — Livius, Weissenborn, Iványi, Bartal-Malmosi, Zingerle, Dávid kiadása. — Ovidius válog. költ., Gryssar, Veress kiad. — Pirchala, Anthologia Latina. — Sallustius, Catil. és Jugurtha, Scheindler, Hindy, Holub-Kempfi kiad. — Vergilius Ecl., Georg., Hofmann-Gerold kiad., — Aeneis, Szövegk. v. Veress kiadása. — Cicero Orationes, Brutus, Paradoxa, Somnium Scipionis, Laelius, vál. levelei, Klotz, Müller, Gyurics, Nohl, Köpesdy kiad. — Plautus, Captivi, Trinummus Gerevics kiad. — Tacitus, Annales, Germ., Agricola Budavári, Halm, Draeger, Dávid-Pozder kiad. — Horatius, Carmina, Gryssar, Gyurics, Elischer, Petschenig, Bartal-Malmosi kiad. — Holub, Latin-magyar kézi szótár. — Németh, M.-latin zsebszótár. — Veress, Latin-magyar és magyar-latin kézi szótár.

3. *Görög nyelv.* Curtius-Kiss-Haberern-Ábel, Görög nyelvtan. — Schenkl-Kiss Görög elemi olvasókönyv. — Dávid, Görög olvasókönyv. — Xenophon-szemelvények, Schenkl-Horváth-Elischer. — Herodotos, Wilhelm, Dietsch, Dávid kiad. — Homeros Iliasa és Odysseiája, Dindorf, Veress kiad. — Platon, Apolog., Kriton, Phaidon, szövegkiad. v. Horváth-Elischer magyar. — Demosthenes szövegkiadás. — Sophokles, Antigone, Aias szövegk. — Boros, Szemelvények a g. lantos költészet remeikeiből. — Elischer-Fröhlich, Szótár Homeros két eposzához. — Lévy-Vida, Görög-magyar szótár.

4. *Német nyelv.* Wurst, Kleine praktische Sprachlehre; Praktische Sprachdenklehre. — Heinrich, Német olvasókönyv, Deutsches Lehr- und Lesebuch. — Stifter-Aprent, Német olvasókönyv. — Mozart, Deutsches Lesebuch. — Jónás, N. tan- és olvasókönyv; Deutsches Lesebuch. — Göthe, Lessing, drámái, Reclam-féle kiad. — Ballagi, Német olvasókönyv. —

Cserny, Német irálytan. — Gredy, Geschichte d. d. Literatur. — Hoffmann, Német nyelvtan, N. tan- és olvasókönyv, N. nyelvtan és olvasókönyv. — Harrach, N. olvasókönyv. — Schiller, Wilhelm Tell, Heinrich kiad., Reclam-féle szövegek. — Göthe, Hermann und Dorothea Reclam-féle kiad; Iphig. auf Tauris, Reclam-féle, Weber, Schnabl kiad. — Lessing, Laokoon magy. Boros. — Ballagi, N. magyar és m.-n. szótár.

5. *Történelem.* Horváth, A magyarok története. — Mangold, Magyarország története. — Somhegyi, Egyetemes világtört. — Vaszary, Világtörténet. — Horváth-Vaszary, A magyarok tört. rövid előadásban. — Ribáry, Magyarország oknyomozó története. — Mangold, A magyarok oknyomozó története.

6. *Földrajz.* Kuttner, Kis általános földírat. — Visontay-Borbás, Egyetemes földírat, A magyar állam. — Ribáry, Egyetemes földírat. — Scholtz, Földrajz, Az osztrák-magyar birodalom földrajza. — Brózik-Paszlavszky, Földrajz. — Heller, Folyamhálózati térképek. — Lange-Cherven, Újisk. atlasz. — Kozma, Isk. atlasz, Rendszeres földrajzi atlasz. — Heller, Természettani földrajz, Fizikai földrajz. — Scholtz, Politikai földrajz. — Berecz, A mennyiségtani földrajz alapvonalai. — Lutter, Az általános természettani földrajz alapvonalai.

7. *Mennyiségtan.* Mocnik-Szabóky-Schmidt, Számtan. — Mocnik-Szabóky, Mértani nézlettan, A mértan elemei. — Mocnik-Arenstein, majd Klamarik-Wagner, Betűszámtan, Mértan. — Császár, Geometriai alaktan, Szerkesztő planimetria. — Lutter, Betűszámtan, Mértan. — Mayerhoffer-Wagner, planimetria, Rajz, stereometria. — Fodor-Wagner, Rajz, planimetria, Mayerhoffer-Wagner, Constructiv planimetria. — Fodor, Az ábrázoló geometria elemei. — Mocnik, Logarithm.-Trigonometr. Tafeln. — Mocnik-Szabóky, Arányszámok.

8. *Természeti tudományok.* Pokorny-Dékány, Az állatország, növényország képes természetrajza. — Krisch, A természetrajz vezérfonala. — Kuttner, Képes természetrajz. — Róth, Ásvány-, kőzet- és földtan, Az állattan alapvonalai. — Sinkovics, Növényhatározó. — Szabó, Ásványtan. — Say, A vegytan alapvonalai. — Kruesz-Fehér, A vegytan alapvonalai. — Fehér, A vegytan rövid vázlata. — Fehér, Kísérleti természettan. — Subic-Kruesz-Kühn, A természettan felgymnasiumok és reáltanodák számára. — Greguss, Természettan. — Abt, Physika.

9. *Bölcsélet.* Pauer, Tapasztalati lélektan, Logika v. gondolkodástan. — Babics, Tapasztalati lélektan, Gondolkodástan. — Lindner-Klamarik, Psychologia, Logika.

10. *Rumén nyelv.* Cipariu, Compendiu de gram. limb. rom., Elemente de limb. rom., Analecta. Roman, Carte de lectura. — Piltia, Gram. limb. rom. — Popea, Carte de cetire. — Russu, Carte de lectura. — Lazarits, Istoria literatur. rom. —

Soimescu, Catilina. — Alexi, Román nyelvtan. — Euripide, Ifigenia in Aulida, trad. Dulfu.

11. *Ének.* Weber-Sándor-Bátori, Gyakorlókönyv. — Zsasskovszky, Egri dalnok, Az ének elemei, Kis lantos. — Ernyei, Gyakorlati énektan. — Harrach, Magyar Arion.

12. *Szépírás.* Nagy S. Magyar és német szépírás minták.

IV. A tan- és a magyar nyelv.

Intézetünk megalapítása óta nyolczvanegy éven át jezsuiták kezében lévén, természetes, hogy ez idő alatt tannyelve nem lehetett más, mint a latin. Hiszen az egész jezsuita-iskolázás arra irányította törekvését, hogy a tanulók lehetőleg választékos latinsággal tudják kifejezni gondolataikat, sőt az a tanuló volt legderekabb, a melyik a régi klasszikusokból vett idézetekkel tudta tarkítani kifejezéseit, saját szólamaít ilyenekkel tudta hatásosabbakká tenni. S nemcsak a tanítás, hanem a társalgás nyelve is a latin maradt a jezsuiták kezében. Szóval a latin volt a jezsuitáknál az alapfeltétel s az iskolában nem is használtak más nyelvet a tanítás esz-közeül, mint a latint.

II. József császárnak 1784. május 18-dikán kiadott 11409. sz. patenséig nem is változott a tannyelv, de e rendelet megszüntette a latin nyelv uralmát s helyette a németet rendelte el. Ezt az intézkedést pedig a rendelet a következőkkel okolja meg: három év mulva a hivatalos nyelv a német lesz, ezt kell tehát elsajátítani azoknak, a kik hivatalhoz akarnak jutni; a magyar nép nem bír kellő szellemi műveltséggel, irodalmi nyelve sincsen, a latin nyelvet nem lehet a birodalom lakóinak közös kincseül tekinteni, hiszen Európa többi államaiban is egyre szűkebb körre szorúl s jóformán csak Magyarországon és Erdélyben használatos; de helyébe nem léphet a magyar, mert ezt meg az ország különböző nemzetiségei nem értenék meg. Aztán így folytatja: „Si Hungara vernacula in Eodem Hungariae Regno partibusque illi adnexis Magno item Transsylvaniae Principatu communis foret, posset tum quidem in ipsis etiam pertractandis publicis negotiis illius usus fieri; ast notum est Germanicam, Illyricam cum multiplicibus illius dialectus, idem Valachiam adeo perinde in usu esse, ut Hungarica pro communi lingua haberi omnino nequeat. Nullum proinde aliud idioma ac Germanicum, quo alioquin ipso Monarchia in cunctis militaribus non minus ac politicis negotiis utitur, pro gerendis negotiis deligi potereit“. Ehez képest a helytartó tanács még ugyanazon évi október 3-án 42629. sz. rendelete a németet hozta be az oktatás nyelveül. Intézetünkben azonban, részben az

erdélyi katolikus püspök egyező véleményére támaszkodva, csak csekély mértékben hódoltak a tanárok e rendeletnek s a mennyiben a latint nem használhatták, inkább a magyarhoz folyamodtak. A jelen évszáznak közepéig az erdélyi egyházmegye látta el tanárokkal az intézetet, a kiknek legnagyobb része ép oly erősen nemzeti szellemű volt, mint legközelebbi elődeik; szívében használták a magyar nyelvet s bizonyára fájó szívvel nézték, hogy telnek az évek s nyelvünk még tantárgyként sem szerepel. Pótolták hát ezt úgy, a mint tudták, volt gondjuk a magyar nyelv gyakorlására úgy az alsó, mint a felső osztályokban, a mint-hogy már az 1791/2. tanév végén kiadott Értesítőben ott találjuk a latinból s németből magyarra fordítást és viszont, valamint egyes magyar közmondásoknak és példabeszédeknek említését. Látnivaló azonban, hogy ez csak amolyan önkéntes vállalkozás, a szívnek sugallata volt a tanárok részéről, a kik bizonyára nagy örömmel vették az 1833-ban 12636. sz. a. kiadott s a Norma Regián alapuló tantervnek azt az intézkedését, a mely így szól: „Ut vero Adolescentes Doctrinam Religionis traditam ex asse intelligant, in Scholis Grammaticalibus lingua vernacula pro vehiculo deserviat“, azután a grammatikai osztályokban „Curae sit Moderatoribus . . . ut Adolescentes in idiomatibus Latino, hungarico et germanico exerceant“. Nyelvünk ugyan itt sem szerepelt, mint külön tantárgy, de legalább meg volt engedve (a mit addig csak az érzelem ösztönzésére tettek) nyelvünk használata a latin és német mellett.

És ha már ez meg volt engedve, találtak a tanárok arra is alkalmat, hogy a magyar nyelvet nyilvánosan bemutassák. Már az 1841/2. tanév végén tartott záró ünnepélyen ott szerepel a szavalatok között: „A Hajdon és a Mostan, Declamabit Marillay Carolus¹⁾ I. hum. Classis Studiosus“ és „A szün-napok örömei és keservei, Declamabit Weber Adalbertus I. hum. Classis Studiosus“. A következő év végén megült hasonló ünnepélyen a kilencz számból álló műsor német és latin előadásai között ott van: „Szózat, Declamabit Josephus Kiss,²⁾ Super. Humanitatis Classis Studiosus“ és „Századunk és ifjai, Declamabit Adalbertus Weber,³⁾ Super. Hum. Cl. Stud.“ Az 1843/4. tanév végén is volt két magyar szavalat: „Az anyai panaszok, Makra Albert⁴⁾ I. Anni Hum.“ és „Végszó az ifjúsághoz, Geréb Mátyás⁵⁾ II. Anni Hum.“ — A magyar szavalatok száma innen fogva egyre szaporodott s az 1846/7. tanév végén előadott műsorról a következőket olvassuk: „1^{mus} Baka Nicolaus⁶⁾ II-ae Hum. Cl. Hála ének, — 4us Fekete Adalbertus⁷⁾ I-mae Hum. Cl.: Árpád, a honalapító, — 6us Hentes Elias⁸⁾

¹⁾ Megh. mint áll. erdész. — ²⁾ 1848-ban elesett, mint honvéd. — ³⁾ Jelenleg petrozsényi plébános. — ⁴⁾ 1855-ben végleg Londonba költözött. — ⁵⁾ Meghalt. — ⁶⁾ Meghalt, mint osztrák kapitány a hatvanas évek elején. — ⁷⁾ Birtokos Marosvásárhely környékén, Kál községben. — ⁸⁾ Meghalt, mint adóhivatalnok Déván.

I-mae Hum. Cl. A munkásság hasznai, — 9us Josika Ignatius ¹⁾
 II-ae Hum. Cl. Pályaválasztás, — 12us Benedek Ludovicus ²⁾ II-ae
 Hum. Cl. Oktató álolmlátás.

1846-ban a 7819. sz. rendelet a magyar nyelvet, mint tan-nyelvet megengedte a kolozsvári főtanodában, de ezt egy 1846. szeptember 7-én Kolozsvárrt kelt püspöki körözlény a szebeni gymnasiummal a következő megszorítás mellett közli: „Sacratissimam suam Majestatem usum linguae hungaricae ad tradendas in Lyceo Regio Claudiopolitano plerasque scientias elementer admitttere, — ne autem lingua latina ad scientificam culturam perinde ac publica munia inomisse necessaria negligatur, porro benigne jubere dignatam esse, ut eo invigiletur, quo in gymnasiis sub omnigene aptis docentibus eidem linguae latinae diligentissime incumbatur, et discipuli in compositionibus tam oraliter quam scripto tenus proponendis in eadem probe exerceantur, suapte intellecto, prima rudimenta in ea lingua docenda esse, quam instituenda pubes intelligit; praesentibus perfertur ad notitiam omnium moderatorum penes gymnasia adplicitorum, eo addito, quatenus in ductu praexistentis Normae linguae latinae studium et continuum exercitium in omnibus classibus gymnasialibus assidue premant, discipulosque in eadem lingua sollerter exerceant, non solum in scholis, sed etiam in scriptis occupationibus domesticis, ac linguam vernaculam pro explanatione objectorum eatenus adhibeant, ut discipuli pensa sua et latina et vernacula lingua recitare valeant, quo sic gymnasium absolventes ad plenam linguae latinae cognitionem perducantur.“ A magyar nyelv (lingua vernacula) használata tehát csak annyiban volt javasolva, a mennyiben ez a latin nyelv megtanulásának könnyítésére szolgált.

Aztán elkövetkezett nemzetünk szomorú korszaka s ezzel a latin nyelv uralmának is vége szakadt. De ép e szomorú korszak hozta magával, hogy nem a magyar lépett a latin nyelv nyomába, hanem a német. Mint az 1883/4. Értesítő 31. lapján olvassuk: „A következő (1850) korszak egészen szakított a latin tannyelv uralmával; természetes örököse a magyar volt volna. Hogy ennél a gymnasiumnál mégis a német lett az uralkodó, az nem a gyulafehérvári róm. kath. püspökségen mult. „A közoktatásügyi cs. kir. magas miniszterium — így szól egy Kovács püspöktől aláírt és 1851. október 24-én kelt leírat — sajnosan tapasztalván azt, mily nagy hiányt szenvednek a magyar- és erdélyországi közép-tanodák elfogadható magyar iskolakönyvek nemléte miatt, felszólítás intéztetett a szakértő tanárokhoz czélszerű magyar iskolakönyvek készítésére. E felszólítás az erdélyi cs. kir. főkormány által 22996. sz. a. kibocsátott rendelet következtében a szebeni

¹⁾ A szabadságharc után egyik osztrák ezredbe sorozták, de már 1850. öngyilkos lett. — ²⁾ Meghalt az ötvenes évek elején.

kath. tanári testület értesítéseül öt példányban ide mellékeltek. Lelkem öröme fog szolgálni, ha az erdélyi kath. közép-tanodai tanárok a tekintetben kifejtendő munkásságuk által is bebizonyítandják, miszerint a magyar és kath. iskola-ügynek előmozdítását igazán szívéükön viselik; mire őket valamint a vallás-, iskola- és nemzetiségnek szent ügye szintugy azon anyagi haszon is lelkesítheti, melyet egy elfogadható kézi könyvnek kiadása személyökre nézve kétség kívül eredményezni fog.⁴ Egy fél év mulva rá még következtek hasonló irányú lelkes magyar felszólítású püspöki rendeletek, a melyekben magyarul írt kész tankönyvek is ajánlatnak. Jó szándékának keresztülvitelében gátolta a püspököt halála (1852. októberben). De gátolta továbbá a német katonai parancsnokság, mely a gymnasiumnak saját köréből szemelt ki igazgatót, s ennek segítségével, mint polgári kormányzó, e gymnasiumnak könnyen adhatott a püspöki magyar szellemű rendeletekkel ellenkező egy irányt.⁴

A német lett hát ettől fogva a ‚Muttersprache‘. A kegyesen megtürt idegennek, az ‚Ungarische Sprache‘-nak be kellett érnie az 1850/1. és az 1851/2. tanévben mind az öt (mert még csak ennyi volt) osztályban heti 2 órával, hanem az 1852/3. tanévben ebből is kiszorúlt, mert az igazgatónak az Értesítőben közölt megokolása szerint ‚Die neunte Professorstelle ist annoch unbesetzt, weshalb die ungarische Sprache im laufenden Schuljahre noch nicht vorgetragen werden konnte‘. Az 1854. nov. 30-án kelt igazgatói fölterjesztés pedig azt mondja, hogy a magyar nyelv tanítását e tanévben még nem lehetett megkezdeni, mert az erdélyi püspök (Haynald) válasza nem érkezett meg arra nézve, hogy e tárgy tanításával megbízható-e a hitoktató vagy nem. Ezért a helytartósághoz intézett iratában ki is emeli az igazgató, hogy elvégre már ő maga is szeretné tudni, mi a tulajdonképi cél, elmarad-e a magyar (s vele együtt a rumén) nyelv tanítása egészen vagy pedig lesz gondoskodva megfelelő egyénekről. Végre leérkezett a püspök válasza, a hitoktátónak szabad tanítani a magyart s alkalmas egyének a rumént, hanem nyelvünk a ruménnal egy rangban kiszorult a rendes tárgyak sorából.

Nyelvünk az 1854/5. tanévben csak, mint a ‚Freie Lehrgegenstände‘ egyike szerepel s tanítása heti 2 órában csupán az első félév végén indult meg, mivel a hitoktatók — a kik egyedül voltak reá képesek — ekkor kapták meg hozzá a felsőbb helyben hagyást az erdélyi püspöktől. Az alsó gymnasiumban úgy azok, a kik e nyelvet, mint szabad tárgyat tanulták, valamint a született magyarok, egyszerre részesültek oktatásban, mivel ezen utóbbiaknak sem volt addig alkalmuk nyelvtanilag elsajátítani. Tanulták pedig a beszédrészeket a rendhagyó igékig megfelelő kiejtés- és helyesírásbeli gyakorlatokkal s hetenként egy házi dolgozattal. A gymnasium 234 tanulójából 63 vett részt ebben az oktatásban az algynasium részéről. A felső gymnasium 92 tanulója közül csak

39 tanulta a magyart, még pedig két csoportban — kezdők és született magyarok — heti 1—1 órában, de tanulták a főlebbi anyag mellett a rendhagyó igéket, a tárgyas és tárgyatlan ragozást, a szenvedő alakot. Hetenként az olvasásban és helyesírásban gyakorlat s a szabályok begyakorlására házi dolgozatok. — A következő tanévben a heti órák száma összesen 3, ebből úgy a kezdőkre, mint az alsó gymnasium és felső gymnasium magyar tanulóira 1—1 óra esett s a résztvevők száma 80. Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar nyelv itt már a „Bedingt obligate” tárgyak közé jutott, a melyben vele még csak a rumén osztozott, holott a szépirás, az ének, a rajz és a torna már „Nicht obligate” tárgyak. Az állapot így maradt az 1863/4. tanév végeig, a következő tanévben a kötelező rendes tárgyak sorába igtatták.

Érdeemes a följegyzésre, hogy Kovács Miklós erdélyi róm. kath. püspök a latin és német nyelv uralma alatt sem ragaszkodott leírataiban kizáróan a hivatalos nyelvhez, hanem igen gyakran a magyart is használta, de 1852 óta, mikor a püspök meghalt s innenfogva intézetünk teljesen a helytartóság hatalma alá jutott, a magyar nyelvet egészen kiszorította a hivatalos használatból a német. Nem is változott ez meg 1861-ig, a mikor először lebbentette meg szárnyait nemzetünk geniusa. De ez már az intézet közszellemébe vág s erről dolgozatunk első fejezetében szözlöttünk.

E helyett térjünk vissza nyelvünkre. A német korszak tehát szabad tantárggyá tette s csak az 1864/5. tanévben jelenik meg a rendes tárgyak sorában az 1., 2. osztályban heti 1—1 órával, noha e mellett a viszonylag kötelező tárgyak között is megmaradt heti 3 órával. Az 1865/6. tanévben egy órát kapott a 3. s a következő tanévben a 4. osztályban is. Ebből a jelentékeny óraszámából könnyű felismerni azt a rettenetes búzgóságot, a melylyel a tanári kar és az igazgató nyelvünket fölkarolta. Szerencsére azonban fölöttük is volt még valaki.

Mikor a miniszterium az intézet Értesítőjéből látta, hogy a magyar nyelv tanítására ily csekély óraszám jut s ezt is a hitoktató tanítja amúgy mellékesen, „tehát oly módozat mellett és oly csekély mérvben, melynél fogva azt nem csak az idegen ajkuak el nem sajátíthatják, de még a magyar ifjú sem tanulhatja meg anyanyelvének nyelvtanát, — miután más részről azon ifiak, kik jövő szaktanulmányaikra előkészületül a gymnasiumi tanfolyamot választják, oly életpályára szándékoznak lépni, melyen a magyar korona bármely területén hazai viszonyainknál fogva saját érdekük kívánja, hogy a magyar nyelvet bírják, — s ez okból főként az állami költségen fenntartott gymnasiumok feladata növendékeiknek elegendő módot és eszközt nyújtani arra, hogy a magyar nyelvet kellőkép magukévá tebessék,“ 12433. sz. rendelettel 1867-ben föl hívja az igazgatóságot, hogy a tanári karral egyetértőleg állapítson meg oly módozatot, a mely kellő megokolással a magyar nyelv sikeres tanítására czéloz.

E rendeletnek meg is volt a hatása, a mennyiben mindjárt még azon tanév második felében az alsó négy osztály a magyar nyelvből heti három órát kapott s ezen fölül 1868. márczius 19-éig a VI., VII., VIII. osztályban a kezdőknek is adtak összesen három órát, márczius 23-dikától pedig 6 órát.

Az 1868/9. tanév elején, mindjárt szept. 26-án tartott rendkívüli tanácskozmány nevezetes határozatokat hozott; t. i. az eddigi igazgatónak és négy tanárnak eltávozásával addig is, míg új tanerőket kap az intézet, a meglevők felosztották egymás közt az összes tárgyakat, hasonló tartalmú és terjedelmű magyar és német tankönyveket használtak, mivel a magyar és német tannyelvek között teljes egyenjogúság lép életbe. Ebből kifolyólag vasár- és ünnepnapokon a kath. ifjúság fölváltva magyar és német szent beszédeket hallgatott. És tényleg e tanév korszakot alkotó intézetünk történelmében e részben is, a mennyiben a magas kormány a nemzetiségi törvényben kifejtett elvekhez képest a német nyelvnek, mint tannyelvnek, intézetünkben való kizárólagos használatát megszüntette, hogy így minden nemzetiségbeli tanuló jogos követeléseinek eleget tegyen. Így alkalmazott az addigi német ajkú igazgató és tanárok helyébe oly egyéneket, a kik az intézetünkben divatozó nyelveket, a magyart, németet és lehetőleg a rumént is értik, beszélnek, a tanítás nyelveül használhatják.

Az 1868. aug. 28-án kiadott 16514. sz. m. rendelet megint új lépést jelez. Tekintettel ugyanis arra, hogy a megelőző tanév végén „461 tanuló közt 251 román, 66 magyar, 10 szlovén és csak 134 német volt, nem forog fenn annak szüksége, hogy a német, mint tannyelv, továbbá is fenntartassék, mert a nagy többségnek nem levén anyanyelve, elsajátítása ezekre nézve éppen annyi nehézséggel jár, mint a magyar nyelvnek tanulása s e kettőt egybetevetve indokolni nem kell, miszerint akkor, midőn a tanügy ezáltal mi hátrányt sem szenved, az ország érdeke úgy, mint a románok s egyéb nemzetiségek előnye kívánja, hogy a magyar nyelv helyettesék be tannyelvül s ekép ennek kellő megtanulására mód és alkalom nyujtassék — — a magyar nyelv, mint tantárgy, a jövő tanévtől kezdve mindenik osztályban hetenkénti 4 órában általános kötelezettséggel taníttassék.“

Természetes, hogy a mily örömet szerzett e rendelet az új igazgatónak és a vele együtt hazafiasan érező és gondolkodó tanároknak, ép annyira megütközést keltett az ellenkező érzelmeikben. Az igazgató azonban birt elég tapintattal és körültekintéssel, hogy csak fokozatosan vigye annyira a dolgot, hogy minden tantárgyat magyarul tanítsanak. Azzal kezdődött a munka, hogy először is a magyar nyelvet magyarul tanították, de csak a német és rumén segéd nyelv támogatása mellett, az olyan osztályokban pedig, a melyekben a tanulók fele értette nyelvünket, a tanár a német mellett a magyart is használta a tanítás nyelveül, a feleleteknél pedig egyelőre megengedték, hogy a tanuló azt a nyelvet használja,

a melyen legjobban ki tudja fejezni magát. Azután a német tan-könyvek mellett magyarokat is használván a tanulók, a magyar nyelv alkalmazásának köre egyre jobban kitágult. Látnivaló, mily tapintatosságra volt szükség, hogy e nevezetes újítás ne ellen-érzést, hanem kedvet, érdeklődést keltsen nyelvünk iránt az idegen ajkúakban.

De el lehet képzelni a nehéz feladatot is, a melyet a taná-roknak meg kellett oldaniok, midőn hat tanár hiányzott a testü-letből s a tanítás menetének mégis fennakadás nélkül kellett folynia.

Végre 1868. november 9-én a kinevezett új tanárok is meg-kezdtek működésüket s az igazgató e hó 13-ról a következőket jelenthette a kormányzéknek: „Az előadási nyelvet illetőleg pedig van szerencsém megjegyezni, hogy a tanári karnak magyarul és németül beszélő tagjai iparkodnak mind a magyar, mind a német ajkúak iránt a lehetőségig méltányosak lenni, minden erőszakolástól óvakodni. E szerint az előadás majd német, majd magyar nyelven történik, míg a feleletek a tanuló kényére vannak bízva. Termé-szetes, hogy a két nyelveni előadás nem esekély hátrányul szolgál az előadandó tantárgyakra. Ezen hátrány azonban mind addig fennmarad, míg az elemi iskolákban korszerű változások életbe nem fognának léptetni. T. i. e városban a szász-lutheranus elemi tanodán kívül van egy katolikus alapból fenntartott városi és egy országos alapból fenntartott árvaházi elemi iskola, melyekből a növendékek kiválóan az itt helyi főgymnasiumba kerülnek fel. Ezen növendékek, melyek nemzetiségükre nézve majdnem mind magyarok, székelyek és románok, jóllehet köteleztetnek a magyar nyelvre, mégis a tannyelv kizárólag német“.

Az 1868/9—1874/5. tanéveken át tartott a magyar és német tannyelvnek párhuzamos használata, de már az 1875/6. tanévtől fogva teljesen magyarrá alakulván a tanári kar mellett a tanúlóság zöme is, elfoglalta nyelvünk azt a polcot, a melyhez joga van.

V. Rendtartás.

Noha a mai értelemben vett Rendtartást a jezsuiták még nem ismerték, ámde már náluk is voltak ezen ügykörbe vágó oly rendelkezések, a melyek az állandóság jellegével bírtak. Ezekben is ép oly egyformán jártak el, mint tanterveik megvalósításában.

A jezsuita-korszakban intézetünknel novememberben kezdődött a tanév s mivel a hó első napjai a tanulók beíratásával teltek el, rendszerint csak a hó 10-én kezdődött s a következő polgári év szeptemberének közepe táján végződött a tanítás. A tanulók akkor is tettek felvételi vizsgálatot. Ennek eredményétől függött, hogy

az illetőt a grammatika vagy humanitás melyik évébe lehet fölvenni. A tanulók felvételét a praefectus végezte, a ki nálunk egyúttal belvárosi plébános is volt. A tandíj, valamint a felvételi díj ismeretlen volt náluk, maga a rend gondoskodott az intézet fenntartásáról. Csak egy díjat fizettek a tanulók, t. i. a szolgálót a fahordásért, a seprésért és tűzrakásért. Ez is csekély összeg volt s a különböző időben nagyon különböző volt. — A felvétel jogosultságát illetően nem volt megszabva a kor, csak azt az elvet követték nagyjában, hogy túlságosan fiatal vagy túlságosan korost nem szabad fölvenni, bárha e szabály keretét az alkalmak szerint tágitották és szűkítették annyival is inkább, minthogy a Ratio Educationis-ig a lehető legkülönbözőbb ismeret-mennyiséggel jelentkeztek fölvetelre a tanulók. — Nagy súlyt fektettek az ifjúság vallás-erkölcsi művelődésére, minden nap elmaradhatatlan volt a mise, mióta templomuk volt, addig pedig beérték az iskolában való imádkozással. E mellett vásár- és ünnepnapokon egyházi beszédet is hallgattak a tanulók, volt gond úgy a gyónásra, mint az áldozásra, minden hét végén, rendszeren szombaton délután pedig egy fél vagy egy egész órát arra fordítottak a magisterek, hogy a tanulókat istenes életre buzdították, az erény szeretetét csepegtették szívükbe s egyúttal ezt az alkalmat használták föl arra is, hogy a rendes tanulmányokon kívül eső egyéb foglalkozásokra (társaság, szórakozás, házi olvasmány stb.) útmutatást adtak. — Az iskolai fegyelem gyakorlásában a hatalom természetesen a praefectus kezében volt, de azért a magistereknek is szoros kötelességük volt ez irányban kellő éberséget tanúsítani. Főelvük a tanulók jellemének kiismerése volt s e végből a magisterek mentül többet voltak tanítványaikkal, részt vettek játékaikban, beszélgetésükben, hogy így már eleve kellő tájékozást szerezzenek az esetleg alkalmazandó fegyelmi eszközök felől. Ily eszközök voltak az előmenetel előmozdítására a concertatiók vagyis a tanulók versenyei úgy a szóbeli feleleteknél, mint az írásbeli dolgozatoknál. A tanulók egész táborokat alkottak egymással szemben (castra Romanorum és Carthaginensium), hogy így egyrészt folytonos éberségben maradjon szellemi tevékenységük, más részt fokozódjék az önérzet. Gondoskodtak jutalmakról (könyv, olvasó stb.) s állandóan divatozott a padokban elébb vagy hátrább, szélre vagy középre ültetés, továbbá a decuriából censorra stb. előléptetés, valamint a szégyenpadra (barathrum) helyezés, meg a szégyenjel (signum) viselése. Ezekon kívül külön pályadíjak is ösztönözték a tanulókat a buzgóbb munkásságra. Sokat függött a jutalmazás attól, mint feleltek a tanulók a lecke előtt az e végre kijelölt schedatoroknak, a kiket meg (valamint a jobb tanulókat általán) maga a tanár kérdezte ki s jutalmazta vagy büntette. — Rendes heti szünet volt kedd és csütörtök egész nap, ezen kívül szünetelt a tanítás a meghatározott ünnepnapokon, az első félév végén a farsang három napján s pár napig a májusi tavaszi multság alkal-

mából. A nagy szünet szeptember közepe felé kezdődött. — Vizsgálat volt mindkét félév végén s az évet épületünk szűkös voltához mért ünneppéggel zárták be; ugyanekkor megdicsérték a jó tanulókat s kiosztották a jutalmakat. — Voltak bizonyítványok abban az időben is, de ilyet csakis az intézetből távozó vagy a megfelelő osztályt végező tanulóknak adtak s nagyon rövid volt, a mennyiben csak azt jegyezték föl benne, hogy az illető hogy viselte magát, melyik osztályt végezte s hogy a felsőbb osztályba beléphet bármelyik tanintézetnél.

A jezsuiták rendjét eltörölték ugyan 1773-ban, de intézkedéseik nálunk sokkal túléltek őket s eltérésekre jó ideig csak ott akadunk, a hol a viszonyok változása új intézkedéseket tett szükségessé.

I. A tanulók felvétele.

Mindjárt a tanév ezután is hosszú időn át novemberben kezdődött s az 1831/2. tanévtől lett a tanév kezdete októberben. (10528/1831. korm. sz.) Az 1847/8. tanév szintén októberben kezdődött, de már június 25-én fejezték be. Az 1848/9. tanév november 1-től január 19-ig és május 1-től július 19-ig tartott, a következő szintén november 1-én nyílt meg a három grammatikai osztálylyal s az első félév ápr. 24-én, a második, tehát a tanév, augusztus 25-én végződött. Az 1850/1. október 15-én, az 1852/3. és 1853/4. szeptember 1-én, az 1854/5—1855/6. csak szeptember 15-én, de már az 1856/7—1866/7. megint szeptember 1-én (1856. ápr. 27. ⁷⁴⁶⁵/₈₆₄ helytart. sz.), holott az 1867/8—1874/5. ismét október 1-én (1867. ápr. 11. 6274. rend.) nyílt meg s csak 1875/6.-tól fogva kezdődik a tanév állandóan szeptember 1-én s végre a tanév mindig 10 hónapból állott.

Felvételi vizsgálatra a Ratio Educationis s Norma Regia idejében nem volt szükség, a trivialis iskolai bizonyítvány bárkit is följogosított a felvételre, sőt egy 1847. július 20-iki rendelet szerint kiváló előmenetellel s a kellő életkorral még második osztályos tanuló is beléphetett a gymnasiumba.

A felvételi díj, a mely intézetünk újjá szervezése óta 2 frtot tett, egyszer s mindenkorra volt fizetendő az újonnan belépő tanuló által, az 1859/60. tanévben 2 frt. 10 kr-ra emelkedett, 1885-ig maradt ez így, a mikor az 586/10155. rendelet szerint már a fölvételi díjat nem csak az újonnan beiratkozó, hanem minden jelentkező tanuló tartozik megfizetni, a díj összege pedig 2 frt. Midőn az 1885. augusztus 27-iki tanácskozmányon felolvasták e rendeletet, a kar nagyon kellemetlenül volt meglepve. Különösen a teréz-árvaházi, de általában is a szegénysorsú tanulóknál a legnagyobb

nehézséget látta ez összegnek évről évre való fizetésében. Míg egy részt attól félt a kar, hogy az árvaházi növendékek nem tudván előteremteni a kérdéses összeget, az árvaház szintén nem levén készen ennek a 40—50 tanúlónál már jelentékeny összegnek fedezésére, igen könnyen bekövetkezhetik, hogy intézetünk az árvaházi növendékeket elveszíti, mert igazgatóságuk kénytelen lesz más intézetekbe helyezni el őket, addig más részt az a kellemetlen körülmény is forgott fenn, hogy a megelőző tanévi Értesítőben az igazgatóság azt hirdette, hogy csakis az újonnan belépő tanuló köteles a 2 frnyi felvételi díj fizetésére, holott most a rendelet a tanév elején e kötelezettséget minden tanúlóra kiterjeszti. Ezeknél fogva a kar arra kérte a magas kormányt, hogy legalább az 1885/6. tanévben ne lépjen még életbe a rendelet, majd a következő tanév folyamán elkészülhetnek az illetékesek e változásra. Természetesen addig, míg a kérésre a kívánt válasz le nem érkezett, az igazgatóság kénytelen volt a rendelethez ragaszkodni s mint a november 14. jegyzőkönyv 24. pontja bizonyítja, mind a 262 beiratkozott tanuló lefizette a felvételi díjat 524 frtban. Minthogy az óhajtott válasz egyre késétt, az 1886. április 3-iki tanácskozmány újból fölterjesztette a kérést. Amde most sem volt sikere, sőt az 1887. 29/29764. r. szerint még a magán tanulók is kényszerültek e fizetésre, föltéve, hogy nem fizették meg ugyanabban az évben már valamely intézetnél. Az 1889. 496/23756. sz. rendelet még érzékenyebben sújtotta szegény sorsú tanulóinkat, a mennyiben a felvételi díj ettől fogva 2 frtről 3 frtra emelkedett; végre pedig az 1893. 532/58636. még tetézte ezt, mivel a felvételi díjat 4 frtban állapította meg.

A mi a tandíjat illeti, intézetünk az 1873/4. tanévig az általános tandíjmentességet élvezte. De megszüntette ezt az 1874. január 7-én 362. sz. a. kiadott rendelet, kimondván, hogy az 1874/5. tanévtől fogva a tandíj 8 frt. 40 kr. 1875/6-tól 12 frt., 1882/3-tól 18 frt., az 1887. 28299. r. alapján 24. s végre 1893. óta 30 frtra emelkedett.

Kívül esik feladatunk határain a tandíjmentességet szabályozó rendeletek felsorolása. Ma már ez ügy különben is végleg szabályozva van. Csupán egy dolgot nem szabad hallgatással mellőznünk, a mely intézetünk tanulóágát közelebről érdekl.

Az igazgató ugyanis az 1884. május 17-iki tanácskozmányon bemutatta a 307. sz. rendeletet, a mely szerint tandíjmentességét elveszíti nemcsak az „elégtelen“-es tanuló, hanem az is, a kinek érdemjegyei közt nincsen több „jó“, mint „elégséges“. A kar e tanácskozmányból fölterjesztést intézett a rendelet felfüggesztése érdekében. A helyi körülmények kényszerítették erre a kart. Intézetünknek t. i. egyik feladata, hogy az ifjúságot a tandíjmentesség révén mentül nagyobb számban vonzza ide, mert ha egyéb haszonnal nem jár is ez, annyival minden esetre igen, hogy az ifjúság az állam nyelvét tanulja s hazafias szellemben nevelkedik.

Ennek az intézetnek politikai rendeltetése is van, a melyet a hazafiság emelése által kívánt s kíván előmozdítani. Míg ha a magas kormány megmarad e rendelet mellett, az ifjúságnak nagy része kénytelen volna elhagyni intézetünket; a rumén tanulók nagyobb felének alig maradna egyéb hátra, mint az innen való eltávozás, mert első sorban a nyelvvel kell megküzdenie s így alig felelhet meg a rendelet megszabta követelésnek; végre az árvaházi növendékeket is oda vinnék, a hol annyagilag jobban boldogulhatnak. Tekintettel tehát első sorban az intézet ama fontos céljára, a mely a magyar nyelvnek az idegen ajkúak között való terjesztésében áll, — tekintettel arra, hogy a gymnasium életképessége a tanulók számához van kötve, — s végül arra, hogy a kérdéses rendelet miatt éppen az idegen ajkúak szenvednek legtöbbet, a kik eddig is számosan tódultak ide, mivel tandíjmentességben részesülhettek: a kar kérte a magas kormányt, hogy e rendeletet ne terjeszsze ki intézetünkre. Határozott helybenhagyás nem érkezett ugyan e kérelemre, de a kar még a következő 1885. január 24-iki üléséből fölterjesztett tandíjmentességi folyamodványok tárgyalásakor is annak a reménynek adott kifejezést, hogy kérélmel teljesítve lesz s ehhez képest tette meg javaslatát is. A 621/29809. sz. ugyanazon évi rendelet határozottan kimondja az említett rendelet fenntartását. A kar azonban az 1885. augusztus 27-iki tanácskozmányán is abban a véleményben volt, hogy a mi különleges viszonyaink közt e rendelet alkalmazása nem eredményezhet jót s legalább az árvaháziasokra nézve óhajtotta volna annak kimondását, hogy addig ne veszítsék el a tandíjmentességet, a míg maga az árvaház meg nem vonja tőlük az alapítványt. Ha pedig ez sem lehetséges állandóan, legalább az 1885/6. tanévben még ne lépjen életbe nálunk a rendelet. A kérésnek s megokolásoknak nem is volt ennél több eredménye.

Legalkalmasabbnak tartjuk e helyütt emlékezni meg azokról a másnemű díjakról, a melyeket a tanulók intézetünknel fizettek és fizetnek.

Még a jezsuiták korából maradt fenn a szokás, hogy a tanulók a fahordásért, takarításért, tüzrakásért némi csekély összeget fizettek a szolga számára. Hogy e szokás még a jelen évszázban is meg volt egy ideig, mutatja az 1813. november 6-iki tanácskozmány következő határozata. Egyes szülők panaszt tettek a praefectusnál, hogy fiaikat, noha megfizetik a szolga díját, mégis felhasználják fahordásra föl a sok lépesőn. Ennélfogva kimondta a tanácskozmány, hogy a tanulókat ilyen célra fölhasználni tilos, ha pedig a paraszt emberek fiai, a kik már otthon hozzá szoknak ilyes munkához, fizetni nem lévén képesek, a munkával akarják megváltani a fizetést, fahordásra is alkalmazhatók, de csak ha önként vállalkoznak; kényszerítni nem szabad. A német korszakban kiment divatból a fizetés e fajtája.

1854/5-ben az énekért évi 2 frtot s a szabadkézi rajzért ugyanannyit fizettek a tanulók, de csak ez egy évben, a következőkben a kormány kártalanította jutalomdíjjal az illető tanítókat. De az énekért az 1870/1. tanévtől fogva az ifjúság tehetősebb része maig 50 krt. fizet évenként. Az ifjúsági segélyegyesület számára 1873/4—1879/80. években 20, 1880/1—1887/8-ig 40 s az 1888/9. tanévtől fogva 50 krt., — az ifjúsági könyvtárra 1870/1—1873/4-ig 20 krt, 1888/9-ig semmit, 1889/90—1892/3-ig 30, 1893/4-től 50 krt., — végre az évvégi Értesítőért 1874/5—1887/8-ig 50, 1888/9-től pedig 70 krt fizetnek tanulóink.

A tanulók felvételére — itt is tartózkodván az általános rendeletek közlésétől — csak a következőket jegyezzük meg. A Norma Regia életbe lépésétől kezdve a kilencz év volt a kor minimuma s erre nézve egy 1788-beli rendelet külön is intézkedett, de e megszorításra alig volt szükség, mert jobbra csak tíz éves korukban adták be a szülők gyermekeiket intézetünkbe. Eléggé bizonyítja ezt az, hogy még később is a szabadságharc idejében nem egy humanista csapott föl itt a híres Bürgergarde tagjává. 1790-ig szerették, ha a gymnasiumba jelentkező tanuló tudott németül, de az ez évi május 22-iki 1660. sz. rendeletben kimondta a kormányszék, hogy a német nyelv ismerete nem szükséges kellék a föl vételhez. 1815-től fogva az augusztus 5-én kiadott 7523. korm. rendeletnél fogva 10 év volt a megszabott életkor, hanem azért a kiváló tehetségűeket 9 évvel is föl vették úgy ezen, mint az 1822. október 4-iki 9432. korm. rendelet szerint. Ez azonban csak kivétel volt s az 1826-iki 11609/L. 454. sz. rendelet újból a 10. évet kívánja meg. A fölvehető tanuló-szám a német korszakig nem volt korlátozva, mert szükség sem volt rá. De már 1857. óta a tanulók számának maximuma egy osztályban 50 s ha ennél több jelentkezett, párhuzamos osztályról kellett gondoskodni (márcz. 11. $\frac{4995}{282}$ miniszt. r.). A magyar korszak beálltával 60-ra emelkedett e szám, sőt — horrendum dictu — 1870-ben 70-re (792. 26226. m.), a mi elég nyomorúságos állapotokat teremtett nálunk. A következő évben le is szállították 65-re (180/8255. m.) s az 1889/90. tanévtől fogva az I. osztályba csak 60 tanuló volt szabad fölvenni (375/19786. és 460/25744. ex 1890). De mivel a tanári kar nem volt tisztában azzal, vajjon az ismétlők is bele értendőek e számba, kérdést intézett a felsőbb tanhatósághoz, mire megjött az ugyanazon évi 639/31065. sz. rendelet, a melynek értelmében az ismétlők a 60-an felül is föl vehetők, de ennek ellenére jött egy rendelet (1022. fg.) még abban az esztendőben, a mely szerint, ha valamely osztályba 60-n fölül jelentkezik tanuló, a föl vétel végett megokolt fölterjesztés teendő. A 60-as számot fönntartja a legújabb (1890.) Rendtartás is, de az 1894-ben kiadott 877/40601. rendelet megengedi, hogy, ha valamely osztály terme a 60 □-métert meghaladja, abba 68 tanuló is fölvehető.

II. Fegyelmi intézkedések.

Iskolai szabályokat intézetünknel a jelen évszáz elejéig nem ismertek. A Norma Regia adott némi általános irányt, a többi a praefectusok gondja volt.

De a jelen évszáz elején a tanulók magaviselete nem mindig felelt meg a kívánalmaknak. Éppen ezért Eschenbach, a ki 1809-től fogva vezette az intézetet, elmúlaszthatatlan kötelességének ismerte a tanári gyűléseken annak kijelentését, hogy az iskolai tanulmányok mellett különös gond fordítandó a tanárok részéről az ifjúság erkölcsi viseletére s valóságos elkeseredéssel mondja (Protocollum R. Gymn. lib. ab anno 1810., 31. l.), hogy: „quotidie fere cum dolore experiri cogor, ut studiosa Juventus domi, foris, in plataeis et in Ecclesia Dei, quasi laxatis omnibus moralitatis fraenis scandalosae suae indulgeat libertati, nullasque sive modestiae, sive humanitatis, sive devotionis leges observare videatur“, ennél fogva föl hívta a tanárokat, különösen a hitoktatókat, hogy ragadjanak meg minden alkalmat, a hol csak az ifjúság lelkére hatni tudnak. Ezzel kapcsolatban szigorúan rászorította a tanárokat a tanítás idejének pontos kitartására a Norma Regia kijelölte keretben, hogy így a tanulók még kevésbé maradjanak magukra s a rendetlenkedésre kevesebb alkalmuk legyen. Egyes tanárok azonban, úgy látszik, meg-megnyújtották az óráközöket, legalább az 1812. december 5-iki tanácskozmányon kénytelen volt a praefectus újból és nyomatékkal figyelmeztetni erre a tanárokat.

A húszas évek végén még gyarlóbban állott az ifjúság erkölcsi viselete. Erre vall pl. az a körülmény, hogy Jakobi igazgató névtelen levelet kapott, a melyben föl hívják figyelmét arra, hogy az intézet tanulóí éjjelenként csavarognak, koresmákat látogatnak, sőt verekedésekben is vesznek részt. Az igazgató megindította a vizsgálatot, megejtette a kihallgatást s a kar azt a négy tanulóí, a kikre teljes mértékben rábizonyúlt a névtelen levél vádja, meg is büntette, de nem kizárással, hanem vétségükhöz mértén 12—15 korbácsütéssel és 1—2 napi elzárással.

Az 1827. november 8-iki tanácskozmány aztán elodázhatatlannak tartotta oly iskolai szabályok életbeléptetését, a melyek a fegyelem különböző eseteire irányadó kúl szolgáljanak.

Ettől fogva az év elején mindig felolvasták ezeket az iskolai törvényeket s néhány évig fogott is a tanulókon, hanem a szabadságharcz után elfeledkeztek róla, föl nem újították s másikat sem alkottak helyébe. Így lassanként kiveszett a tanulók köztudatából. Pedig a tanári kar nagyon érezte ily szabályzat hiányát a német korszak elején. 1853/4-ben, sőt már ezelőtt két évvel is föl-fölmerült ily szabályzat kidolgozásának gondolata. Dolgozott is ki egyet a testület, de a helybenhagyás két év leforgása alatt sem jött le s azért a jelzett tanév elején megint szóba került a dolog. Hanem az 1853. november 16-iki tanácskozmány elodázta a szabályzat

megalkotását azzal a megokolással, hogy a testület nem teljes számú, nap nap mellett várják, hogy ki lesz egészítve, tartani lehet attól, hogy a mit a nem teljes számú testület elfogad, a később ki-nevezendő testületi tagok magukra nézve nem ismerik el kötelezőnek.

Az ügy függőben maradt a magyar korszakig, a mikor meg a Rendtartás némileg pótolta az iskolai szabályzatot. Az új korszak annyi mindenféle új teendővel látta el a tanári kart, hogy jó ideig csak a szórványosan előforduló esetekhez alkalmazkodva hozott a kar egyes határozatokat.

De már az 1881/2. tanév megérlelte a kérdést, elkészült az új iskolai szabályzat s meg is jelent az 1882/3. Értesítőben, majd külön lenyomatban is és az idő közben beálló változásokkal.

Ezt a szabályzatot azóta minden tanulóknak meg kell szereznie, az egyes osztályfőnökök pedig minden évben felolvastatják és megmagyarázzák az ifjúságnak.

Bizonyára nem csak ennek, hanem az igazgató és az egész testület vállvetett munkájának köszönhető, hogy intézetünkben csak csekélyebb mértékű hibák és vétségek fordulnak elő, a kihágások azonban ritkaság számba mennek. A fegyelmi vétségek száma kevés, a tanulók viselkedése kielégítő, annál megbotránkoztatottabb volt az eset az 1893/4. tanév végén, midőn néhányan a rumén tanulók közül — mint ez annak idején az egész hazai sajtót bejárta volt, — nemcsak tanuló társaikat, hanem tanáraikat is fenyegették, sőt két tanárral szemben bűnös tettelegességre is vetemedtek. A kar megtette volt a rendelkezésére álló intézkedéseket a bűnösök meglakoltatására, de a birói vizsgálat maig sem fejezte be az ügyet.

Nemcsak a jezsuita, hanem a későbbi kor is tekintettel volt az ifjúság erkölcsös, vallásos és hazafias érzületének gondos ápolására s a Ratio Educationis, valamint a Norma Regia életbe léptetése óta jó sokáig állandó szokás volt, hogy a tanítás megkezdésekor a tanár tanítványaival együtt áhitattal hívta a szentlélek segítségét s a tanítást hálaadással rekesztette be, sőt a kar 1820. november 20-iki ülésében abból a célból, hogy az ifjúság vasár- és ünnepnapon templomba mehessen, elhatározta, hogy a hitoktatás, a mely addigelé éppen a $\frac{1}{2}$ 10—10-ig tartó templomozás alatt folyt, ezentúl 9-kor kezdődjék s az isteni tisztelet idejére elvégződjék. A gymnasium újjá szervezése óta a katolikus ifjúság kötelezve volt a szent misére a nyári hónapokban minden nap, a téliekben vasár- és ünnepnap s ez utóbbiakon a szent beszédeket is hallgatta. Részt vett továbbá a húsvéti szent gyakorlatokban, a melyek úgy a tanári testületnek, mint a tanuló ifjúságnak gyónásával végződtek. Ezen kívül a katolikus ifjúság az év folyamán többször végezte a gyónást és áldozást s tanárainak felügyelete mellett jelen volt a szokásos körmenetekben (búzaszenteléskor, keresztjáró napokon és úrnappán). 1871-ig tartott ez így, a mikor a május 11-iki tanácskozmányon előfordult az az indítvány, a melyet a kar többsége magáévá is tett, hogy mivel az intézet többé nem felekezeti, a

tanulók ne vegyenek többé részt a körmenetekben, hiszen a tanulók nagyobb fele más felekezetű s így minden ok nélkül szünetelne rájuk nézve a tanítás az illető napokon.

Arra nézve, hogy a tanári kar mily gondot fordított mindenha az ifjúság vallásos és hazafias érzésének fejlesztésére, főlemlítjük, hogy a kar a tanulókkal együtt évente részt vesz Ó Felsőgeik magas név- és (a mennyiben a szünidő engedi) születés-napján, nem különben Szt. István király napján az isteni tiszteletben, az 1877/8. tanév óta pedig az intézet helyiségében megüli a koronázás évfordulóját. Ez utóbbira jegyezzük meg, hogy az 1892. május 25. tanácskozmányon felolvasott 445/20425. m. rendelet nyomán, a mely elrendeli, hogy a koronázás ünnepének 25. évfordulóját a szokottnál nagyobb díszszel és ünneppésséggel kell megülni, a kar június 7-én ifjúsági szavaló és ének-zenei előadó ünnepet ült, 8-án az ifjúsággal egyetemben részt vett a város, illetve az egyház rendezte ünnepies isteni tiszteletben, 9-én tornaversenyt tartott s ugyane napon jutalmakkal tüntette ki az ifjúsági előadás, valamint a tornaverseny legjelesebb tanulóit. Ugyanezen tanácskozmányból a kar fölkérte a magas kormányt, hogy a koronázás ünnepének alkalmára vezetendő érmekből egy párt intézetünknek is juttatni méltóztassék s legyen szabad a Fekesházi jutalomkönyveket az év vége helyett már ez alkalommal osztani ki. Végre a kar hódoló tisztelettel emlékezett meg Ó Felsőge, dicsőségesen uralkodó apostoli királyunkról, midőn az egész ország sietett kifejezni hódolattal kapcsolt háláját ezen örömnünnepen. A tanári kar a legőszintébb örömmel járult a legalkotmányosabb magyar király trónjának zsámolyához, hogy törhetetlen hazafiúi hűségének legmélyebb tisztelettel való tolmácsolása mellett hazánk összes népeivel együtt kívánja, hogy az egek ura Ó Felsőgét hazánk fölvirágoztatására, népeinek boldogítására sokáig éltesse.

Ide igtatjuk továbbá azon részint egyházi, részint iskolai ünnepek hosszú sorozatát, a melyben a tanári kar az ifjúsággal együttesen részt vett gymnasiumunk újjá szervezése óta.

1856. május 4. az európai béke helyreállításakor isteni tisztelet;

1857. november 4. Schlauf Ignác igazgató halála alkalmából gyászistenti tisztelet;

1858. január 14. Radetzky F. M. és márczius 2. Ferencz császár Ó Felsőge halálakor. Ugyanez év szeptember 20-án, midőn Lichtenstein Frigyes herczeg, Erdély kormányzója, bevonult városunkba, a tisztelgő küldöttségek után intézetünk ifjúságának üdvözlét fogadta, estve pedig ifjúságunk az ev. luth. gymnasium tanulóival együtt fáklás menetet és éji zenét rendezett.

1859. május 22-én volt az ifjúság önkéntes adakozásából készült vörös selyem s szűz Mária és szt. Alajos képével himzett iskolai zászló fölszentelése Dr. Fesztl főigazgató (akkor „Schulrath“) által. A zászlóanyai tisztet a helyi főtörvényszék elnökének Lattermann bárónak neje teljesítette, a ki egyszersmind igen becses

fehér selyem szalagot ajándékozott a zászlóra e fölírral: „22. Mai 1859.“ Nővember 10-én ülte meg az ifjúság Schiller születése évének századik fordulóját, a melyen egyik tanár alkalmi beszédet mondott, a tanulók meg Schiller költeményei közül szavaltak néhányat. Részt vett ez ünnepen Lichtenstein kormányzó, Leibeltern Henrik, a helytartótanács alelnöke, Fesztl dr, Saguna g. kel. püspök s számos polgári és katonai celebritas;

1871. február 11-én Eötvös miniszter halálakor gyászisteni tisztelet volt;

1873-ban Ő Felsege 25 évi uralkodása alkalmából a tanári kar hódoló nyilatkozatát legkegyelmesebben tudomásul venni kegyeskedett;

1876-ban két nagy hazánkfíának halála hívta föl az ifjúság kegyeletét. Egyik a Deák Ferenczé, a melyről alább szólunk, a másik Mikó Imre grófé, a kinek temetésén Kolozsvártt képviseltette magát a tanári kar.

1878. január 8-án ünnepély volt az intézet államivá nyilvánításának 25. évfordulója alkalmából. Ugyanez év július 4-én az itt maradt tanárok az igazgatóval együtt részt vettek V. Ferdinánd király halálának évfordulójakor rendezett gyászünnepélyen. Végre ugyanez évben részt vett a kar és ifjúság a pápa megválasztásának örömmünepére rendezett egyházi szertartásában.

1879. április 8-án 148. eln. rendelet kapcsán Szeben megye főispánja fölhívta intézetünket a Király és Királyné Ő Felsegeik menyegzője 25 éves fordulójának megünnepelésére. A tanári kar legott megtette a kellő előintézkedéseket és április 25-én az intézet egyik osztálytermében megtartotta az ünnepélyt.

Nevezetes alkalmak voltak még:

1880. november 29. Mária Terézia halálának 100. évfordulója —,

1881. május 10. b. e. Rudolf trónörökös ő fensége egybekelése alkalmából isteni tisztelet.

1884. márczius 3. Bodrogi Sámuel, ev. ref. lelkésznek és intézeti hitoktatónak, — április 26. Waechter Frigyes volt szebenmegyei főispánnak, — és Kapp Gusztáv polgármesternek temetése.

1886. április 18-án Brennerberg Mór, volt szebenmegyei főispán temetése, — május 10-én b. e. Pauler Tivadar volt miniszter halálakor gyászisteni tisztelet, — szeptember 2-án hála isteni tisztelet Budavár elfoglalásának 200 éves fordulóján.

A vallásos érzés fokozása céljából több évben került szóba a reggeli oktatás megkezdése előtti imádkozás. Így az 1888. június 23. tanácskozmány behatóan tárgyalta e kérdést, de mivel az intézetben sokféle felekezetű tanuló jár, a felekezet nélkül való imádság behozatala pedig nehézségekbe ütköznék, eltekintett az ima behozatalától. Pár év múlva, 1891-ben, a kiseddóvó törvény megrendelte imádság behozatalakor újból fölmerült a kérdés, de a már érintett okok miatt kénytelen volt a kar ekkor is lemondani az ima behozataláról.

1889. január 29-étől hét napon át volt kitűzve intézetünk a gyászlobogó b. e. Rudolf tönörökös ő fensége halála alkalmából s a kar az ifjúsággal együtt részt vett a temetés napján február 5-én tartott gyász isteni tiszteletben.

1891. január 28-án volt Simor János hercegprimásnak és július 9-én Haynald Lajos biboros érseknek halála alkalmából a gyászisteni tisztelet. Ugyanez év szeptember 21-én ülte meg intézetünk Széchenyi születésének századik évfordulóját.

1892. május 18-án néhai Baross Gábor miniszter halálakor s június 10-én Szt. László király tiszteletére tartott gyász isteni tiszteletben vett részt intézetünk.

1893. márczius 15-ike óta évente megünnepeli intézetünk a szabad sajtó nagyjelentőségű emléknapját.

1894-ben két nagy ünnepélyen vett részt intézetünk, az egyik Dr. Klamarik János, miniszteri tanácsos tanügyi működésének 40 éves, a másik Dr. Jókai Mór koszorús költőnk irói munkásságának ötven éves jubileuma.

Úgy hisszük, e néhány adat kellőképen igazolja fölebbi állításunkat.

Az iskolai fegyelem gyakorlásának a jezsuiták alkalmazta módjai jobbára megmaradtak az Entwurf koráig. Legfőlebb annyiban volt változás, hogy a testi büntetések a jelen évszáz elején gyakoribbak voltak. Az ez időbeli jegyzőkönyvek szerint volt eset arra is, hogy egyik tanár nem tudván megfékezni tanítványát, egy másik osztály tanárát hívta segítségül. A verés, csapatas, mindenféle kegyetlen büntetés napi renden volt s az igazgatónak (Eschenbach) ugyancsak elő kellett vennie ékesszólását, hogy megértesse a tanárokkal, mennyire sérti ez, mástól eltekintve, a papi méltóságot, az egyház szellemét. Igyekezett hát oly intézkedést honosítani meg, hogy oly esetekben, mikor a büntetésnek mulhatatlanul nagyobb fokúnak kell lennie, be kell jelenteni az igazgatónak, a ki, ha más mód nem használ, eltávolítja az intézetből a romlott tanulót.

Ily esetek elhárítására irányult a kormányzéknek 1824. október 20-án kelt 10356. sz. leirata, a mely szabályozza a fegyelmi intézkedéseket.

III. Tanulmányi ügyek.

Az iskolai évet sok időn keresztül szent misével nyitották meg, de a megfelelő tágas terem hiánya kizárta az iskolai ünnepélyt. Ez a hiány pedig csak az új épülettel fog megszűnni.

1874/5-től van szokásban, hogy a tanulók évenként kétszer Értesítőt kapnak, még pedig a legújabb Rendtartás szerint december 23-án és márczius 31-én.

A szünidőket illetőleg jelentékeny változások voltak. A Ratio Educationis rövid pár évig tartó idejében a heti szünnet csütörtök

egész nap. Mondanunk sem kell, hogy a hét napjaira eső ünnepeken, vasárnapokon s a sátoros ünnepeken szintén szünetelt az oktatás. A nagy szünet 1830/1-ig szeptember—októberre, a következő tanévtől augusztus—szeptember hónapokra esett, az 1847/8. tanévben nagyon hosszú volt, a mennyiben június 26-tól október végeig tartott. 1848/9 kivételes esztendő volt, a mennyiben az első félévi szünet január 20-tól április végeig, a nyári meg július 20-tól október végeig húzódott el. 1849/50-ben a nagy szünet augusztus 26-tól szeptember végeig tartott. Az 1850/1. évben ugyanúgy volt, de már az 1851/2. évben pusztán augusztus tette a nyári szünetet. Pár évig július és augusztus, az 1854/5—1855/6. tanévben július végétől szeptember 14-éig, az 1856/8—1865/6. tanévekben július 1-től augusztus utolsójáig terjedt, az 1866/7-ben ismét augusztus—szeptember hónapra esett 1874/5-ig, csak az 1875/6. tanévtől állandósult meg a nagy szünet július és augusztus hónapokra. Az év folyamán előforduló szünetekben szintén voltak változások. Az 1788/9. tanévtől a szünetek ezek: 1. minden csütörtök, és 2. kedd délután, 3. karácsony első és második napja, 4. farsang vasárnapjától hamvazó szerdáig, 5. nagypéntek előtti szerdától húsvét második napjáig, 6. a két pünkösti nap. Mivel az ezeket szabályozó rendeletek (1432/1789. és 4226/L. 193/1794.) nem voltak kimerítőek, Cserei József praefectus 1797. augusztus 14. iratában kérdést tesz, hogy az úgynevezett 'májusi szünet', a mely hosszú évek során fennállott, ki van-e zárva a szünnapok sorából, vagy, ha megmarad, vajjon a három májusi szünetbe bele értendő-e a kedd délután s csütörtök egész nap, vagy azt a három napot ezeken fölül kell kiadni; végre minthogy megeshetik, hogy a tanárok egyike-másika a húsvéti vagy pünkösti szünetidőben valahova el akar utazni, megengedhető-e az nekik? Az ugyanazon évi 6126/L. 312. rendelet azt a választ adta, hogy a májusi szünet fenntartandó s külön adandó, ha az igazgató és a tanárok jónak látják, — azután a tanároknak ünnepekre eltávozása nem látszik helyén valónak „ut sacris eiusmodi diebus, quibus una cum iuventute pietatis exercitiis vacandum est, toto tempore abesse velint,“ ha azonban mégis óhajtanák, az igazgató belátására van bízva az engedély megadása vagy megtagadása. A jelen évszáz elején a megszabott szünnapokat egyszer is másszor is megnyújtották s az igazgatónak energikus föllépésére volt szükség ennek meggátolására. De nem lehet megütköznünk a csekély eredménnyen, ha felsőbb rendelet szentesítette pl. a karácsonyi szünetnek december 24-től január 3-ig való megnyújtását (1819. márcz. 10. 2969). Ezzel szemben azonban öt év múlva egy másik rendelet (1824. decz. 27. 13007) a másik túlságba ment, midőn a karácsonyi szünetet négy napra szállította le, t. i. az ünnep első és második, továbbá az ő év utolsó s az újnak első napjaira. A szünetidők állandóbb szabályozása csak a német korszakban történt meg s mivel intézetünknel ugyanazon rendelkezések érvényesültek, mint egyebütt, mellőzzük a további fejtegetést.

A jó tanulók megjutalmazásának eszközeit örökölte az újabb kor a jezsuitáktól. De már a könyvek mellett különösen használták a medaillonokat (1776. ápr. 11. 435. sz. udv. r.), a melyek Ő Felseége arczképével voltak ellátva s ezek kiosztásakor a tanárok figyelmeztették a növendékeket e jutalmak becsére és fontosságára. Maga a kiosztás ünnepélyességgel volt összekötve, az igazgató s a tanár latin vagy német nyelvű beszédet mondott; a kir. igazgató (ma főigazgató) volt az ünnepély elnöke s az igazgató adta át a jutalmat. Minden osztályban legfőlebb három ilyen jutalmat osztottak ki, egy nagyobb aranyozottat, egy kisebb aranyozottat és egy ezüstözöttet. A ki aztán e jutalmat kapta, ünnep- és vásárnapon, valamint szünidőben viselhetette is a mellén, de iskolai napon soha. Az év végén vagy az intézet végzésekor köteles volt azonban az illető visszaadni.

A Ratio Educationis idejétől kezdve évente két vizsgálat volt, a félévek végén: tavasszal és ősszel. A vizsgálatok nyilvánosak, de az érdeklődők közül csak kevesen fértek intézetünk legnagyobb osztályába is. Rendszerint a kir. igazgató elnökölt s a praefectus is végig jelen volt és klasszifikált. A kérdező tanáron kívül a kir. igazgató és praefectus is szokott kérdéseket adni. A vizsgálatok naponta reggel 9—12, délután 3—6 óráig tartottak s ha egyik osztály elvégezte vizsgálatát, azért más nap tovább folyt a leczkésés addig, a mikor valamennyi osztály elvégezte. Az őszi vagyis évvégi vizsgálatot gyónás, mise s délután a jutalmazás fejezte be. Eleinte a hallgatóság kedvéért előre kiszemelt kérdésekből feleltek a tanulók, de az 1786/7. tanévtől kezdve az egész tananyagból. Az évi két vizsgálat divatát fönn tartotta az 1824. 13007. sz. rendelet is. A vizsgálatok szavalatokkal, más előadásokkal kapcsolvák össze. Főlebb láttuk, hogy intézetünk hazafias tanárai ezt az alkalmat is fölhasználták az ifjúság nemzeti szellemű fejlődése érdekében, noha politikai tendenciájú művek előadása tilos volt (12102. 1843.). A diszvizsgálatok divatján a német korszak sem változtatott eleinte, de már az 1855. május 18. tanácskozmány különösen abból az okból, hogy a gymnasium helyisége nem alkalmas a közönség befogadására, a minthogy egy idő óta alig is volt a vizsgálatokon idegen egyéniség, azt határozta, hogy fölterjesztésben kéri az itteni intézetben a nyilvános vizsgálatok beszüntetését már az 1854/5. tanévre. A teljes megszüntetés nem következett ugyan be rendeletileg, de tényleg a mi vizsgálataink bizony nem voltak nyilvánosoknak nevezhetők. A félévi vizsgálatokat a magyar korszak szüntette be s attól fogva csak egy vizsgálat van, a tanév végén.

A Ratio Educationis az általános osztályzat érdemjegyeiül a következőket rendelte el: *eminens*, *I. classis*, *II. classis* és *III. classis* s ez utóbbi az osztály ismétlésére kötelezett. Ezek megmaradtak több-kevesebb változtatással hosszú évek során keresztül. Ily változások találhatók kimutatásainkban: *prima cum eminentia*, *cum laude* s még ezekhez *insigni*, vagy *classis I. cum accessu ad*

eminentiam stb., az erkölesi viseletből rendszerint ezek divatoztak: optimi, probi, prima eminenter, boni, prima, secunda. Csak az Entwurf hozta be az ausgezeichnet, vorzüglich, sehr gut, recht gut, genügend, minder genügend, ungenügend és entschieden ungenügend jelzéseket az egyes tárgyakból, míg az általános osztályzásnál megmaradt a régi kitünő elsőrendű, elsőrendű, másod rendű, harmad rendű. A magyar korszak Rendtartását, mint általán kötelezőt, nem kell érintenünk.

Bizonyítványt a múlt évszáz végén kettőt is adtak, egyik az attestatum, írva, díjtalanul, a másik a testimonium 17 kr. díjért az iskolából való kilépés esetén, nyomtatva, mindkettőt aláírva az igazgató által és megpecsételve. (1776. $\frac{231}{e}$ korm. r.). A ki bizonyítványába tertiát kapott, ismételte az osztályt s ha az ismétlés évében sem kapott jobbat, el kellett hagynia az intézetet (1822. okt. 4. 9482. korm. és 1833. 1949. korm.). Az 1855. február 17. tanácskozmány határozatából 1. első rendű jeles osztályzatot kap az a tanuló, a melyik minden tárgyban vagy jeles, vagy nagyon kielégítő vagy jobbára kielégítő, 2. első rendűt, a ki minden tárgyban legalább kielégítő, 3. másod rendűt, a ki egy tárgyból vagy a tárgyak nagyobb számából elégtelen s 4. harmad rendűt, a ki teljesen elégtelen az egyes tárgyakban. Az iskolai bizonyítvány jó ideig bélyegmentes volt, csak 1851-től fogva kellett reá 6 kros bélyeg.

Új korszakot jelez az 1869. év, a midőn az egyes esetekre vonatkozó intézkedéseket főlváltotta az április 4-én 6020. m. rendelettel kiadott s az illető rendelkezéseket összegező „Gymnasiumi rendtartás és fegyelem”, a mely megjelenése után legott életbe lépett. Címe szerint két részből áll s a következő részeket öleli föl: I. A tanulók s azok felvételéről. E szerint a felvételek szept. 29. okt. 3-ig tartanak; minden I. o.-ba lépő tanuló felvételi vizsgálatot tesz. II. Ha valamely osztályba 60-nál több tanuló jelentkezik, párhuzamos osztály állítandó fel. III. Az évi tanfolyam okt. 1. júl. 31-ig tart, a nagy szüenidő: augusztus és szeptember. Ugyane rész felsorolja az évi szüenapokat; köztük az igazgató egymásra nem következő négy napot engedélyezhet. IV. A félévi vizsgálatok megszűnnek, de az év végén minden osztály minden tárgyból vizsgázik. Végre szól e czikk a magán- és felvételi vizsgálatokról. V. Az előmenetelről szólva kimondja, hogy az év negyedekre oszlik; a tanulmányi előmenetel jegyei: kitünő, jeles, jó, elégséges, elégtelen, semmi v. rossz, — az erkölesből: példás, dícséretes, jó, törvényszerű, nem törvényszerű, — a szorgalomból: ernyedetlen, kitartó, kellő, hanyatló, csekély, semmi; az általános osztályzat jegyei: kitünő, jeles, első rendű, másod rendű, harmad rendű. A VI. rész az ösztöndíjas tanulók nyilvántartásáról intézkedik, a VII. közli a fegyelmi intézkedéseket s útmutatóul 33 pontból

álló fegyelmi szabályzatot ad. A VIII. a megróvásokról és büntetésekről (1. figyelmeztetés, intés, 2. magán úton, 3. nyilvánosan megdorgálással, 4. iskolában marasztása tanár felügyelete mellett, 5. alsóbb helyre rendelés az iskolában vagy a padból kiállítás, 6. bezárás, 7. kizárás). Végre a IX. szakasz a fegyelem gyakorlása a tanár, az igazgató, a tanári testület által. Minthogy e mű tulajdonkép a felekezeti, nevezetesen a kir. katolikus gymnasiumok számára készült, számos intézkedése megvalósíthatatlan volt az állami gymnasiumokban s így a miénkben is.

Mi nálunk pl. 1872/3-ig az volt a gyakorlat, hogy az I. o.-ba lépő tanulótlól megkivánták a 4. elemi iskolai bizonyítványt, de már 1873/4-től fogva nem volt erre szükség, hanem felvételi vizsgálatot tett minden ilyen tanuló s e vizsgálaton a következőket kellett tudnia: folyékonyon írni és olvasni anyanyelvén és esetleg latin betűkkel, ismerni a nyelvtani alakokat, egyszerű mondatok elemzését, a helyesírás és központosítás szabályait elméletileg és gyakorlatilag, végre a négy alapműveletet egész számokkal.

A mi a tanév ünnepélyes bezárását illeti, ez megvolt nálunk is s pl. az 1873/4. vagy 1876/7. év végén a tanulótság valóságos műsorszerű előadást rendezett szavalattal, alkalmi beszéddel, énekkel, zenével. Csak az volt ennek a hibája, hogy közönséget nem lehetett fogadni az épületben.

Az említett Rendtartás mellett még mindig voltak egyes esetek, a melyek külön intézkedést tettek szükségessé. Így pl. a görög nyelv alól szokásban volt a fölmentés, de az 1875. nov. 1. 27692. rendeletnél fogva ily fölmentésnek nincs helye s ha efajta kérvényt nyújtanak be a tanulók, azt egyszerűen vissza kell utasítani. Itt említjük meg, hogy a Rendtartás nem ismeri a májusi szünetet, a mely nálunk még az előző évszáz hagyománya volt s az 1874/5. tanévben történt utólszor, hogy az ifjúság tanáraival, a közönséggel vígan ülte meg e napot a zöld erdőben.

A nyári szünetben az a változás állott be, hogy 1868/9-ig július—augusztusra, ettől fogva 1872/3-ig augusztus és szeptember havára esett. Az 1873. július 30. tanácskozmányon az az indítvány merült föl, hogy a korábbi szokást kellene divatba hozni annyival inkább, minthogy a helybeli tanintézetek valamennyien szept. 1-én fogják kezdeni az 1873/4. tanévet, nagyon terhes volna pedig a szülőkre nézve, ha gyermekeiket különféle időpontban kellene iskolába hozniok, végre még az is figyelembe veendő, hogy az intézet ifjúsága jó segítségére lehet otthon szülőinek a mezei munkánál, kanikulában nehéz a tanulás s a tanárok is csak ilykép mehetnek fürdőre, üdülésre. E kérés ellenére is azonban, mint láttuk, a tanév 1873. október 1-én vette kezdetét.

Az 1874. márcz. 28. tanácskozmányban fölmerült a kérdés, hogy bár intézetünk nem bír felekezeti jelleggel s így minden vallást egyaránt kell respektálnia, miért tartjuk mégis kizáróan

a katolikus ünnepeket? A kar ennél fogva hozzájárult ahhoz az indítványhoz, a melynek értelmében fölkérendő a magas kormány, döntsön ez ügyben s a helybeli jogakadémia mintájára jelölje meg az összes felekezetekre vonatkozó ünnepeket, a melyeket meg kell tartani. E szabályozás részint az 1877. 28769. és 2712 (izraeliták), részint az 1891. 52266. és 1893. 15461. (gör. keleteik) rendeletekkel történt meg.

Az 1876. júl. 22. 12787. sz. rendelettel megszűnt az 1869-iki Rendtartás és új lépett helyébe. Nem egy tekintetben tartalmaz hasznos és célszerű újításokat, mint a minő a fegyelmi eljárásban való nagyobb egyöntetűség, — a bezárásnak, mint egyik büntető eszköznek, eltöltása, — a tanulókkal szemben követendő eljárásnak aprólékosabb részletezése vagy a tanári önkénykedésnek hathatósabb korlátozása.

Ámde e Rendtartás pontjaihoz is akadtak pótolni valók.

Igy a nyilvános vizsgálatokat ez is általánosan elrendeli, pedig nálunk ezek beszüntetését a helyiségi viszonyokra való tekintetből már az 1855. május 18. és 1859. jún. 28. tanácskozmány javasolta. De felsőbb helyről nem érkezőn kedvező válasz, a kar szépen belenyűgódott abba, hogy csak papiroson voltak ilyen vizsgálatok, tényleg azonban nem. Az 1877. jún. 28. tanácskozmányon megint előfordult e kérdés oly alakban, hogy e vizsgálatokat már a tanítás idejének fölhasználása szempontjából is összevéve pár napra kellene szorítani. De fölmerült a kérdés az 1880. jún. 26. tanácskozmányon is s a kar véglegesen abban állapodott meg, hogy lesznek ugyan ezután is úgynevezett nyilvános vizsgálatok, de 3—4 napnál tovább nem tartanak. Ez a szokás intézetünknel ma is.

Az 1880. febr. 14. tanácskozmány behatóan megbeszélte az érdemjegyek kérdését abból a néző pontból, hogy ezek száma szaporítandó. Azok a főszempontok, a melyek a kart az elhatározásra vezették, nagyjában a következők: sokszor van eset, hogy a szorgalom és tehetség méltatásáról külön van szó s a 'jeles' osztályzat számos ily esetben nem elégítheti ki az igazságosan és pártatlanul ítélő tanárt; áll ez a magaviseletről is; tapasztalat bizonyítja, hogy két ifjú között, kiknek egyike széptehetségű és nagy szorgalmú, másika gyöngébb tehetségű, de kitartó szorgalmú és előmenetelű, a 'jeles' fokozat nem tünteti föl kellőképen a különbséget s azért szükséges volna a 'kitűnő' használata; jönnek ide más intézetből 'kitűnő'-vel a németből, holott itt e tárgyban a leggyengébbek közé tartoznak s míg más tárgyban elég szép előmenetelt tanúsítanak, a németben alig bírny lépést tartani a helybeliekkkel, az ilyenekre kívánatos volna az 'alig elégséges' tanjegy behozatala. A kar fölterjesztette e kérését, mivel azonban

a kedvező válasz elmaradt, az 1883. április 21. ülésből megismételte, a jún. 18. ülésből megokolt fölterjesztés készítését határozta el s ezt a jún. 28. ülésből föl is terjesztette. De helybenhagyást a kérés ekkor sem nyert.

A fegyelmi intézkedések tekintetében az 1880. ápr. 17. tanácskozás tárgyalás alá vette a Rendtartás ide vágó tételit oly szempontból, hogy az ott felsorolt büntetésnemek közül valamennyi alkalmazható-e a mi viszonyaink között s egyáltalán minő büntetésnemek volnának megtartandók, illetve elvetendőek. A Rendtartás a következőket szabja meg az 1—6. §-ban: 1. szóbeli büntetés a tanár által, 2. az osztályfőnök által, 3. nyilvános megfeddés az osztály előtt, 4. megdorgálás az igazgató által négy szem közt, 5. nyilvános megfeddés a tanári kar előtt, 6. kizárás. A tanári kar véleménye az volt, hogy e szabályzat ninesen tekintettel a vidéki intézetek vegyes elemű ifjúságára, továbbá sok esetben lehetetlen az itt adott fokozat következetes megtartása, csak a felsőbb osztályokban lehet eredményes e pontok alkalmazása, de nem az alsóbbakban, kivált mikor az alsó osztálybeliek jó nagy része olyan, hogy még a magyar szót sem érti. Ezeknél fogva a kar a következőkben állapodott meg. A szóbeli büntetéseknel már elvileg sem szabad oly kifejezéseket használni, a melyek illetlenek, sértik a tanulók erkölcsi érzékét; az osztálykönyvbe jegyzés a minimumra szállítandó; az értesítőbe jegyzés csak az alsó osztálybelieknél helyes; a lezke-másolás büntetés céljából elvetendő, mert ezzel éppen ellenkezőjét érjük el a tárgy megkedveltetésének; a tanulót csak az osztályban szabad kiállítani, de nem az intézet folyosóján. A tárgyalást tovább folytatta a kar az 1881. jún. 26. ülésen, a melyen az előbbi megállapodást kiegészítőleg kimondta, hogy a pénzbüntetés egyáltalán elvetendő; a testi büntetés csak a legritkább esetekben engedhető meg s ekkor is annak csupán legenyhébb nemeit szabad alkalmazni; a tanuló bezárása kizáróan a tanár felügyelete mellett engedhető meg, — egész osztály bezárása hasonlóan. A tanteremből való kikergetés pusztán akkor alkalmazható, ha a tanár személye iránt való köteles tisztelet megsértéséről van szó, — az intézetből való kizárásról esetről esetre fog a kar határozni. Az 1881. május 14. tanácskozás összegezte e pontokat, föl is terjesztette legott s a testi büntetések kivételével megerősítést nyert 1881. október 22-én 308. sz. alatt.

Midőn 1886-ban a tiz évvel ezelőtt kiadott Rendtartás reviziója szükségessé vált, az ezen évi 221. fg. rendelet föl hívta a kart, hogy a dr. Klamarik „A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása” cz. művének 251—290. lapjait beható tanácskozás tárgyává tegye.

E megbeszélés az 1886. ápr. 3. ülésen kezdődött s több következő ülésen folyt. A kar a helyi viszonyok tekintetbe vételével óhajtasát az egyes §§-ra vonatkozólag a következőkben fejtette ki. A 4. §. a felvételi díjat minden évben kötelezővé teszi; nálunk a tanulók anyagi helyzetére való tekintetből el kellene ettől tekinteni. 5. §. Ne 9, hanem 10 évet kelljen betöltenie a jelentkező tanulóknak, így szellemileg-testileg fejlettebbek, a 6. osztályt követelő pályára érettebben mennek s e rendelkezés összehangzik a népoktatási törvénnyel, a mely 6 éves korába adhatja iskolába a gyermeket. 9. §. Ha a tanuló több osztályból egyszerre tesz vizsgálatot, az egyes tárgyakért ne 5, hanem 10 fírtot fizessen, mert még így is kedvezőbben jár, mintha az évenként teendő magánvizsgálatokért 40 fírtot fizetne. 11. §. Tekintettel a helybeli tanulók soknyelvűségére, 50 tanulónál többet ne lehessen fölvenni az I. o.-ba. 18. §. Ohajtandó, hogy a büntetések fokozata, illetőleg a kar által 1881-ben hozott szabályzat maradjon továbbra is érvényben. 21. §. Az évváró nap jún. 29-én legyen, mivel a Péter-Pál ünnepnap miatt az oktatás úgy sem foly s az ifjúság e napért céltalanul időzik itt. 22. §. Erzsébet Királyné Ó Felsőge neve napja, valamint — az intézetben levő sok protestansra való tekintetből — pünkösd 3-ik napja, végre az esetleges helyi szünnapok (köztük a vásárnapok, mint a melyeket a szegényebb tanulóknak, tehát az intézet legnagyobb részének szülői arra szoktak fölhasználni, hogy fiaikat ruházattal lássák el), legyenek bevéve a szünnapok sorába s e pont egyúttal határozza meg részletesen 1. a rendes, általános szünnapokat, 2. a viszonylagos szünnapokat a felekezetekre való tekintettel, 3. a helyi különleges szünnapokat. 26. §. Legyen fölmentve a kar a tananyagnak évenként 3-szor való fölterjesztése alól, e helyett több évre szóló állandó tananyag legyen kidolgozva, csakis az ettől való esetleges eltéréseket kelljen bejelenteni, de az újonnan belépő tanár legyen kötelezve módszerének részletes benyújtására. 28. §. Az önképzőkör megszűntetésére merült ugyan föl indítvány, de a kar végre mégis fenntartása mellett nyilatkozott. 40. §. Az évharmadi értesítők kiosztásának óráját a kar a helyi közlekedő viszonyok tekintetbe vételével állapítsa meg. 45. §. Erdemjegyek legyenek a magaviseletből: példás, jó, szabályszerű, kevésbbé szabályszerű; az előmenetelből: kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen. A kar e véleményét a maga útján fölterjesztette, beletelt egy pár esztendő s végre megjött reá a válasz az 1890. 630/23583. sz. a. kiadott új Rendtartásban, a mely azóta nálunk is érvényben van.

E közben s ezután is váltak szükségessékké egyes intézkedések.

Nem szólván itt bővebben az olyan általános érvényű rendeletekről, mint az 1886. 33259. (tömeges jelentkezésnél első sorban a helyiek veendőik fel), 1888. 8255. (ugyanaz), 1893. 38495.

(csak 9 évest lehet fölvenni az I.-be), 1894. 50668. (későn jövők felvétele), meg kell érintenünk az 1890. XXX. t.-cz. alapján kiadott ama rendeletet, a mely szerint az V. o.-ba lépő tanuló szülője vagy gyámja köteles kijelenteni, vajjon fia, illetve gyámoltja a görögöt vagy az azt pótló tárgyakat kívánja tanulni.

Az 1891. 1348/50305. r. szerint a vásárnap csak az igazgatói szünnapok közé sorozható. Az 1891. decz. 19. tanácskozmány elhatározta, hogy e rendelettel szemben újra fölkérendő a magas kormány ama korábbi állapot megengedésére, hogy a vásár napjai külön szünetek legyenek, mert az ifjúság 70—80°/_o-a a környékbeli földműves gyermekekből áll, a kiknek szülői a vásárt gyermekeik ruha- és egyéb szükségleteinek beszerzésére használják föl; a közlekedés e napokon az intézet környékén a szó szoros értelmében veszedelmes; a vásári zaj miatt hiú erőlködés az ifjúság figyelmének ébren tartása, a többi helyi intézetben szünetel a tanítás e napon, végre ha a hagyományos vásári szünetek elesnének, az igazgatói három napot kellene e célra fordítani s ezeket más, üdülésre szánt céloktól elvonni. Mindezen okok ellenére a 225. 3510. sz. rendelet határozottan kimondja, hogy a vásárnap nem lehet külön szünet.

IV. Tanári tanácskozmányok.

Noha eddigi közleményeinkben is igyekeztünk figyelmet fordítani a tanári tanácskozmányokra, mindazáltal, úgy hiszszük, e följegyzéseink nagyon hézagosak volnának, ha ki nem egészítenők néhány adalékkal, a melyekből teljesebb képet lehet alkotni a tanárok gondolkodásának módjáról, a testületi szellemről, az irányról és elvekről, a melyek a tanári testület körében különböző időkben észlelhetők.

Legzélszerűbb a tanácskozmányok jegyzőkönyveire vetni ügyet.

A tanári ülések szüksége a korábbi időben — mint természetes is — nem forgott fenn, sőt a jelen évszáz elejéről fenn maradt jegyzőkönyveink is arra vallanak, hogy nagyobb súly esett a tevékenységre, mint a betűre. Még az 1815-iki jegyzőkönyvek is teljesen lélektelenek. A kar összes teendője egy pár rendelet felolvasására, néha egy pár fegyelmi eset megvizsgálására, leginkább pedig a félévi vizsgálatok rendjének, idejének megállapítására szorítkozott. Az 1820. szept. 21. 9174. rendelet meghagyja ugyan, hogy a tanárok havi értekezleteket tartsanak, vegyenek föl kimerítő jegyzőkönyveket, de sajnos, nálunk ettől fogva sem változott a régi állapot.

Csak a Thun-systema tüntette el a régi chablont s hozott pezsgést a tanácskozmányokba. E kori jegyzőkönyveink a nevelés és oktatás hivatott egyéneinek eszmélkedését tüntetik föl.

Az Entwurf ideje óta a testület minden hónapban tartott ellenőrző tanácskozmányt, a melyeknek tárgya: az egyes osztályok általános előmenetele; különleges esetek; megróvások; az okok, melyekből a hiányok származnak; az alkalmazott segítő eszközök, büntetések stb. Hogy mennyire szíven feküdt a tanári karnak az ifjúság előmenetele, mutatja pl. az 1855. jan. 20. tanácskozmány, a melyen két tanár ajánlkozott a tanórákon kívül is tanítani a VIII. o.-t, mint a mely a természeti tudományokban nagyon hátra maradt. Ilyenkor a dícséret nem is maradt el illetékes helyről ($\frac{18446}{2212}/55$, $\frac{6317}{721}/55$, $\frac{10079}{1141}/57$. helytart. r.). A „Lehrer - Conferenz” rovatait (Klasse, Allgemeines Urtheil, Besonderes Urtheil, Zu tadeln sind, Ursachen des schlechten Fortganges, Angewandte Mittel, Was wurde in Antrag gebracht) pontosan és lelkiismeretesen kitöltötték, megbeszéltek fontos oktatásügyi kérdéseket, szóval értékesítették szakszerű tudományukat, tapasztalataikat, csak egyet nem ismertek . . . . a magyar nemzetet, a hazafiságot.

A tanítás és nevelés kérdései az igazi magyar korszak óta, midőn a nemzeti szempont volt a fő, fokozatább mértékben hatották át a tanári testületet s a magas kormány is oly irányba terelte a tanári tanácskozásokat, a melyek csak javára válhattak oktatásügyünknek.

Igy az 1872. nov. 24. 31048. sz. rendelet egyenesen föl hívta a kart arra, hogy a havi tanácskozmányok alkalmával módszertani értekezleteket tartson. Ennek alapján a kar a következő év januárjától rendszeren megtartotta az ily irányú értekezleteket. Az igazgatói látogatáson alapuló eme vitatkozások legbecsesebb jegyzőkönyveink s mivel terünk nem engedi, hogy akár csak egy párt is közüljünk egész terjedelmében, kivonatos közlése pedig éppen a legfőbbbet, az eszmeváltást, nem tüntetné föl teljesen, be kell érniünk azzal a megjegyzéssel, hogy sorra felölelték ezek az egyes tantárgyakat (latin, görög, magyar, német, természeti tudományok, történelem, földrajz, bölesészet) s ilyen kérdéseket vitattak meg: melyek az ó remek írók olvastatásának kellékei, hány s minő írásbeli dolgotat kell adni az egyes osztályokban, a szószedet szükségessége, a kikérdezés módja, a német költemények magyarázata nem német ajkú fiuk számára, a különféle nyelvtanok összhangzó tanításának föltételei, egyöntetűség általán a tanításban, szoroson az egyes tárgyak között, stb. Ezen új havi tanácskozmányok azonban lényegesen elűttek a német korszakbeliektől abban, hogy míg a korábbiakon a letelt hónapról számoltak be a tanárok, addig az utóbbiak előre tűzték ki az elvégzendő anyagot. A tanulmányi naplóba utólag írja ma be a tanár, a mit óráról órára elvégzett, de ebből meg nehéz a kellő áttekintést megszerezni.

Az 1874. júl. 2. 6672. sz. rendelet egy részt az évnegyedes osztályozást évharmadossá tette, más részt ehhez képest szabályozta

a tanácskozmányokat is, azt a célt tűzvé ki a módszeres értekezletek számára, hogy az időszakonként bevégzendő tananyagot előre, összehangzólag állapítsák meg, célszerűen oszszák be és alkalmúl szolgáljanak a tanítás módszeres kezelésének megbeszélésére. Ennélfogva intézetünknel az 1874/5. tanévtől fogva megszűntek azok a módszertani értekezletek, a melyek eladdig tisztán az igazgatói látogatáson alapultak. A tanári karnak azonban gondoskodnia kellett azokról a módozatokról, a melyek az új értekezletek életbe léptetését megkönnyítsék, sikerét biztosítsák. Ennélfogva az 1875. febr. 27. tanácskozmány kimondta, hogy 1. a tanári kar szükségesnek látja a módszertani értekezletek megtarthatása végett a rokon tantárgyakból a tanárok kölesönös látogatását; 2. a látogatás kötelezettsége tárgycsoportonként és bizonyos időhöz kötve előre meg lesz határozva, azaz minden értekezleten minő tárgyakról lesz a vitakozás, az alatt pedig kik, kikhez, hányszor, melyik osztályba látogatnak el. Ez az eljárás csak rövid ideig tartott. Megváltoztatta az 1876. Rendtartás.

Az 1877. febr. 13. 2752. rendelet hangsúlyozván, hogy a korábban elrendelt módszeres értekezleteknek nem volt meg a kívánt eredménye, új szempontokat állít föl a tanterv részletezésére az előző évben megjelent Rendtartás 26. §-val kapcsolatosan. E szerint t. i. az év elején részletesen megállapítandó a jegyzőkönyvben osztályonként a tanterv az órarenddel és az írásbeli dolgozatokkal együtt; a második és harmadik időszakban már csak az esetleges változások veendőik jegyzőkönyvbe; bejegyzendő továbbá a tankönyv és a házi munkásság, a melynek azonban lehetően szűk körre kell szorúlnia; az egyes időszakokra száut tananyagot oly apró részletekre kell felosztani, hogy a mennyire lehetséges, ezek mindegyike magában is összefüggő egészet alkosson. Tanári karunk 1877. márcz. 17. tanácskozmányában vette tárgyalás alá e rendeletet s a megbeszélés eredményekép kimondta, hogy „a rendszabály követelte részletezést és összefüggést az egyes osztályokban előforduló tananyagoknál eddig is teljesítette az által, hogy a tananyagot csakugyan osztályonként írta össze és a jelenleg benyújtott lapok is kellő egymás közti összefüggésben tüntetik fel a tananyagot a rendszabály értelmében“.

Jó tíz esztendeig volt érvényben e rendelet s ezen idő alatt az illető tanácskozmányok a megszabott keretben a tananyag módszeres felosztásával s a tanúlok előmenetelének és viseletének ellenőrzésével foglalkoztak. Ezek mellett a kar beható tanulmány tárgyává tette az Útasításokat, a melyeknek rendelkezései a szokásos eljárással nem mindenben voltak megegyeztethetők. Az 1881/2. Értesítő 16. lapján erre nézve ezt olvassuk: „Ezen ellentét most eltünőben van s remélhető, hogy az Útasítások szelleme át fogja egészen lengeni tanítási működésünket“.

Az 1883-ban létrejött nagyfontosságú XXX. t.-cz., majd az 1887-ben kiadott Útasítások teljesen megvilágították azokat az

elvi szempontokat, a melyeknek középiskolai tanításunkban irányadóknak kell lenniök s minthogy ezen előzmények után a tanításnak biztos irányokban és határozott célok felé haladására az alapvetés összes feladatai összefüggő egymásutánban eljutottak megoldásukhoz és befejezésükhöz, elérkezett az ideje, hogy az 1877-ben megállapított módszeres értekezletek megszűnjenek. Az 1888. máj. 21. 21199. sz. rendelet nyomán meg is szűnt a tananyagának addig szokásos évharmados kiszabása, módszeres részletezése s mindezeknek jegyzőkönyvbe igtatása. E helyett 1888-ban megalkotta a kar — mint már fölebb láttuk — az állandó tanmenetet s immár az addigi módszeres értekezleteknek nincsen más teendője, mint az olvasmányok, írásbeli dolgozatok megszabása a következő harmadra a Változó tanmenetben.

VI. Gyűjtemények.

1. Tanári könyvtár.

Valószínűnek látszik ugyan, hogy a könyvek gyűjtését, rendezését a jezsuiták korára kell vissza vezetnünk, de első biztos tudósításunkat az Eschenbach igazgató által 1821. február 20-án összeállított leltár teszi, a mely szerint a könyvtárnak több, mint felét (61 darabot) római és német klasszikusok foglalják el az „Editio Bipontina”, illetőleg „Editio Schraemblianá”-ban. A második osztály a „Historia” név alá foglalt latin és német nyelvű művek teszik s e két nyelven írott műveket tartalmaznak a következő részek is, u. m. Geographia, Artes Liberales, Lexica, Libri mixti. A leltár 113 szám 310 darabban s ez összeghez hozzájárul még a taneszközök sorában említett 9 térkép is.

A Horváth Ferencz készítette 1839-beli leltár immár 270 tételszámot mutat 666 darabban s míg a magyar könyvek száma az előbbi jegyzékben csak 3, itt e szám 65-re emelkedik s e körülmény is az erdélyi r. kath. egyházmegyéből intézetünkhöz kerülő papság hazafiságának kétségtelen bizonyítéka. E magyar könyvek sorában ott találjuk a többek közt a következőket: Tudományos Gyűjtemény, szerk. Vörösmarty, — Nemzeti Társalkodó Pethe Ferencztől, A debreczeni grammatika, Telemakhos Haller fordításában, Benkő Ferencz: Parnassusi időtöltés, Szoboszlai Pap István: Diétai prédikációk, Eder J.: Erdélyország ismeretésének zsengeje, Ercesei: Philosophia Historiája, Gyarmathi Sámuel: Okoskodva tanító Magyar nyelvmester, Vályi Nagy Ferencz: Polyhymnia, Molnár: Magyar könyvesház, Fábrián Hafiz-

fordítása, Kis J. Juvenalis-fordítása, Kazinczy Ferencz A hajdan garázda, Kisfaludy K. Aurorája, Édes Gergely Anakreon-fordítása stb.

Az újabb leltár az 1854/5-ik tanévvel kezdődik és foly maig s ez időtől kezdve részint ajándékozások (Hochmeister Márton, Bécsi tud. Akadémia, Zathureczky Károly, Wächter Frigyesné, Szábel A., Szabó Ferencz német-eleméri plébános, Bárdossy Gy. tanfelügyelő, Agótha Jánosné, Földtani intézet, Akadémiánk, Vall. és Közoktatásügyi Miniszterium, az intézet tanárai), részint vásárlat útján (a melyekről minden tanévben részletesen beszámoltak az évvégi Ertesítők) annyira gyarapodott a könyvtár, hogy míg 1867-ben 3803 volt a darabok száma, ma a könyvtár 8554 darabból áll 10108 frt. 09 kr. értékben. Évi gyarapítására 400—500 frtot fordítanak.

Midőn intézetünk államivá lett, mind e könyvek a folyosón heverték ládákban, szekrényekben. 1868-ban az igazgatóság a szomszédságban levő r. kath. elemi iskolában bérelt ki egy szobát könyvtári helyiségnek, de a hely szűke miatt a könyvtár már 1872-ben a Sarkantyú-utcai Reissenfels-házba vándorolt. 1875-ben visszakerült ugyan az intézetbe, de csak azért, hogy a következő évben ismét elköltözzék a Rizskása-utca 27. sz. alatti Török-féle házba, a honnan csak a nyolczvanas évek végén jutott vissza a mai helyére a templom és folyosó közötti szűk és nem fűthető szobába. Az új épület föllállítása a könyvtárra is a megváltás órája lesz.

A mostoha helyi viszonyok miatt a könyvek esakis nagyság szerint vannak elhelyezve s ennek megfelelően van egy helyszerinti czédula-katalógus, ezen kívül egy betűsoros katalógus szintén czédulákön. Készülőben van a szakszerű katalógus is.

A nagybecsű s ezekre menő magyar, osztrák, német Ertesítőkön kívül föltalálható könyvtárunkban néhány régi keletű munka, minők Christoph. Lundini Florent. in Q. Horatium Fl. interpretatio 1482, Persius kiadása 1485-ből, Bapt. Mantuani Bucolica 1499-ből, — továbbá a 16. évszáz elejéről régi görög-római (Pomponius Mela, Aristophanes, Max. Tyrius, Cicero, Plinius stb.), középkori (Simplicius, Nemesius, Fabricius, Saledotus) írók művei, végre nagyszabéni kiadványok, mint: A magyar nyelv-mívelő társaság munkáinak első darabja, 1796.; Benkő: Parnassusi időtöltés 1793., Bethlen: Historia de rebus Transsylvanicis — s mások.

2. Ifjúsági könyvtár.

Ifjúsági könyvtárunk 1854-ben keletkezett az osztrák kormány rendeletéből az Organisations-Entwurf alapján. Természetes, hogy abban az időben nem lehetett szó másról, mint német nyelvű könyvekről s ezekben elég szépen is van képviselve a német irodalom. E gyűjteményt örökölte át aztán intézetünk a magyar

korszakban s ekkor kezdtek gondot fordítani a magyar irodalom termékeire s különösen olyanokra, a melyek az irodalmi oktatás támogatására szolgálnak.

Hosszú évek során együtt volt a könyvtár, de néhány év óta mind a nyolcz osztály számára külön van választva az illető osztály tanulószágának fölfogásához és ismeretköréhez mérten. Kezelését az osztályfőnök s ha nem ez tanítja egyúttal a magyar nyelvet és irodalmat, akkor ennek szaktanára teljesíti.

A könyvtár gyarapítására évenként mintegy 150 frtot fordítanak. Jelenleg az egyes osztályok külön könyvtára így oszlik meg:

A VIII. osztály könyvtára áll:	482 darabból,
A VII. " " " "	229 " "
A VI. " " " "	368 " "
Az V. " " " "	235 " "
A IV. " " " "	89 " "
A III. " " " "	55 " "
A II. " " " "	} 71 " "
Az I. " " " "	

Az egész ifjúsági könyvtár áll: 1529 darabból.

3. Természet- és vegytani szertár.

Ennek legrégebb leltára 1854/5-re megy vissza s azt az 58 darabot sorolja föl, a melyeket a régi kath. intézettől örökölt az állami gymnasium. Küztük van: monokhord, készülék a Newton-féle színes gyűrűkhöz, a legrégebb rendszerű mikroszkop, heliostat, Nöremberg-féle fénysarkító, Daniel-, Grove- és Bunsen-féle villamos elem, vízbontó készülék, galvanomultiplikator, villamindító készülék Neef-féle kalapáccsal, villamdelejes motor stb. A természettani szertár kiválóan az 1860/1. (265 frt. ért.) és 1884/5. (325 frt.) években, a vegytani pedig 1870/1-ben gyarapodott. Azóta a szertár fölszerelésére évenként 200 frtnyi összeget fordítanak.

Meg vannak e gyűjteményben mindazok az eszközök, a melyek által teljesen kísérletivé válhatik a tanítás, összesen a természettani szertár 360-féle (részben összetett) készülékkel, 3 fali képpel, a vegytani meg 86-féle szerrel bír. Nevezetesebb darabok: tökéletes fölszerelésű mikroszkop, készülék a sugárzó hő tanulmányozásához (a szükséges mérő eszközökkel, anyagokkal), finomabb szerkezetű fényképező készülék reprodukciókra is berendezve, napmikroszkop, tökéletesebb szerkezetű skioptikon számos szemléltető képpel, dynamo-elektikus gép kézi és géphajtásra, nagyobb arányú dörzsölő villamgép, Weinhold- és Holtz-féle oszlató villamgép, Edison-phonograph stb.

Midőn intézetünk államivá lett, a készülékeket a folyosón levő szekrényekben helyezték el s csak később zárták el a folyosó

egy részét ama szertárul, a melyben (nem is szólva az előadó tanterem teljes hiányáról) a készülékek ma is zsúfoltan szoronganak. A szekrényekben szakok szerint rendezvék el a készülékek s minden egyes darabot külön magában foglal a czédula-katalógus. A leltáron, szak- és czédula-katalógusan kívül van egy szakleltár is, a mely az egyes készülékek részletes leírását tartalmazza s mindegyik készüléknél meg van említve az is, hogy a fő alkalmazáson kívül egyáltalában mire használhatók, tehát megtudható belőle, hogy a különböző kísérletekhez mely eszközök kellenek.

4. Természetrajzi szertár.

A midőn az 1854-ik évben a róm. kath. gymnasium állami ellátásba jutott, természetrajzi gyűjteménye 400 darab ásvány, 120 darab kristályminta, egy emlős és 5 főtött madárból állott. Ezen időtől kezdve a szertár részint ajándék, részint a szertárörök szakszerű gyűjtései és vétel útján gyarapodott. Minthogy az intézetnek szertári helyisége nem volt, a rendelkezésre álló felszerelési átalányból nagyobb értékű és kényesebb természetű tárgyak beszerzésére gondolni sem lehetett. Az 1891-ik évig a szertárnak a legszükségesebb tanszerekkel való ellátására alig 500 frtot fordítottak. Csak az 1891-ik évtől kezdve, a midőn az új épület ügye a megvalósításhoz közelebb jutott, lehetett gondoskodni értékesebb és a mostoha viszonyok közt is eltartható tanszerek beszerzéséről.

A szertár legbecsesebb része a 28176 számból álló Baumgarten-féle növénygyűjtemény, melyet az 1851-ik év elején a kultusz-miniszterium a „Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften“ gondozására bízott. 8 év múlva lett intézetünké, de előzőleg sok origináléja veszett el s ezek „a hiányzó originalék főképp Schur gyűjteményében találhatók. Viszont Schurtól szedett számos növény példányt is találunk benne, melyek vignette-jök szerint mind az 1850-es években vannak szedve, s így jóval Baumgarten halála után kerültek oda.“ (Simonkai Erdély edényes flórájáról).

A szertár tárgyai az 1876-ik évig az intézet folyosójának ablakmélyedéseiben voltak elhelyezve. Az 1876-ik évben az igazgatóság gondoskodása folytán az intézet folyosójából 3 m. széles és 5 m. hosszú egy ablakos folyosó végett deszkafallal elrekesztettek. E szűk helyiségben van jelenleg a szertár becsesebb része, más része pedig a Baumgarten-féle gyűjteménnyel együtt jelenleg is a folyosón szekrényekben vagy ablakmélyedésben van elhelyezve. A helyiség szűk volta a tárgyak rendszeres elhelyezését lehetetlenné tette, miért is azok mély és repedezett szekrényekben a legtarkább összevisszaságban vannak elrakva.

A felszerelési átalányból vett és ajándékozott tárgyak számát és értékét a következő táblázat tükrözteti vissza:

A tárgyak címe	Fajszám	Darab- szám	frt.	kr.
I. Állattani tárgyak:				
1. Gerinczesek	225	252	277	13
2. Puhatestűek	497	1611	162	80
3. Izeltlábuak	1308	1911	236	30
4. Férgék	27	27	31	20
5. Tüskebőrűek	23	23	34	—
6. Űrbelűek	38	38	66	40
7. Csontváz és csontváz-rész	—	27	55	50
8. Papirmaché- és gipsz-utánzatok	—	8	125	—
9. Góresövi praeparatumok	—	70	30	—
összesen	2118	3969	1018	33
II. Növénytani tárgyak:				
1. Szárfított növények	—	28288	1532	—
2. Segédeszközök	—	65	120	35
összesen	—	28353	1652	35
III. Ásvány-, kőzet- és őslénytani tárgyak:				
1. Ásványok	—	1057	432	20
2. Kőzetek	—	142	29	75
3. Kővületek	—	1147	28	—
összesen	—	2346	489	95
IV. Segédeszközök és szerszámok	—	346	178	14
összesen	2118	35014	3238	77

E szerint az összgyűjtemény 35014 darabból áll 3238 frt. 77 kr. értékben.

E gyűjteményt kiegészítik a Zippel-Bollmann-féle növénytani-, Leutemann állattani-, Keller emberboncztani- és Schreiberféle állattani faliképek két példányban.

5. Földrajzi szertár.

A földrajzi szertár — melyre természetesen nincs külön helyiség — a következőket tartalmazza: 65 drb többé-kevésbé elhasznált fali térkép, 1 földteke, 6 domború mű, 11 néprajzi fali ábra. Értéke körülbelül 200 frt.

6. Éremtár.

Eredete az ötvenes évek elejére, az osztrák korszakra vezethető vissza s csekély részben vásárlat, nagyobb mértékben ajándékozások által gyarapodott.

A leltári kimutatás szerint van benne 5 drb arany, 297 ezüst, 1064 más (réz s egyéb), összesen 1366 drb érem.

Több érdekes, kiváló becsű, ritka érem található a gyűjteményben és 18 db ázsiai (főleg kínai) s a régi Erdélyben talált barbár érmet az 1885-iki országos kiállításon mutatott be az intézet.

A 837. sz. egy makedóni (II. Fülöp korabeli) négyes drakhma barbár utánzása a Kr. e. 3. évszázból; elül Zeus feje szemesés körben, hátul lovas, fölötte négy merőleges vonáska, a ló szügye előtt villa. — Ugyanilyen pénz, de más készítésű a 836. sz. — A 772. sz. Kr. e. 340—106. időből való dák évem; elül Minerva-fő szemesés körben, hátul ferdén nyomott lovas. Egyetlen példány. A 773. sz. hasonló öblös veretésű, de később kori.

A 779. sz. a Kr. u. 1503. évből való kínai érem Hiao-Czung uralkodó idejéből. — Az 1119. sz. Khang hi (1662—1722.) korabeli. — Az 1120. 1123. és 1124. sz. Kien lung (1736—96), az 1121. és 1122. sz. a Kia king (1796—1820), az 1132. sz. Tao kuang (1820—51), a 778. sz. King sing (1794—1801), a 743. sz. Viktória angol királynő idejébeli s 1867-ből való.

Japáni érem az 1125. sz. 1796-ból; a 777. sz. borsó nagyságú ezüst golyó, a 775. sz. Ten bó (1830—44.) korából származik s végre a 776. sz. Siámból ered; alul: 3 torony 3 állványon, közöttük 4 rózsza, a középső torony teteje sugárzó, hátul: többszörös körben elefánt.

7. Rajzsztár.

Az intézet parallel osztályainak felállítása után e sztár a rajzteremmel együtt bérházba szorult, s jelenleg is ott van elhelyezve, s itt a rajzteremben a mintagyűjtemény egyetlen szekrényben van megőrizve.

Háromszáz ötvennyolcz frt. 56 krajczárnyi értékben ezerháromszázhetvenhárom darabot foglal magában, s jelesebb művei közül említésre méltók: Várdai Sz. „Fali mintái“. Herdtle E. „Flächenverzierungen“. Andel A. „Das Polychrome Flachornament“. Christian Barque: „Exercices au Fusain“. Teirich V. „Intarsien“. Zahn A.: „Vorlagen für Ornamentmalerei“. Dolmetsch: „Ornamentenvorlagen.“ Bauer M.: „Ornamentenschatz.“ Vidéky: „Módszeres Rajzoktatás,“ című művek, s Balló E. „Stylszerű rajzmintái“.

A „sztári leltár“ tartalmazza a rajztanításhoz beszerzett összes s jó karban megőrzött műveket, melyek ugyanott öt csoportban a következő címekkel jelölvek:

- I. Rajzlapminták.
- II. Domborművek gypsből.
- III. Sodronyminták.
- IV. Mértani testek (fából).
- V. Tudományos művek.

8. Philologiai sztár.

E sztárt az intézeti helyiségek szűk volta miatt nagynehezen sikerült egy, körülbelül □ - méternyi területű üvegszekrénybe

elhelyezni. E szekrényben van 19 drb. gipsz- és terracotta-alak, a mely mythologiai hősöket, isteneket ábrázol. Ezen kívül van egy 50 cm. magasságú Laokoon-csoport és egy 119 cm. átmérőjű Akhilles pajzs. A darabok száma 21; értéke 85 frt. 83 kr.

9. Ének-zeneszertár.

Mint látni fogjuk, intézetünknel mindig súlyt fektettek az ének-zene művelésére s a tanári kar a kormány támogatásából (évi 105 frt.) s a tanulók hozzájárulásával (személyenként 50 kr.) begyűlő összeget igyekezett úgy használni föl, hogy a mi belőle az ének-zenetanítás díján fölül fennmaradt, azt részben alaptókére, részint hangjegyek és hangszerek beszerzésére fordítsa. A gyűjtemény ma már sok becses és örök szépségű darabbal bír.

Az alap szertára a vezetéshez szükséges alap- és leltári könyveken kívül a következőket tartalmazza:

A. Férfi karra írott művek száma :	35.
B. Vegyes " " " " " "	51.
C. Gyermek " " " " " "	17.
D. Zeneművek száma	210.
E. Hangszerek, zeneszerek száma .	17.

10. Végül megemlítjük itt azt az érdekes **fénykép-gyűjteményt**, a mely (a mennyiben t. i. megszerezhetők voltak) magában foglalja az eddigi főigazgatók, igazgatók, tanárok, valamint érettségi vizsgálatot tett tanulóink arcképeit. E gyűjtemény folytatása, kiegészítése állandó gondját teszi az intézet vezetőinek s bizonynyal becses ereklyéje lesz a késő unokáknak.

VII. Főigazgatók.

Mielőtt a szorosán vett főigazgatókról szólnánk, meg kell jegyeznünk egyetmást a felügyelet tekintetében.

Intézetünk alapításától fogva 1773-ig a jezsuita-rend kormányzása alatt állott. Mária Terézia 1776. aug. 12-én kelt rendeletével kilencz tankerületre osztotta ugyan az országot, de Erdély akkor is, valamint jóval később is egészen az újjá szervezésig, vagyis az osztrák korszakig, külön tanügyi kormányzattal bírt. Az említett rendelet kibocsátásakor az erdélyi főkormányzók azt az útasítást kapták, hogy az iskolákra való felügyeletet Kolozsvárott Bánffy Dénes gróf, intézetünknel Kemény Farkas gróf által gyakorolja, míg a többi erdélyi tanintézetekhez a kath. fő- vagy alispánokat nevezze ki e célra, azzal a meghagyással, hogy tapasztalataikról minden tanév végén körülményes jelentést tegyenek. Így teljesítette aztán nálunk a jelzett teendőket 'királyi igazgató' el-

nevezéssel 1782/3-ig Kemény Farkas gróf, miután a „catholica commissio”, a melyet 1767. márcz. 4-iki rendelettel állítottak föl, azt az óhajátást fejezte volt ki Ő Felseége előtt, hogy a főigazgatás teendőivel Kemény Farkas, kormányzékai tanácsost szeretné megbízni. (⁹¹²/_e 1779. korm. r.).

Ezen intézkedésből nyilvánvaló, hogy nem az erdélyi püspök volt megbízva a főigazgatás tisztével, még kevésbbé volt tehát ez természetes folyománya a püspökségnek. Az erdélyi püspököknek régi idők óta volt ugyan részük úgy általán az erdélyi középiskolák, mint különlegesen a mi intézetünk ügyeiben, hanem ezt saját kezdeményezésük vagy esetről-esetre kapott megbízás folytán tették.

Igy pl. midőn Mária Terézia 1762. jún. 15-ről elrendelte (1060/1762. korm. r.), hogy az összes iskolákat meg kell vizsgálni, az erdélyi kath. iskolákra nézve ezt Bajtay báróra, akkori erdélyi püspökre bízta. Később a jezsuiták társaságának főlószlatása után, 1774-ben, azt találjuk, hogy az erdélyi püspököt, Pius Manzadort, meghallgatták a végett, hogy a társaság főlószlatásával mely latin iskolák volnának Erdélyben fenntartandók s melyeket kellene megszüntetni vagy átalakítani. Ezen esetekben tehát a püspököt külön felsőbb meghagyás folytán vonták bele a főigazgatás körébe. Volt eset azonban arra is, — mint már érintők, — hogy a püspökök időnként minden felsőbb intézkedés nélkül is beleavatkoztak az iskolák felügyeletébe, de ezt felsőbb helyen nem igen vették szívesen. Igy az 1786. aug. 5. 9362/L. 454. sz. főkormányzékai rendelet ugyancsak energikus hangon jelenti ki a püspököknek, hogy tanügyi dolgokba ne elegyedjék felsőbb megbízás nélkül. Az 1787. ápr. 55. 4795. sz. udv. kancelláriai leírat (5081. korm. r.) meg így szól: „Obwohl der unterm 4 apr. l. J. erstattete Bericht, die Frage: woher der dortige Bischof sich das Recht anmasse, in die Behandlung der Studien-Angelegenheiten, und insbesondere in die Anstellung der Lehrer für die lateinischen Schulen sich zu mengen, nicht beantwortet, so ist doch daraus zu ersehen, dass der Bischof zu den erledigten Lehrstellen den Vorschlag mache; das Gubernium hat daher, da dem Bischofe in Studiensachen gar kein Einfluss zusteht, denselben hierwegen zu recht zu weisen und dessen Vorstellungen in solchen Angelegenheiten gar nicht anzunehmen“.

Azzal a téves felfogással azonban, hogy a püspököknek nemcsak joga, hanem állásával együtt járó kötelessége beleavatkozni az erdélyi katolikus iskolák ügyeibe, nemcsak a régi, hanem az újabb korban is találkozunk. Maga Haynald már 1854. febr. 22-én kelt 268. sz. feliratában hangsúlyozza, hogy, miután Ő Felsegének 1850. jan. 6. kelt legfelsőbb elhatározása folytán intézetünk első rendű kath. gymnasiummá emelkedett, annál fogva dotációja más alapból nem történhetik, mint az állami kincstáréból s éppen ez

az oka annak, hogy az 1853—4. tanévre megüresedett egyik tanári szék betöltése alkalmával nem vett oly nagy részt, mint azt egy, a tanulmányi alapból fenntartott gymnasiumnál tette volna. Olyan formán hangzik ez, mintha azt mondaná, hogy a gymnasium ügyeibe való avatkozáshoz nincsen joga. Ezt a nyilatkozatot csakis esetlegesnek, véletlennek kell tekintenünk, de hogy Haynald felfogása voltaképen nem ez volt, mutatja éppen Haynaldnak 1858. júl. 8. 2437. sz. s a helytartósághoz intézett írata, a melyben így ír: „An den Siebenbürger cath. Fonds-Gymnasien hat der Bischof als oberster Vertreter der Interessen seiner Kirche, und auf Grund der aus cath. Fonden fliessenden Dotation, alle Lehrer, stets auch während des Bestandes der cath. Commission selbstständig ernannt. Die Autonomie der cath. Kirche in Siebenbürgen, ihre althergebrachten Rechte, sowie die besonderen confessionellen Verhältnisse Siebenbürgens, fordern es, dass diese Art und Weise der Ernennung der Lehrer, an Fonds-Gymnasien, zum Wohle der cath. Kirche aufrecht erhalten werde.“ Főlebb téves felfogásnak jeleztük ezt, s hogy mennyire az, látszik abból is, hogy, ha a főigazgatói hatáskör a püspöki jogokból foly vala, akkor Rudnay, Szepessy, Kováts püspököknek e tiszttel teljesítésére vonatkozó külön kinevezése egyszerűen fölösleges volt volna s pl. Szepessy nem mondott volna le e jogokról. Mutatja e téves felfogást, Kollonics László gróf, erdélyi püspök (utóbb 1781. nagyváradai püspök, 1787. kalocsai érsek) példája is, a ki 1775-ben szintén lemondott a kolozsvári r. kath. intézetnek reá ruházott főigazgatásáról.

Főlebbi állításunk bizonyítékaul szolgálhat az is, hogy a kormányzók időnként biztosokat küldött intézetünkhöz, a kiknek nemesak az volt a feladatuk, hogy pl. a vizsgálatokon részt vegyenek, hanem hogy az intézet állapotáról személyes tapasztalatok nyomán kimerítő jelentést tegyenek. Így történt pl. 1815-ben, midőn a kormányzók Cserey Mihályt küldte ki intézetünkhöz, a ki nevét így írja alá: „Thralis Consiliarius et Gymnasii Cibinii R. Commissarius“. A jelzett év szept. 5-én kelt fölterjesztésében elmondja, hogy részt vett mindkét félévi vizsgálaton, megfigyelte az ifjúság előmenetelét s ép e szempontból kiválóan fontos volna, hogy a tanárok fizetését megjavítsák s ne engedjék, hogy az anyagi gondok miatt lehangolt kedélyvel végezzék fáradságos munkájukat. Valósággal megindító hangon adja elő, mennyire megérdemelnék e tanárok a jobb javadalmazást. Aztán ezt teszi hozzá: „etsi fundi studiorum defectus petito huic obstare videatur, non desunt tameq Smae Suae Majestati media et fontes, ex quibus huic fundi studiorum defectui succurri possit, de succurrendi autem voluntate eo minus dubitari posse existimo, quo certius est Smae Suae Majestati bonam Juventutis in Literis et moribus educationem, qua basim felicitatis Reipublicae, melioremque Moderatorum subsistentiam praecipue curae cordique esse“. A kormányzók meg is tette még ugyanazon évi aug. 14-én 9072/L. 231. sz. a. a kívánt fölterjesztést.

Mindezekből látható, hogy a püspök hatásköre nem foglalta magában a főigazgatóságot. A főigazgatóság intézményét egyébiránt a szükség teremtette meg nálunk. A jelen évszáz elején ugyanis nagyon gyarló állapotok uralkodtak erdélyi intézeteinknél, mint ezt az 1818-beli 3183/St 21. sz. udvari rendelet alapján készült és 6590. sz. a. kiadott kormányzékeni rendelet bizonyítja, a melyben egyebek közt a következőket olvassuk: *„Cum singulari displicentia vidi, nec in Lycaeo Claudiopolitano sub oculis Gubernii, nec in Scholis aliis Gymnasialibus ordinem et normam Studiorum praescriptam observari, sed irregularitates omnis generis cum magno et Principatus et Studentium damno vigere, quae ut ex integro tollantur, serio incumbendum est, testatum ergo haecenus neglectum Gubernio improbari volo.“* Ugyane rendelet addig is, míg a tanügy újabb reformálása bekövetkeznék, kötelezi a kormányzékot arra, hogy részletes tantervet dolgozzék ki s egyúttal a következő kívánságot fejezi ki: *„ut nempe pro universis Gymnasiis unus Supremus Director necessariis qualitibus instructus, alter vero pro Scholis Normalibus deligatur.“* Végre e rendelet megsabja azt is, hogy az igazgatók jelentéseiket ezután is a kinevezendő főigazgatóhoz terjesztik föl, mint a ki közvetíti kettejük közt a levelezést.

Az 1818. július 17-én kelt 3780. udvari rendelet ki is nevezi Rudnay Sándor (de Rudna et Dirék Ujfalu) erdélyi püspököt és főkormányzékeni tanácsost az összes erdélyi r. kath. középiskolák ideiglenes főigazgatójává (9043. és 9763/1818. korm. r.), majd egy év múlva véglegesítették (3331. és 4314/1819. korm. r.) s köteleességévé volt téve, hogy meglátogatván az intézeteket, a tapasztalt előmenetelről vagy hiányokról, a tanárok működéséről stb. tegyen időről időre jelentést. Rudnay 1760. okt. 4. született. 1783-ban szentelték pappá s rövid káplánkodás után Batthyány József gróf primás mellett működött, mint tollnok s egyúttal a nagyszombati fővica-riatus titkárja. 1805. kanonok, majd kolozsi apát, 1808. címzetes püspök, továbbá egyházi tanácsos és vallási ügyekben előadó a helytartóságnál. 1818. nevezték ki erdélyi püspöknek, de már 1819. esztergomi érsek és Magyarország hercegprimása lett s mint ilyen megkezdte az új érseki palota és székesegyház építtetését. Jelentékeny összegeket áldozott jótékony czélokra s 1831. okt. 20. halt meg.

A főigazgatói czímet és hatáskört külön megkapta Szepessy Ignác (négyesi) báró erdélyi püspök is (320/1821. korm. r.). Szepessy 1780. aug. 13. született. 1795. az egri papnevelőbe lépett s tanulmányait Pesten és Bécsben végezve, 1801. pappá szentelték. — 1808. Egerben érseki titkár, lyceumi hitszónok lett, 1820. ápr. 20-án pedig erdélyi püspökké nevezték ki s ettől fogva tevékenysége az egyház, iskola és irodalom között oszlott meg. A következő évben főigazgató lett, de nemsokára lemondván e tiszteről, lemondását 1824. jan. 30. 308. udv. rendelettel (2207/1824. korm. r.) el is fogadták. — 1828. pécsi püspök lett s bőkezűsége által is

nagy népszerűségre tett szert és irodalmi műveivel is (Statuta, Istent imádó keresztény, Szentírás, Új szövetség) számottevő jelentőségre emelkedett. 1838. júl. 16. halt meg Pécsen.

Az 1828. jan. 5. 4535. udv. rendelet a Székelyföldről származó Kováts Miklós püspököt nevezte ki főigazgatónak, kötelességévé tévén, hogy a kiadott szabályrendeletekhez alkalmazkodjék s felsőbb beleegyezés nélkül semmi változtatást tenni ne merjen. A lánglelkű hazafiságáról és ki nem fogyó jótékonyságáról ismeretes püspök e tisztét halálaig viselte, amely 1856-ban következett be.

Megjegyzendő, hogy mind eme püspökök jobbra csak az új tanárok kinevezésekor és vallási ügyekben gyakorolták főigazgatói tisztüket, de személyesen nem hatottak közre az intézet haladására.

Kováts püspök halála után utóda az erdélyi püspökségben Haynald Lajos (szül. 1816. okt. 16., megh. 1891. júl. 4.), a későbbi kalocsai érsek és bibornok volt, de nem őt nevezték ki főigazgatónak, hanem Dr. Fesztl Károlyt, „k. k. Schulinspector” címmel, amely csak később változott „Schulrath”-ra és majd „Studien-Oberdirector”-ra.

A kiegyezés által bevezetett magyar korszak éppenséggel nem szakított a főigazgatóság intézményével, sőt Eötvös miniszter 1868. okt. 24-én kelt 17876. sz. rendeletében tudatván Péchy Manó gróffal, erdélyi kir. biztossal, hogy tankerületi főigazgatóságot kíván szervezni Erdélyre nézve, oly hatáskörrel, személyzettel és illetményekkel, mint a minők a magyarországi főigazgatóságok számára vannak megállapítva, egyúttal javaslattételre szólítja föl a kir. biztost. Az erre következő levélváltás (kir. biztos 1868. nov. 11. 1231. és a miniszterium 1869. jan. 9. 20548 ex 1868) után az 1869. április 4-én 663. sz. r. közli, hogy a miniszteriumak u. évi márc. 30. 1622. sz. rendelete az erdélyi tankerület főigazgatójává hatolykai Páll Sándort nevezte ki, ki a főkormány-szék tanügyi osztályában az előtti részint előadói, részint titkári teendőket végzett.

1883-ig volt az erdélyi tankerület s így intézetünk főigazgatója és midőn ugyanazon évi okt. 3-án kelt 609. sz. leiratában tudatta intézetünkkel, hogy az augusztus 20-iki 27980. min. rendelet az erdélyi tankerületet két külön tankerületre osztja, nevezetesen a kolozsvárirra és nagyszebenire, egyszersmind igen meleg hangon és elismerő szavakkal vett búcsút az intézet tanári testületétől. A tanári kar u. évi okt. 6-iki üléséből változhatatlan tiszteletének s ama reményének tolmácsolásával viszonzta a leíratot, hogy a távozó főigazgató és az intézet között hosszú évek során át szövődött rokonérzés kapcsa továbbra is fennmarad. Mikor pedig Páll Sándor meghalt, a kar őszinte fájdalommal vett részt a gyászban és részvétben, amely az erdélyi részek tanügyi köreiben általános volt.

Az 1883. augusztus 19-én kelt 27951. sz. min. rendelet folytán Elischer József lett a nagyszebeni tankerület főigazgatója, a ki 1843. született Gülniczbányán. Elemi iskoláit szülővárosában, a gymnasiumot részint magán úton, részint Debreczenben s Eperjesen végezte. Ugyanitt tett érettségét, mire három éven át theológiát hallgatott, majd a berlini, jenai, greifswaldi, rostocki, hallei és lipcei egyetemet látogatta. — 1886. a kézmárki lyceumnál, 71. a bpesti ág. evang. főgymnasiumnál lett tanár s mint ilyet helyezték át ide főigazgatónak. Utóbb kir. tanácsosi czímet kapott. — Nem szólván itt arról, hogy tankerületében hány intézetnek eszközölt ki díszes otthont, — hánynak épületét idomították át ismételt sürgetésére a modern paedagogia követelményei szerint, — mennyire terelték új meg új, megokolt és terjedelmes fölterjesztései a magas kormány figyelmét arra, hogy elvégre intézetünk is nem-sokára megfelelő hajlékban hirdetheti a tudomány ígét, de nem szabad érintetlenül hagynunk, hogy 1883. óta kivétel nélkül minden évben beható vizsgálódása tárgyát teszi intézetünk, s hogy ezen látogatások, a melyek rendszerint több hétre terjednek ki egy évben, bő alkalmat nyújtottak arra, hogy figyelme az intézet minden, de minden ügyére kiterjedjen s a látogatásokat befejező, több óráig tartó tanácskozmány okulást nyújtson s jelentékenyen hozzájáruljon a szellemi élet nagyobb fokú pezsgéséhez, az intézet haladásához, színvonalának emelkedéséhez. — Ezen kívül egyik vezető egyénisége a nagyszebeni magyarságnak, lelkes hirdetője s példaadója az önzetlen, áldozókész hazafiságnak. — Az irodalom terén kifejtett munkásságát a következő munkái bizonyítják: 1. Latin nyelvtan. Alaktan, Szénássy után átdolg. 74. 4-ik kiadás 80. — 2. Latin olvasókönyv, 74. 6-ik kiadás 92. — 3. Chrestomathia Xenophon műveiből, Schenkl-Horváth után átdolg., legújabb kiadás 95. — 4. Q. Horatius Fl. satirái, magyarázta, 79. (Jeles írók isk. tára 4 füz.). — 5. Q. Horatius Fl. epistolái, magyarázta, 79 (U. o. 5. füz.). — 6. Latin olvasókönyv a III. IV. o. számára 3-ik kiadás 85. — 7. Plato Socrates védelme és Critoja, Horváth után átdolg., 3-ik kiadás 84. — 8. Szénássy latin mondattana, átdolg., 3-ik kiadás 85. — 9. Szótár Homeros két eposához (Fröhlich Róberttel), 2. kiadás 88.

VIII. Igazgatók.

Kifejtettük a maga helyén, hogy intézetünk alapításának éve 1692. Míg a jezsuita-korszak tartott, az igazgatók is jezsuiták. Azóta az intézet igazgatói a következők voltak:

1. Bardia József. Mint tábori pap jött városunkba 1692-ben s aztán itt működve eleinte egyháza, szerzete, majd az

oktatásügy érdekében, nem csekély küzdelem és kitartás árán sikerült biztosítania lába alatt a talajt. Mindjárt működése elején kitzte magának a czélokát, hogy egyfelül a rendnek otthont, másfelül az iskolának hajlékot teremtsen. De mindezt nem érthette el, mert 1720-ban elragadta a halál.

2. Miel Mihály következett Bardia után 1720-ban, a ki tovább haladt az elődje verte nyomokon s Virmond gróf hadtestparancsnokban hatalmas támogatóra találván, odáig vihette a dolgot, hogy létre jött a fön (I. szakasz) egész terjedelmében közölt szerződés, a meiy alapját vetette meg a jezsuita rendháznak. 1725-ig viselte az igazgatói (akkor praefectus) tisztséget.

3. Gastager Mihály 1725-ben kezdte meg itteni működését s szívós kitzartása és körültekintő eljárása által sikerült elérnie, hogy már a következő évben letették a templom alapkövét. Az építés, mint láttuk, nagy nehézségek között folyt s Gastager nem is érthette örömét, mert 1731. szept. 11-én a besztercebányai collegium rectorává nevezték ki. Ott is maradt 1734-ig. — 1736-7-ben már Linzben találjuk, de csak egy évet töltött itt s 1738-ban Bécsben, 1739—40. Loebenben, 1741—8. Kremsben tartózkodott; valószínűen 1749-ben halt meg.

4. Mietzke Frigyes jutott örökébe az 1732-dik év végén, hanem csupán egy évig volt itt, a mennyiben 1733-ban már elhagyta városunkat. Alatta érte meg befejezését a residentia.

5. Eggartner Bertalan 1730—1-ben Bécsben kezdte működését, 1733-ban nevezték ki ide Mietzke helyére s csak 1734-ig volt intézetünknel. Ez évben ugyanis Kolozsvárra tették át, ahol 1736-ig működött. 1737-ben Klagenfurtban találjuk s ugyanezen év július 24-én halt meg ugyanott.

6. Hundegger József 1730-ban Kremsben, a következő évtől 1734-ig Linzben volt s ide ugyanezen évben helyezték át. Itt működött 1736-ig. Innen 1737-ben Gyulafehérvárra ment s ott is halt meg ugyanazon évi szeptember 25-én.

7. Gallob Antal 1730—1-ben Temesvárott működött s 1733-ban helyezték át ide, de nem igazgatónak, hanem magisternek. Hundegger távozása után 1737-ben azonban ő lett az igazgató. Alatta készült el a belvárosi r. kath. templom tornya, alatta működtek itt már teljes hévvel és kevesebb akadálylyal a jezsuiták s az ő kezdeményezésére tették a fön említett kísérletet a jezsuiták arra, hogy a protestánsokkal elismertessék a r. kath. ünnepeket. 1763-ig viselte itt tiszttét, 1764-ben Bécsbe tették, majd 1765—7. Laibachban, 1768—71. Judenburgban s 1772—3-ban Kremsben működött.

8. Pettauier Antal 1730-ban Kremsben egyik grammatikai osztály tanításával kezdte meg munkálkodását. Tanulmányait 1731. Neustadtban, 1733. Pozsonyban, 1734—7. Bécsben folytatta s itt végezte a theológiai tanfolyamot is. 1738. Judenburgban volt, 1739. megint visszakerült Bécsbe s ott is maradt 1740-ig. Az

1741—3. éveket Linzben töltötte s 1744—6-ig mint tábori pap szolgált Csehországban. 1747. Passauban tartózkodott, de már 1748. ismét Bécsbe került vissza s a Theresianumban működött 1750-ig. 1754-ben Grácban találjuk. Az 1758—63. éveket ismét mint tábori pap töltötte a hadseregben s mint ilyet tették át ide 1764-ben igazgatónak. Nagy tevékenységet fejtett ki 1770-ig tartó igazgatósága alatt. Ezen év decz. 20-tól 1773-ig a steyeri collegiumnak volt rectora.

9. Id. Szerdahelyi József 1743-ban Bécsben tanult, a következő évben ugyanott novitius lett s 1746-ban kiegészítvén tanulmányait Loebenben, 1747-ben megkezdte tanárkodását Pozsonyban. 1748-ban újból tanulmányainak élt, sőt még tíz évvel később is hallgatta a theológiát Bécsben. 1759-től fogva kizárólag a hazában működött, a mondott évben Egerben, 1760—8-ig Kassán. 1760-ban a Pozsony melletti Szt.-Márton residentiában s 1771—3-ig volt intézetünk igazgatója.

10. Szaleffi János 1737-ben Győrött tanult, 1739. Trencsénben novitiuskodott, majd a következő évben Szakolczán. 1741—3-ban pedig Nagyszombatban folytatta és végezte be tanulmányait. 1744. kezdte a tanítás munkáját Kőszegen. 1747-ben Budán, a következő évben Komáromban, 1748—50. pedig Nagyszombatban tanított. 1754. Felsőbányára került, de már 1758. Marosvásárhelytől, 1759—60. Nagyváradon tanított s 1761—3. superiorrá tették Nagybányán. 1765—7. Kolozsvárra, 1768. ismét Nagybányára, 1770. Komáromba, 1771—2. Szathmárra jutott. 1773-ban jött ide s mint igazgató csak rövid ideig működhetett, mert szerzetét még ugyanabban az esztendőben eltörölték. De midőn intézetünk újból megnyilhatott, 1779-ben a kath. tanulmányi bizottság Kolonics püspöknek decz. 15-én kelt javaslatát, a melyben első helyen ajánlta igazgatónak, magáévá tette s 1004. sz. a. föl is terjesztette. Kinevezése 1780. febr. 16. 170. udv. rendelettel történt meg s 1780-tól ő lett a praefectus és belv. plébános. 1783-ig volt igazgató, ekkor nyugalomba vonult s 1784. jan. 2-án halt meg.

11. Lehmann József 1773-ban lett a residentia főnöke s egyszermind belvárosi plébános (6258/1773. korm. r.). Ő volt itt az utolsó jezsuita superior s mikor szerzetét eltörölték nálunk, többekkel együtt ő is kilépett a jezsuiták sorából. Nagy búzgóságot és lelkiismeretességet fejtett ki a jezsuiták itteni vagyonának összeírása körül, de igazgatóként tényleg nem is működhetett, mert 1733—1780-ig szünetelt intézetünkben a tanítás, ő pedig 1779. szept. 28-án már meghalt és, mint említők, Szaleffi lett az igazgató 1783-ig.

12. Cserey József Imre (nagyajtai) iskolai tanulmányait Kolozsvárott folytatta; 1770-ben a jezsuita rendnek lett tagja s Győrött végezte felső tanulmányait. Mikor a jezsuita-rendet eltörölték, világi pap lett és már 1780-ban itt működött, mint tanár s egyike volt legképzettebb tanárainknak. Működésével csakhamar magára vonta a felsőbbség figyelmét és a megérdemelt jutalomban

részesült, midőn 1783-ban igazgatóvá nevezték ki. Mindent elkövetett az intézet színvonalának emelése érdekében, jelentéseiben új meg új javaslatokat ajánlt megvalósításra s e javaslatok sorában nem utolsó az a tevékenysége, a melyet az épület nyomorúságos voltának elhárítása tekintetében fejtett ki. Igaz, hogy a kedvezőtlen viszonyok nem engedték meg ez irányú terveinek megvalósítását, de bizonyára érdeme marad, hogy fölismerve a tarthatatlan állapotokat, ki nem fogyó türelemmel tett új és új kísérleteket. Azt is átlátva, hogy a tanárok a csekély javadalmazás miatt nem tehetnek mindenben eleget a kívánalmaknak, 1788. július 24. jelentésében már elkezdte későbbben többször megismételt kérelmét a tanári fizetés javítása érdekében. E mellett irodalmilag is szép sikerrel működött. Művei: Gemma laus domus Pazmaniae; S. Aurel. Augustinus; Istennek szeretete; Halotti beszéd; Prima elementa Graecae Grammatices 1790; A folyó és versbeli magyar beszédnek példája 1790—1; Deutsche Chrestomathie. E munkálkodásaért kapott 1791-ben Ő Felségétől 50 arany jutalmat. 1808-ig volt intézetünk lelkes vezetője, aztán marosvásárhelyi plébános, majd gyulafehérvári kanonok lett. 1815-ben halt meg.

13. Eschenbach N. János már 1806-ban itt tanárkodott s 1809-ben lett intézetünk igazgatója és mint ilyen 1826-ig működött. A mint igazgatóvá lett, mindjárt beköszöntésekor hangsúlyozta az ifjúság vallásos nevelését, erkölcsi viseletben való tökéletesítését s a hitoktatók révén igyekezett rászorítani az ifjúságot a templomlátogatásra, mentül tisztességesebb magaviseletre. Ő hozta divatba, hogy a vizsgálatokon nemcsak az illető tanár kérdezett, hogy így tisztább képet lehessen alkotni a tanulók képzettségéről. Az iskolai szüneteket is igyekezett értékesíttetni az ifjúsággal, a mennyiben házi munkásságra szoktatta őket. Ő hozta rendbe a könyvtárt s készített kimutatást róla, alatta fordítottak nagyobb gondot az osztályok vezetői az osztályokban levő tanszerekre és bútorokra. Egy szóval Eschenbach egész igazgatósága alatt, a mely 1826-ig tartott, híven töltötte be igazgatói tisztét.

14. Já k o b y F e r e n c 1826. május 1-én foglalta el igazgatói hivatalát s első tevékenysége a tanári tanácskozások szabályozása volt. Alatta kezdenek némileg terjedelmesebb jegyzőkönyveket vezetni; megkövetelte a tanároktól, hogy pontosan jelenjenek meg a tanári gyűléseken, a könyvtár gondozására is ügyet vetett s figyelemmel kísérte, hogy mennyiben használják a tanárok. Mindjárt igazgatósága második évében iskolai szabályzatot dolgozott ki a tanárok közremunkálásával s gondja volt az ifjúság erkölcsi viseletére. A Norma Regia újított alakját ő valósította meg intézetünkben. Itt működött halálaig, a mely 1837. márczius 21-én következett be.

15. Schlauf Ignác mint tanár kezdte működését intézetünknel 1829-ben. Igazgató csak 1837. szept. 10-én lett. Lelke egészen hozzá forrott az intézethez s az intézet felvirágoztatása

legfőbb törekvését tette. Az ő idejére esik a szabdságharcz s a mint megőrizte higgadságát, úgy nem tévesztette szeme elől az intézet érdekeit a legzavarosabb időkben sem. Mint főlebb érintettük, heves ellenállást fejtett ki a helybeli parancsnoksággal szemben, midőn osztályainkat kórházzá akarták átídomítani. A szabadságharcz befejezésével 1850-ben ő is elvált intézetünkötől. 1857. október 18-án halt meg, mikor a betegeskedése miatt Karlsbadban töltött nyár után visszatért haza s Aradon váratlanul elhunyt.

16. Hubatschek Ádám 1808-ban született Nagyszébenben s a bölcséleti és teológiai tanfolyamot Gyulafehérvárott végezte. 1831—2. itt működött, mint tanár. — 36. tábori lelkész, 42. tanár Marosvásárhelyt, 48. orláthi pap, 49. tábori plébános. Ő volt a Thun-rendszer behozója nálunk. 1851. január 15-én 1143. rendelettel nevezték ki id. igazgatónak intézetünkhöz s az az időszak, a melyet, mint igazgató, 1853. szeptember 22-ig töltött intézetünknel, igen fontos volt az ő működését illetőleg azért, mert szokatlan buzgalommal igyekezett életbe léptetni, megvalósítani az Entwurfnak didaktikai és paedagogiai követelményeit. Bár első sorban a papi érdekeknek szolgált, az állami követeléseknek is meg tudott felelni, kivált, minthogy az olasz hadjárat alatt tábori lelkész volt. A mint ő szerette az ifjúságot, ép úgy ragaszkodott ez hozzá vonzó, bőbeszédű módjáért s vig, tréfás kedélyeért, noha kevesebbet tanult tőle magából a tárgyból, mint széleskörű tapasztalásaiból. Innen eltávozva Gyulafehérvárra ment kanonoknak. Meghalt mint órkanonok 82. decz. 21.

17. Möller Ede az 1853/4. tanévben a Hubatschek távo-zása s a Sobola kineveztetése közé eső néhány hónapban vitte ideiglenesen az igazgatói teendőket s ezért róla alább a tanárok sorában szólunk.

18. Sobola János szintén rövid ideig volt igazgatója intézetünknek. 1854. június 1-én 6218 sz. rendelettel nevezték ki ideiglenes minőségben s 1856. márczius 19-én véglegesítették. 1858-ban vált meg intézetünkötől, midőn szept. 30-án a pesti V. ker. áll. gymnasium szervezésével bízták meg, mint igazgatót. Az oktatásügy körében szerzett érdemeiért ugyanazon évben a koronás arany érdemkeresztet nyerte el. Noha hiányzott nála a kellő energia, de oktatás közben kedves, megnyerő módú és beszédes természetű volt, hivatalos téren betűig teljesítette a rendeleteket s úgyszólván állásának tudata nélkül volt kész eszköze a bécsi kormánynak a német szellem meghonosítása tekintetében. A bécsi geológiai intézetnek levelező, a morva-sziléziai gazdasági egyesület történelmi szakosztályának rendes tagja volt. 1866-ban halt meg Olmützben.

19. Dr. Kratky Venczel 1813. augusztus 28-án született Johnsdorfban, Csehországban. Theológiai tanulmányait végezve, a bécsi Augustineumban nevelkedett Haynald későbbi erdélyi püs-

pökkel együtt. Intézetünknel tanárként kezdett működni az 1854. június 1-én kiadott 6218 sz. rendelet alapján. Négy év múlva 1858. október 6-án az 17038 sz. rendelet igazgatóvá nevezte ki. A tanulók iránt barátságos érzélemmel viselkedett, de oly rövid szavú volt, mint általában a társaságban. Am nem lehet elvitatni oktatása módjától a világosságot. A legelvontabb mennyiségtani tételeket addig magyarázta, míg csak a tanulók mindegyike meg nem értette; az olyan tételeket pedig, a melyeknek felfogására tanítványait nem tartotta alkalmasaknak, teljesen mellőzte és ha az ilyen nehéz tételeket még sem kerülhette ki, akkor kényszerítette tanítványait, hogy könyv nélkül megtanulják, de nem töltötte az időt e tételek bebizonyításával. Sikeres igazgatói működését nagyban megkönnyítették a vele teljesen egyérvésű cseh és német tanárok. Tiszteleti tagja volt a rumén irodalmi társaságnak, tagja a gyulafehérvári egyháztanácsnak, az erdélyi „Verein für Landeskunde“-nak, a helyi természettudományi társulatnak, levelező tagja a bécsi geológiai intézetnek, tagja a neureischi (Morvaország) premontrai rendnek s számos külföldi társulatnak. 1868-ban vált meg intézetünktől s a premontrai rend perjele lett. 1876. augusztus 12-én halt meg Neureischban.

20. Veress Ignác (1834. Bábolnán, Hunyadm. szül.) jelenlegi igazgató életrajzának részletes közlését tiltja elöljárói kívánsága. Eletéből legyen elég azért elmondanunk annyit, hogy tanári első működése 1860-ra esik, midőn mint fővárosi V. ker. gymnasiumi tanár közreműködött ezen tanintézet magyarosításában s midőn négy tanártársával együtt úgy a felső hatóság (Sennyei, Simor), mint a nyilvánosság (Pesti Napló) előtt megindította a többi fővárosi, valamint más, vidéki középiskolák magyarosítását. Budapestről 1868-ban helyezték át ide igazgatónak s e tisztelet — a jelen 1895/6. tanévet kizárva — 27 éven át viseli. Alatta kezdődött intézetünk magyarosodása s létesültek a tanári kar közreműködésével az alább megnevezendő ifjúsági s tanári segély- és tanulmányi alapok. — Irodalmi működésének (a mely 1861-ben kezdődik a Riedl Szende szerkesztette Kritikai Lapokban) méltatását, szintén az ő kívánságára, egy későbbi alkalomra kell halasztanunk.

IX. Tanárok.

A. Jezsuita korszak (1692—1773).

1. <i>Berzeviczy János</i> 1731.*)	5. <i>Finster Kelemen</i> 1737.
2. <i>Delpini János Teofil</i> 1771—3.	6. <i>François Péter</i> 1748.
3. <i>Dierninger Ferencz</i> 1746—7.	7. <i>Fröhlich György</i> 1770—2.
4. <i>Fastenberger Károly</i> 1754.	8. <i>Gartner Xav. Ferencz</i> 1764.

*) A névre következő évszámok az itt működés idejét jelzik. Az életrajzi adatokat hely szűke miatt mellőzzük.

9. <i>Gerardi Károly</i> 1763.	44. <i>Pruner Lipót</i> 1754.
10. <i>Gerubel Lipót</i> 1764—6.	45. <i>Pürger Borgia Ferencz</i> 1747—8.
11. <i>Grueber Antal</i> 1733.	46. <i>Rauscher Miklós</i> 1762.
12. <i>Grueber József</i> 1740.	47. <i>Rest József</i> 1738.
13. <i>Haan József</i> 1737.	48. <i>Ribics Pál</i> 1765.
14. <i>Halfinger Ferencz</i> 1761.	49. <i>Rienxner Antal</i> 1762.
15. <i>Harrer Antal</i> 1733—4.	50. <i>Say János</i> 1761.
16. <i>Hartmann Frigyes Ferencz</i> 1763.	51. <i>Schez Ignác</i> 1744.
17. <i>Haypöck Antal</i> 1747.	52. <i>Schmidt Mátyás</i> 1771—3.
18. <i>Horváth Antal</i> 1767—8.	53. <i>Schmidthueber X. Ferencz</i> 1750.
19. <i>Horváth József</i> 1748.	54. <i>Schreiner András</i> 1770—3.
20. <i>Hunyadi György</i> 1739—40.	55. <i>Schwendtner Mátyás</i> 1744.
21. <i>Jakovics Gergely György</i> 1759.	56. <i>Sinkovics Antal</i> 1754—9.
22. <i>Jilg József</i> 1754.	57. <i>Sirovski Ferencz</i> 1736.
23. <i>Klemmer Ferencz</i> 1736—9.	58. <i>Socher Xav. Ferencz</i> 1739—44.
24. <i>Koffler János</i> 1770—3.	59. <i>Sonnleitner Antal</i> 1765—70.
25. <i>Kratzer Sámuel</i> 1763—4.	60. <i>Steinmetz Joákim</i> 1734.
26. <i>Leschitz Simon</i> 1765—6.	61. <i>Stelzl János</i> 1767—8.
27. <i>Linde Mihály</i> 1761.	62. <i>Stephan Károly</i> 1776.
28. <i>Linde József</i> 1762.	63. <i>Stocker Ignác</i> 1730.
29. <i>Lumbtzer András</i> 1760.	64. <i>Szalai József</i> 1740.
30. <i>Mader Károly</i> 1770—3.	65. <i>Tann József</i> 1763.
31. <i>Mauner Tádé</i> 1746.	66. <i>Tiborez Baptist János</i> 1766—8.
32. <i>Mayer József</i> 1763.	67. <i>Tischler József</i> 1758—60.
33. <i>Monsperger Kristóf</i> 1770—1.	68. <i>Vajai Imre</i> 1736—8.
34. <i>Nádasi László</i> 1742.	69. <i>Váhl X. Ferencz</i> 1741—3.
35. <i>Neuhauser Károly</i> 1767—8.	70. <i>Wayss Mátyás</i> 1736—9.
36. <i>Ossalics Ferencz</i> 1732.	71. <i>Waxmann Ignác</i> 1772—3.
37. <i>Ottiger Burkhard</i> 1730—4.	72. <i>Wechinger György</i> 1764.
38. <i>Pfrembter Adám</i> 1738.	73. <i>Weiss Ferencz</i> 1734.
39. <i>Pyber János</i> 1730.	74. <i>Weiss Kristóf</i> 1764—5.
40. <i>Piringer József</i> 1747—50.	75. <i>Werffer Gáspár</i> 1730.
41. <i>Pohl Ignác</i> 1746.	76. <i>Winckler Pülöp</i> 1760.
42. <i>Popovics Antal</i> 1746.	77. <i>Zizlperger József</i> 1750.
43. <i>Probst Xav. Ferencz</i> 1765—71.	78. <i>Zuetrum Bálint</i> 1730—1.

B. (1780—1895.)

I. Belföldi tanárok latin korszaka (1780—1849).

79. *Kováts József* 1780—1.
80. *Háportoni János* 1780—9. Ekkor a zalathnai bányahivatalhoz helyezték át.
81. *Apor József* báró 1782—3.
82. *Czinkora L. Ferencz* 1782—90. Megh. 1790. okt. 3.
83. *Bogdánfi Kristóf* 1782—1808. Ekkor nyugalomba vonult s megh. 1830.
84. *Dr. Eder József Károly* 1760. jan. 20. szül. Brassóban. Gymnasiumi tanulmányait Budán végezte, u. o. hallgatta az egyetemet s 1788. doktori címet nyert. Pár évig a marosvásárhelyi r. k. gymn.-ban tanított s 1783. pappá szentelték. U. évben nevezték ki ide. 1787 febr. 21 a helyi elemi iskola igazgatója lett. Megh. 1810. febr. 11. itt. — Munkai: 1. *Supplex libellus Valachorum Transsylvaniae* 1791. — 2. *De initiis etc. saxonum* 1792. — 3. *Erdélyország ismertetésének zsengeje* 1796. — 4. *Breviarium iuris Transilvanici* 1800. — 5. *Antiquarische Erörterung* 1803. — *Observationes Criticae* 1803. — Kiadta jegyzetekkel Schesaeus, valamint Ambr. Simigianus műveit, továbbá újra kiadta Pápai Páriz magyar-latin-német szótárának II. kötetét.
85. *Darnóczi József* 1786—92.
86. *Mayer Márton* 1790—1806.

87. *Blass János* 1790. lett itt tanár s 1826-ig szolgált. Ekkor nyugalomba vonúlt s megh. 1829.
88. *Dürr József* 1795—1800.
89. *Knechtl Adám* 1799—1801.
90. *Piringer József* 1799—1826.
91. *Freudl Ignác* 1801—4.
92. *Reusz Károly* 1805—15. Megh. 1815. máj. 6.
93. *Tamási József* 1807—9.
94. *Buczy Emül* 1782. máj. 16. szül. Kolozsvártt. Gymnasiunai taúlmányait u. o. végezte, 1799. Kassáu kezdte meg felső taúlmányait, nevezetesen a philosophiát, 1801-től két évig Kolozsvártt jogot hallgatott, de aztán a piarista rendbe lépett s pár évig Kolozsvártt és Beszterczén tanárkodott 1805. kilépett a szerzetből s Bécsbe ment theologiára. 1808. pappá szentelték s még ez évben jött intézetünkhez tanárnak. Itt tanított 1816-ig. Megh. 39. okt. 28. Kolozsvártt. Tagja volt Akadémiánknak.
95. *Zákos József* 1809—19.
96. *Herold Mihály* 1813—4.
97. *Herold Antal* 1815—8.
98. *Márk Ferencz* 1817—21.
99. *Árkosy István* 1818—9.
100. *Wagner Antal* 1818—28.
101. *Szelle Samu* 1817—20.
102. *Albert Antal* 1820—2.
103. *Györffy Ignác* 1821—8.
104. *Dr. Fogarasy Mihály* (gyergyószentmiklósi) 1800. szept. 17. szül. Gyergyószentmiklóson. Iskoláit u. o. kezdte, Marosvásárhelytt és Csíksomlyón végezte. 17. a gyulafehérvári papnevelőbe lépett, 2 év múlva a bécsi egyetemre ment s a Pazmaneum növendéke lett. Visszatérve Erdélybe 23. okt. 28. pappá szentelték s 26-ban ide küldték segédpaprak és tanárnak. Csak ez évben tanított itt. 64. erdélyi püspökké nevezték ki s főgondját a népiskolákra fordította. Rendkívül sok és jelentékeny alapítványt tett és irodalmilag is sokat dolgozott. Megh. 82. III. 23. Gyulafehérvárott.
105. *Buday Antal* 1825—7.
106. *Kovács Antal* 1826—30.
107. *Bodnar Lajos* 1797. szül. Nagykárolyban. Itt működött 1826—37. Megh. 1872. márcz. 5.
108. *Schuller S. János* 1801. szül. Nagybányán. Itt működött 1827—30.
109. *Ferenczy György* 1806. szül. Csíksomlyón. Itt működött 1828—9.
110. *Potyó Ferencz* 1790. szül. Csíkszentmártonban. Itt működött 1828—32.
111. *Kovács Dániel* 1791. szül. Lemhényen. Itt működött 1828—34.
112. *Frömmer József* 1802. szül. Marosvásárhelytt. Itt tanított 1830—7.
113. *Eranosz Jeremiás* 1809. márcz. 22. szül. Középkisvárt Udvarhelytt, felsőbb taúlmányait Gyulafehérvártt végezte. 31. tanár Szilágysomlyón, 32. Nagyszébenben 33-ig, ekkor ditrói pap, 65. kanonok; megh. 81. szept. 26.
114. *Kozma Simon* 1809. febr. 22. szül. Gyulafehérvártt kezdte működését s innen Szathmárra, majd intézetünkbe jött s itt működött 32—34. Sok helytt lelkészkedett aztán s 79. ápr. 5. halt meg.
115. *Sándor József* 1832—7.
116. *Recker András* 1834—6.
117. *Ferenczi Antal* 1811. szül. — 35. káplán Kapnikbányán, 36—7. tanár itt; 38. administrator Ojtozon, — 41. tanár Udvarhelytt, 41. lelkész Ilyefalván, — 76. nyugalalmazták, megh. 79. okt. 21.
118. *Keresztes Márton* 1814. okt. 13. szül. — Taúlmányait Marosvásárhelytt kezdte és Gyulafehérvártt, Bpesten végezte. — 35. tanár Zalatnán, 37. nív. 26-án történt felavatása után azonnal intézetünkknél működött egy tanévig.
119. *Kálmán Ábrahám* 1837—8.
120. *Nagy István* 1837—42.

121. *Elekes István* 1837—42.
 122. *Ludwig János* 1809. szept. 13-án szül. Segesvártt, Gymnasiun tanúlmányait Gyulafehérvártt, a philosophiát Kolozsvártt, a theologiát a gyulafehérvári lyceumban végezte. 33-ban u. o. gymn. tanár, — 34. káplán u. o., — 35. Brassóban, 36. Kolozsvártt, 38. káplán és tanár lett intézetünknel s innen 43. mint tábori káplán Kézdivásárhelyre ment. 49. a nagyszabeni terezárváláz igazgatója. 69. jan. 10. halt meg.
 123. *Horváth Ferencz* 1839—40. Megh. mint vizaknai plébános 74. júl. 3.
 124. *Bakó János* 1839—41.
 125. *Farczádi Kovács Mihály* 1839—44. Innen tábori lelkésznek ment.
 126. *Handschuh Frigyes* 1841—2. Megh. 42. jan. 27.
 127. *Sebestyén András* 1841—9.
 128. *Veszely Károly*, 1820. okt. 20. szül. Bécsben. Elemi és középiskoláit Gyulafehérvártt, a philosophiát Kolozsvártt, a theologiát Gyulafehérvártt végezte. 42. októberétől 43. szept. 14-éig volt intézetünk tanára. Hírlapokban s folyóiratokban megjelent czikkein kívül munkái (vagy szerkesztései): 1. Erdélyi egyháztört. adatok I. 1860., II. 1893. — 2. Gyulafehérvári füzetek 1861—2. — 3. Erdélyi kath. hitszónok 1863, 1867., 1878., 1889. 4 kötet. — 4. Útazás Moldva-Oláhországba 1868-ban, 1870. — 5. A kepe a Székelyföldön, 1886. — Szerkesztette 1876-ban Marosvásárhelyt a „Néptanodá'-t, 1872-ben a „Hargitá'-t.
 129. *Győrffy Lajos* 1842—6.
 130. *Püttner Ignác* 1820. okt. 11. szül. Nagyágón. Középiskoláit intézetünkben, a philosophiát és theologiát Gyulafehérvártt végezte. 43—9-ig mint tanár működött itt, 50. Brassóba helyezték át. — 58—62. plébános volt Segesvárott, de már 62. okt. 11. ismét ide nevezték ki, most már hitoktatónak ideiglenesen, 64. véglegesen. — 68. rendes tanár lett u. itt. — 75. okt. 1. szabadságot kapott s 76. márcz. 1. nyugalomba vonult. Tagja volt a bécsi növény- állattani egyesületnek.
 131. *Benedek István* 1844—8. Ez utóbbi évben honvédnek állott.
 132. *Rudolf Béla* 1845—50.
 133. *Nagy Lajos* 1811. szept. 12. szül. — Tanúlmányait Kézdivásárhelyt kezdte és Gyulafehérvártt, meg Pesten végezte. — 33. tanár lett Gyulafehérvártt. — 37. kiskapusi lelkész, 42. tanár Szilágysomlyón, 46—9. pedig intézetünknel. Megh. 90. jún. 7.
 134. *Kolosy Antal* 1821. febr. 12. szül.; tanúlmányait itt, Kolozsvártt folytatta és Bécsben fejezte be. — 46—8. Kolozsvártt, 48—9. intézetünkben tanított. Megh. 86. márcz. 12.

II. Belföldi tanárok német korszaka (1850—3).

135. *Horváth Károly* 1850—1.
 136. *Weber Béla* 1827. Gyulafehérvártt szül. — A theologiát a bécsi Pazmaneumban végezte s 50. jan. 13. ide neveztek ki tanárnak s u. évben hitoktatónak. — 52. Brassóba helyezték át. Jelenleg petrozsényi plébános.
 137. *Ninger Ignác* 1824. szül. Nagyágón (Hunyadm.). A philosophiát és theologiát Gyulafehérvártt végezte. 50. 15421. rend. nevezte ki ide. helyettes tanárnak, u. évi 1166. pedig rendesnek. 52-ben hitoktató is lett. — 54. júl. 23. Orláthra távozott plébánosnak. Megh. mint helyi belvárosi plébános 95. máj. 11. Elhúnyta fölött a kar, u. évi május 22. ülésében jkvileg fejezte ki részvétét.
 138. *Möller Ede* 1825. szül. Maros-Portuson (Alsófehérm.). Gyulafehérvártt bölcséletet hallgatott, theol. tanúlmányait a bécsi Pazmaneumban végezte. 50. 8930. rend. nevezte ki ide tanárnak és az 52. 7416. rend. hitoktatónak. 53. szept. 29-től Hubatschek igazgatót helyettesítette rövid ideig. — 58. plébános lett Brassóban.

139. *Ágotha János* 1808. febr. 29. Tordán szül. A gymnasiumot itt, a jogi tanulmányokat Marosvásárhelyt végezte 32—6-ban. 32-ben elemi isk. tanítói képesítést nyert, 37. a bécsi akad. festő czímet vívta ki. Bécsben szövődött Barabás Miklós festőművészünkkel való barátsága, melynek élénk bizonyítéka Ágothának intézetünk birtokában levő arczképe, a melyet Barabás rajzolt. U. é. a helyi k. elemi iskolához nevezték ki, 50. jan. 16. intézetünkénél a rajzoktatással bízták meg, 69. ideiglenes rajztanító u. i., 70-ben, miután a mértani és szabadkézi rajzból képesítést nyert, rendessé tették, 71. véglegesítve. 78. jan. 9. töltötte be tanításának 40. évét s ez alkalommal a kar tisztelgett nála, a jan. 30. tanácskozmány meg tekintettel arra, hogy éveken át csaknem egyedül volt a rajz- és szépírás művelője az erdélyi részekben, hogy az erdély-részi rajz- és festőművészek legnagyobb része keze alól került ki, jkvilleg is méltatta érdemeit. 79. máj. 1. szabadságotkát, okt. 21. nyugalmazták. Megh. 80. ápr. 28.
140. *Pap András* g. kath. hitoktató 1851.
141. *Szöts Miklós* szépírás tanító 1851—2.
142. *Szontagh József* 1820. Alsó Torján (Háromszékm.) szül. — A bölceletet és hittudományt Gyulafehérvártt végezte. — 51. febr. 10. 3486. r. ide tanárnak, de már az 52. 1574. r. a csíksomlyói r. k. gymn. igazgató-jává nevezte ki.
143. *Zenker Ferencz* énektanító 1851—2., 54—6.
144. *Badewitz Károly* tornamester 1851—9.
145. *Décei Péter* 1829. szül. Dicsőszentmártonban. A bölceleti és theologiai tanfolyamot Gyulafehérvártt végezte. 51. kezdte meg itt működését, mint ideiglenes tanár és hitoktató. 52. az ev. luth. reáliskolában is hitoktató lett. 54. júl. 31. Borbándra megy. lelkésznek a püspök 1244. rendeletéből, de már okt. 5-én ismét visszajő. 57. rendes tanár lett. Az 1858/9. tanévben rövid ideig püsköki rendeletre a Teréz-árvaházban plébánoskodott, de 58. okt. 16. 23178. r. következtében újból visszakerült s itt maradt 62-ig. Jelenleg beszterczei plébános.
146. *Lebeth Antal* 1828. szül. Boroutzban (Bukovinában). Végezte a meny-nyiség- és természetani tanulmányokat, fél évig jogot hallgatott. 52. 17473. rend. nevezte ki ide, de már 1853. meghalt.
147. *Worell János* 1828. Marosvásárhelyt szül. — A philosophiát Gyulafehérvártt, a theologiát részint Pesten, részint Bécsben a Pazmanumban végezte. — 52. 17473. rend. ide nevezte ki görög-latin tanárának s u. évben hitoktatónak. — 54-ig működött itt.
148. *Schüttág Ferencz* 1828. szül. Gölnitzbányán. — Végezte a philosophiát, theologiát és jogot. Itt 52—4. működött. Utóbb tanfelügyelő, most nyugalmazva él.
149. *Svidzinsky József* 1853—4.
150. *Csiszár József* 1853—4.
151. *Pissinger János* 1853—4.

III. Külföldi tanárok német korszaka (1854—65.).

152. *Meister Jakab* 1854. jún. 1. 6218. rend. nevezte ki ide, de az 55. szept. 25. 14544. rend. Bécsbe helyezte át az akad. gymn.-hoz. Megh. 1895.
153. *Krischek Ede* 1854. aug. 26. 8929. rend. lett itt tanár s 57. aug. 2. 10074. rend. a budai gymn.-hoz helyezték át. Utóbb közokt. minisztr. tanácsos Bécsben s ma mint ilyen él nyugalmazva. Értekezése: Fluth und Ebbe (Ért. 56.).
154. *Tschofen Antal* 1854—8.
155. *Dimitrovits János* szépírás tanító 1854—60.
156. *Westemian Antal* g. kath. hitoktató és rumén nyelv tanító 1854—63. Később balázsfalvi kanonok.
157. *Pantke Tivadar* 1827. szül. Hemmesdorfbán (porosz Szilézia). Egyetemi tanulmányait Boroszlóban és Bécsben végezve, előbb a tescheni, majd

- a bécsi gymn.-nál tanított, mint helyettes. Tanári vizsgálatát 54. tette le s u. akkor nevezték ki ide aug. 26. 8929. rend. — 65. júliusában Troppauba helyezték át. Most igazgató Bécsben. Értekezése: Der Brand Rom's unter Nero (Ért. 56.)
158. *Rozek János* 1824. szül. Steinsedlischben (Cseh o.). Felső tanulmányait a prágai egyetemen végezve, u. o. tett turi vizsgálatot. 52. szept. 6. a besztercebányai gymn.-hoz, 54. júl. 17. ide nevezték ki. — 65. júliusában Grácba helyezték át s ma nyugalomban él ott, mind tanfelügyelő. Értekezésein (Lexikalische Randglossen 63. Ért.; De natura latinitatis Justinianae u. o. 65.) kívül írt latin gyakorlókönyvet; szótárt Hoffmann Historiae antiquae-jéhez; Janus, Kalender für Studierende 59. és 60.; Chrestomathie aus lateinischen Dichtern.
159. *Nepomucky József* 1854. aug. 26. 8929. rend. nevezte ki ide r. tanárnak s 66. Troppauba helyezték á. Értekezése: Geschichte u. Systeme (Ért. 56.)
160. *Schmidt Vilmos.* 1854. jún. 1. 6218 rend. nevezte ki ide, de az 55. nív. 29. 18277. rend. alapján a bécsi philol.-historiai seminariumot látogatta s u. o. vizsgálatot is tett. Az 1867/8. tanévvel vált meg intézetinktől. Rendes tagja volt a helyi természettudományi, az erdélyi földismeit, a morva-sziléziai gazdasági egyesületnek, a csernovitzi tudomány-terjesztő társulatnak, levelező tagja a görllitzi porosz tud. egyesületnek. Művei: Die Geten und Daken (Ért. 57. 60. 61.); Der Streit d. Häuser Habsburg, Luxemburg u. Wittelsbach (Ért. 67. 68.); Die Stiftung d. kath. Theresianischen Waisenhaus von Hermannstadt, 69. stb.
161. *Paulitsch Nep. János* 1818. szül. Ide 54. okt. 9. 15233. rend. nevezte ki. Az Ober-Enns-i szt. Flórián káptalannak tagja s az erd. egyházmegye tanácsosa volt. — 68. nyugalomba vonult. Megh. 72. júl. 10.
162. *Scholez Ede* 1828. jan. 4. szül. Teschenben. Gymnasiummi és felső tanulmányait 40—8. Brünben végezve u. o. hely. tanár lett. — 50. Iglába tették át, az 51—2. tanévben a bécsi seminariumhoz; 52. tette le vizsgálatát a történelemből és földrajzból. 53. próbaóves Brünben; 53. aug. 20. 7175. rend. Neuhausba (Cseh o.) rendesnek s 54. aug. 26. 8929. rend. ide rendes tanárnak nevezték ki. — 63. óta a német gyorsírást is tanította négy évig. — 70. júliusában Innsbruckba helyezték át, hol utóbb főigazgató lett. Értekezése: Entstehung u. Bedeutung der normaennischen Seefahrten im Mittelalter (Ért. 58.)
163. *Achtner Mihály* 1855. szept. 25. 14544. rend. (előzőleg prájai h. tanár) rendessé nevezte ki ide; 1857. febr. 16. 1060. rend. Laibachba helyezték át.
164. *Pudil János* énektanító 1855—9.
165. *Szalló József* a magyar nyelv. rendkívüli tanítója 1855—65.
166. *Badilla Péter* g. kel. hitoktató 1856—64.
167. *Pannovitsch János* g. kel. hitoktató 1856—75.
168. *Petry József* 1857. febr. 16. 1060. rend. a. bécsi akad. gymn.-tól, mint segéd-tanárt, ide nevezte ki helyettesnek, u. évi ápr. 2. 3879. r. pedig rendes tanárnak. Itt tanított halálaig, a mely 1857. jún. 28. következett be.
169. *Hillebrand József* 1858. júl. 26. 12379. rend. helyettes trnak, 60. okt. 11. 15171. rend. rendesnek nevezték ki ide s 62. Hadamarba helyezték át. Értekezése: Aeschylus Agamemnon u. d. gleichnamige Tragödie des Tragikers Seneca, Parallele (Ért. 59.)
170. *Dr. Rumpf Jakab* 1857. aug. 2. 10074. rend. a bécsi Therezianumtól, a hol hely. tanár és praefectus volt, ide helyezte át r. tanárnak. — 65. Laibachba ment.
171. *Bodroghi Sámuel* ev. ref. hitoktató 1857—84.
172. *Kleine Flórián* r. k. hitoktató 1858—64.
173. *Hovorka Venczel Jarosláv* 1858—65.
174. *Gruber Samu* énektanító 1859—60.

175. *Wimmerer Ferencz* 1859. itt segédtanár, 62. febr. 20. 1115. rend. rendes tanár lett. 66. a szentpölteni reálgymn.-hoz helyezték át, s majd igazgató lett u. o. Ertekezése: Die politische Bedeutung der Stoiker Roms im 1. christl. Jahrhundert (Ért. 64).
176. *Loos Vilmos* gyorsírást tanított 1860—1.
177. *Exinger Ignác* énektanító 1860—8.
178. *Vizy József* 1838. márcz. 10. szül. Nagyszebenben. Alsó gymnasiumait Brassóban, a felsőket s a jogot Nagyszebenben végezte s 62. jogi vizsgálatot tett. — 62. aug. 16. 1879. rend. helyettes tanár lett itt s 66-ig tanított, mikor az aug. 11. 17725 rend. rendkívülinek nevezte ki. 1866-tól elhagyván a tanári pályát a törvényszékhez ment át.
179. *Russu János* g. kath. hitoktató és a rumén nyelv tanítója 1862—92.
180. *Cristu Miklós* g. kel. hitoktató 1864—5.
181. *Kraska József Lipót* 1812. szül. Bialystockban (Porosz o.). Lickben elvégezvén középiskoláit a königsbergi egyetemen tanult 29—33.—35. Mirunischkenben középisk. igazgató; 37. Clausenben. 47. Schimunkenben lelkész. — 55. a münsteri akadémiát látogatta. — 56. helyettesnek nevezték ki Bochniába, u. ily minőségben 58. Lembergbe, 61. pedig Csernovitzba. 65. aug. 28. 3685. rend. ide rendesnek. 68-ig tanított itt.
182. *Schnabl Ferencz* r. k. hitoktató 1865—8.
183. *Walser Jakob* 1842. okt. 20. szül. Feldkirchenben (Voralberg). — U. o. végezte a gymn.-t a 61. tett érettségivel. Az innsbrucki egyetemen befejezve tanulmányait s 64. az ókori nyelvészetből tanári vizsgálatot téve, próbaéves lett u. o. 65. szept. 2. 4740. r. ide nevezte ki rendesnek. — 69. febr. 11. Stockerauba helyezték át. Művei: Platons Euthyphron (Ért. 66.); Schritte zur Aufhellung des Sprachrathsels 68.
184. *Glembeck Agost* 1841. jan. 24. szül. Skalitzban (osztrák Szilázia). Középiskoláit 51—9. Teschenben végezve Bécsbe ment az egyetemre s 64. vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből az alsó gymnasiumra. — A 64/5. tanévben u. o. az akad. gymnasiumnál szolgált s 65. nevezték ki aug. 28. 3685. r. ide rendes tanárnak. — 67. az egész gymn.-ra szóló oklevelet nyert. 70. Troppauba helyezték át.
185. *Popescu János* g. kel. hitoktató 1865—70.
186. *Boiu Zakariás* g. k. hitoktató 1865—75.
187. *Dr. Balázs Ferencz* szül. 1834. V. 4. Mitrowitzban (Cseh o.). Gymnasiumi tanulmányait Leitomischelben végezte s u. o. érettségét téve 56. a prágai egyetem hallgatója lett 60-ig. — 61. nevelősködött s 62. doktori címet nyert. 64—5. a prágai akad. gymn. h. tanára lett s ugyanily minőségben nevezték ki ide 65. jún. 4. — 69/70. tanulmányainak kiegészítése s főleg a magyar nyelv elsajátítása végett a pesti egyetemen volt. 70. u. o. tanári vizsgálatot tett az ó kori nyelvészetből s u. e. évben lett itt rendes tanár. — Művei: De disputandis enunciationum et periodorum partibus apud Sallustium (Ért. 73.); latin elegia Deák F. halálára, latin óda az intézet államosításának 25. évfordulójára s egy másik Király és Királyné Ő Felsőgeik egybekelésének 25. fordulója (76., 78., 79. Ért.); Gyakorlati német nyelvtan 81, Graf St. Széchenyi 82.

IV. Átmeneti korszak (1866—7).

188. *West Alajos* 1845. febr. 25. Nagyszebenben szül. — 65. a bécsi egyetemen tett vizsgálatot s 66. ide próbaévesnek, 67. márcz. 14. helyettesnek nevezték ki. — 68-ig működött itt.
189. *Dier Lajos* 1827. aug. 16. szül. Ungvárott. U. o. végezte a gymnasiumot, míg a bölcséleti és theol. folyamot Szathmáron. Pappá szentelték 50. s 51. az ungvári gymn.-nál helyettes, 56. rendes tanár lett u. o., közben 55. Bécsben tanári vizsgálatot tett a természet- és mennyiségtanból. — 61. plébános lett Sándorfalván, de 66. aug. 16. itt rendes tanár. — 68. azonban Szathmáron tanárkodott s 77. nyugalomba vonult. Munkája: Mértani fal táblák Hillardt után 57.

190. *Simon Péter* 1840. decz. 5. szül. Csíkszentkirályon. — Itt végezte a gymnasiumot a 62. tett érettségivel. Három évig jogot hallgatott a bécsi egyetemen; 61. a pesti középonti papnevelőbe lépett s a következő évben Gyulafehérvárott folytatta theol. tanulmányait. — 67. elhagyta a papi pályát s u. o. kezdte meg működését, mint hely. tanár. Még u. év szept. 19. 17043. rend. ide helyezte át hasonló minőségben. 70. lefevén a tanári vizsgálatot az ókori nyelvészetből itt rendes tr. lett. Örök hálára kötelezte intézetünket a Deák Ferencz ösztöndíj megalapításával, mi végre 76. írott 'Deák Ferencz' cz. értekezésének tisztá jövedelmét tette le gyümölcsözőleg. — 81. Fehértemplomba helyezték át s ott léte alatt magyar kath. tanulók számára az előbbihez hasonló 'koronázási emlékösztöndíj'-t alapított, a mely annyiban érdekel, hogy (az alapszabály szerint), ha ottani gymn. tanuló nem élvezhetné, az alapítvány örököse a mi intézetünk s így ezáltal intézetünk újabb háláját vívta ki. Jelenleg bpesti tanár.
191. *Cebecauer János* 1843. máj. 31. szül. Szvarinban (Liptóm.). Gymnasiumi tanulmányait elvégezve Besztercebányán érettségit tett 63. Az 1863—4. tanévben a prágai egyetemen, 64—5. a pesti, 65—6. első félévben a bécsi, a másodikban a pesti egyetemen ó kori nyelvészetet hallgatott. 66. decz. 20. kezdte meg próbaévet a besztercebányai főgymnasiunál, 67. jún. 6. tanári vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből s u. évi nov. 5. 13038. rend. ide rendes tanárrá nevezték ki. A rendes tárgyakon kívül több éven át tanította az éneket és francziát. Művei: Anakreon és az anakreon-félék; görög elegia Deák Ferencz halálára; görög óda 'Ö Felsegeik egybekelésének 25. évfordulójára. (Ért. 70. 76. 79.)
192. *Gidófalvy Géza* 1840. máj. 22. szül. Oláh-Karácsonfalván. — Középkiskolai tanulmányait itt végezte. 61. Küküllőmegyében t. irnoknak nevezték ki s innen Bécsbe ment, hol a műegyetemen természet- és mennyiségtant hallgatott s 64. u. o. vizsgálatot tett. 65. u. o. az udvari kancelláriánál szolgált s ez időre esik ama nagyfontosságú gyorsírói tevékenysége, hogy midőn Markovics, a Gabelsberger magyar rendszerének megalapítója, elhagyta Bécsset, ő a magyar gyorsírás ügyét hévvel fölkarolta, a gyorsírói közlönyt egymaga szerkesztette s jobbjára írta, fenn tartván így a kapcsolatot a magyar gyorsírás múltja s Markovicsnak fővárosunkban kifejtett tevékenysége között. — 67. nov. 15. 24968. rend. ide nevezték ki helyettesnek, 71-ben rendesnek. — 72. a gyorsírásból képesítést nyert s e tárgynak itt magyar nyelven első és éveken át lelkes tanítója lett. Ezért választotta meg a bpesti magyar gyorsíró egyesület tiszteletbeli tagjává. — Az önkéntességért folyamodók vizsgáló bizottságának évek óta tagja s az új rendszer szerint e tisztségben megerősítette, illetőleg újból kinevezte az 59521/94. sz. r. — 93. óta a rumén nyelvet is tanítja. A helyi magyarság mozgalmaiban éveken át tevékeny részt vett s szerkesztette az első nagyszabedeni naptárt (88-ra). Apróbb czikkeken s 'A kettős törés elmélete (Gottl Rezsővel együtt írta) cz. értekezésén (Ért. 71.) kívül átdolgozta Carmen Peles meseit 86.

V. A német nyelv végső küzdelmének korszaka (1868—74).

193. *Neubner Ottomár* énektanító 1868—9.
194. *Héjja Endre* 1833. apr. 4. szül. Kolozsvárt. Érettségit téve 51., Pestre ment s 57-ig az egyetemen volt hallgató. 57—61-ig u. o. a természettan segédtanára. E közben letette vizsgálatát a természet- és mennyiségtanból s 61. a szabadkai gymn. helyettes, 65-től rendes tanára lett. 68. tették át ide, de 70. szept. 19. Szabadkára igazgatóvá nevezték ki. Meghalt 1890.
195. *Dr. Hampel Antal* 1843. okt. 29. szül. Pesten. Középkiskolait u. o. a k. főgymnasiumon végezte a 63. tett érettségivel. A 63—4. tanév első felében, mint papnövendék, theológiát hallgatott Bécsben, de kilépván a papi rendből, hét éven át u. o. a sanskrit s ókori nyelvészetet hallgatta.

- Innen a bpesti egyetemre ment a német nyelvészet hallgatására és 68. mindkettőből vizsgálatot tett. A würzburgi egyetemen nyerte el a doktori czimet Die Vokale im Griechischen cz. műve alapján. 68. májusában a pesti kir. k. gymnasiumnál kezdte meg működését, okt. 21-én pedig ide nevezték ki. A 74/5. tanév nagyobb részében betegeskedett s e miatt szabadságot kapott. Megh. 76. febr. 25. Nagyszebenben. Munkája: Cornelius Nepos, übers. u. erl. 69. (A Hampel-alapítványról l. alább.)
196. *Kuncz Elek* 1846. jan. 30. szül. Kisfaludon (Zala m.). Szombathelyen tett érettségit, aztán egy évet a bécsi egyetemen töltött, mint orvos-növendék, innen Pestre jöve a bölcséleti karhoz lépett át. 68. tett vizsgálatot történelemből és földrajzból; u. évi okt. 21. ide nevezték ki rendes tanárnak. — 71. a tornából képesítést nyert. Innen 75. szept. 21. a losonczy gymn.-hoz helyezték át. Jelenleg kolozsvári tank. főigazgató. Értekezése: A bölcsészet vázlata (Ért. 69.), munkája: Gymnasiumi pedagógia. 1875.
197. *Palczer Károly* 1835. jan. 23. szül. Kolozsvártt. Középiskoláit részint u. o., részint Pesten végezte s ez utóbbi helyen tett érettségit 55-ben. A piarista rendbe lépve készült tanári pályájára, a melyen az 1855—6. tanévben kezdte meg működését Nagykanizsán, folytatta 56—7. Debreczenben, 51—9. Szegeden, 59—60. Kecskeméten, 60—2. Kolozsvártt; 63. nevelősködött. 64. szept. 27.-től a pozsonyi reáliskolánál tanárkodott. Kilépve a szerzetből 65. r. tanár lett u. o., miután u. évi márcziusban a pesti egyetemen vizsgálatot tett a történelemből és földrajzból. — 68. október 21. 17517. rend. ide nevezte ki. Éveken át tagja volt az önkéntességért folyamodók vizsgáló bizottságának. A 86—7. tanév végén nyugalomba vonult s ez alkalommal úgy a kar és igazgatóság, mint a felsőbb tanhatóság és a magas kormány (87. 136 fg. és 29122. min. r.) kifejezte elismerő köszönetét áldásos, hazafias működéseért. Örökbecsű alapítványáról alább lesz szó.
198. *Orendi Károly* tornamester 1868—95.
199. *Győrffy Sándor* 1826. szül. Gyergyóalfaluban. Középiskoláit elvégezve 47. Csikszékben hites ülnök, 48—9. honvéd tiszt, 49—51. Törökországban mint menekülő, 51—7. besorozott csász. katona, 57—8. kerületi díjnok, 58—9. ügyvéd segéd, 59—61. elemi tanító Gyergyószentmiklóson, 62. tanár a székelyudvarhelyi r. k. gymnasiumon, 68. vizsgálatot tett Bpsten az ókori nyelvészetből, 69. ide rendes tanárnak nevezték ki, 73. a lőcsei reáliskolához helyezték át.
200. *Ludvig Ferenc* 1870—1.
201. *Puscariu János* g. kel. hitoktató 1870—1.
202. *Gottl Rezső* 1841. júl. 19. szül. Pozsonyban. Az ottani gymnasiumon tett érettségit 64. Egy évig joggyakornok, 66—9. bécsi egyetemi hallgató volt. 69. próbaéves, majd helyettes Pozsonyban, 70. vizsgálatot tett a vegy- és természettanból (utóbbiból csak algymnasiumra, de kiegészítette 73). 70. okt. 28. nevezték ki ide rendesnek. — 76. aug. 30. a győri főreáliskolához helyezték. Megh. 95. ápr. 10. Besztercebányán. Értekezése: A kettős törés elmélete (Gidófalvy G.-val együtt írta) 71. Ért.
203. *Klein János* ev. luth. hitoktató 1870—9.
204. *Andrássy Károly* 1833. okt. 30. szül. Marosvásárhelytt. U. o. végezte a gymnasiumot s tett érettségit 54. — 55—60. tanár Székelyudvarhelytt a r. kath. gymn., 60—2. a bécsi egyetem hallgatója, a 62/3. tanévet betegen töltötte otthon. 63/4. a pesti egyetemen, 65. tanári vizsgálatot tett u. o. a mennyiség- és természettanból, 65/6. gyulafehérvári r. k. gymn. tanár, 66—70. novemberben tanár a gyergyószentmiklósi alreálisk., 70-ben nevezték ki ide, 93. nov. szabadságot kapott egészsége helyreállítására; működését a 93/4. tanévben ismét megkezdte s 1895. nyugalomba vonult.
205. *Dr. Puscariu Hilár* g. kel. hitoktató 1871—8.
206. *Heller Albert* énektanító 1872—3.

207. *Glosz Miksa* 1845. okt. 12. szül. Tamásfalván (Szepes m.). Gymnasiumi tauúlmányait elvégezve s tanári vizsgálatot téve 73. az ókori nyelvészetből, u. évben ide nevezték ki helyettesnek, de már 74-ben Csíksomlyóra helyezték át. Értekezésein (Visszapillantás Lucs J. 25 éves működésére, Csíksomlyói Ért. 87; A csíksomlyói tanári könyvtár vázlatos története, u. o. 86. 88; A csíksomlyói gymn. magyar érmei u. o. 93.) kívül munkái: Praktischer Lehrgang zur schnellen u. leichten Erlernung d. Slavakischen Spr. 70, 87; Gyakorlati tót nyelvtan 88.
208. *Heller József* énektanító 1873—7.
209. *Mezey István* 1823. ápr. 15. szül. Kolozsvárott. Áttérve az ev. ref. hitről a r. katolikusra, 41. a piaristákhoz lépett Kolozsvárrt s náluk végezte a philosophiát és theológiát 48. — 49. gazdatiszt, 51. az érsekújvári tanítóképzőben lett tanító s e minőségében szolgált tovább Dunaföldvárott. 61. Lőcsén helyettes tanár. 68. vizsgálatot tett a magyar nyelvészetből s szintén Lőcsére kinevezték rendesnek. 73. helyezték át intézetünkhöz s itt működött 79. febr. 21. bekövetkezett haláláig.
210. *Kurovsky Adolf* 1851. szept. 7. szül. Nagyszebenben. Középiszkolait a 70. tett érettségivel fejezte be s u. év októberétől 73. júliusáig a bpesti egyetemen tanult. 74. tanári vizsgálatot tett a mennyiség- és természetantból. U. évben lett itt próbaéves, de 75. okt. 9. Lugosra helyezték át. Jelenleg Lőcsén tanár.
211. *Kronheim Gábor* izr. hitoktató 1874—5.
212. *Kiss Gusztáv* r. k. hitoktató 1874—7.
213. *Lőrinczi Gábor* ev. ref. hitoktató 1874—80.

VI. Kezdő magyar korszak (1875—82).

214. *Veress Dezső* 1875—6. Értekezése: A tápcső összehasonlító bonczana (Ért. 76.)
215. *Candrea János* g. kel. hitoktató 1875—7.
216. *Ormay Sándor* 1855. szül. Alsó-Kubinban (Árvam.). Középiszkolait 75. végezte Besztercebányán. Innen a bpesti egyetemre ment s ott 75. tett vizsgálatot a természet- és földrajzból. U. évi decz. 9. nevezték ki ide rendes tanárnak. A 78. boszniai hadjáratban részt vett s a hadi érdem érdemelte ki. Tartalékos hadnagy is lett. Éveken át volt a term. rajzi tár őre s részt vett a helyi magyarság ügyeiben. 90. június 21. 27390. rend. Beregszászra nevezték ki az alreálisk. h. igazgatójának. Művei: Az 1868. évi földrengés Jászberényben (Mathem. és term. közl. 76.); Adatok Erdély bogárfaunájához (Ért. 88.); Ujabb adatok Erdély bogárfaunájához 90. Gymnasiumi láz Beregszászon 94.
217. *Ehrlich Simon* izr. hitoktató 1876—9.
218. *Szilágyi Gyula* 1855. jan. 1. szül. Kolozsvárott. Az ottani ref. gymnasiumot végezve a 72. tett érettségivel, három évig u. o. egyetemi hallgató volt, a 75/6. tanévben a kolozsvári ref. főgymnasiumban tanított s letévén a tanári vizsgálatot az ó kori nyelvészetből, 76. júl. ide nevezték ki r. tanárnak. Volt tanári és ifjúsági könyvtárnok, a vándor-egyesület vezetője s tevékeny részt vett a helyi magyarság mozgalmában 82-ig, mikor a nagyenyedi ref. főiskolához választották meg tanárnak. Értekezése: Az ifjúsági könyvtár, mint az oktatás kiegészítője (Ért. 77.).
219. *Putnoky Miklós* 1852. szept. 4. szül. Bukarestben. Középiszkolait intézetünkben végezte 72. tett érettségivel. Négy éven át a kolozsvári egyetem hallgatója volt s 76. tett tanári vizsgálatot az ó kori nyelvészetből. U. évi júl. 14. 14735. rend. ide r. tanárnak nevezte ki. A helyi magyarság ügyeiben részt vett, az intézet éremtárának, vándor-egyesületének, az ének-zene alapnak évekig volt felügyelője és a rumén nyelv tanítója. 92. decz. 16. 52588. rend. a lugosi gymn.-nál az igaz-

- gatói teendőikkel bízta meg. Munkái: 1. ABC-dar maghiar-roman. — 2. Manuducere la ABC-dar. — 3. Legendar maghiar-roman. — 4. Manuducere la Legendar. — 5. Az Etymologicum Magnum Romaniae. — 6. Gramatica limbei maghiare. — 7. Carte de lectura. — 8. Arany Toldijának rumén magyarázatos kiadása. — 9. Román-magyar kézi szótár. — Alapítványáról alább lesz szó.
220. *Ferenczy István* 1851. aug. 10. szül. Gyergyó Ditróban. Középkolai tanulmányait a csíksomlyói, székelyudvarhelyi és kolozsvári róm. kath. gymn.-ban végezve érettségét tett 72. Három évig a kolozsvári egyetem hallgatója volt s dolgozataival több pályadíjat nyert; u. o. tanári vizsgálatot tett a mennyiség- és természettanból 76. — Egy hónapig a jászberényi gymn.-nál szolgált s 76. szept. 30. ide nevezték ki rendez tanárnak. Az ifj. segély s a többi jótékony alapok kezelője. Kéziratában megvan a Deák-irodalom bibliographiája, a középkolai tanulóknak szükséges ügyiratok, a közép- és felső iskolák összes alapítványai. Ide jövelele óta tevékeny részt vett a helyi magyarság mozgalmában: Munkája: Életpályák, előbb a 93. Ért. majd külön Pozsonyban.
221. *Mally Nándor* 1855. szül. Nagyszebenben. Középkolait részint intézetünkben, részint a helyi ev. luth. reáliskolában végezte. Három évet a bécsi és bpesti egyetemen töltve, mint próbaéves működött itt a 77/8. tanév elejétől 78. decemberéig.
222. *Toma J. Mózes* g. kel. hitoktató 1877—9.
223. *Domanyáncz Péter* ének-zene tanító 1877—9, 1889—95.
224. *Schwertner József* zenetanító 1877—82.
225. *Szőcs János* r. k. hitoktató 1877—84.
226. *Bergleiter Henrik* ev. luth. hitoktató 1878—9.
227. *Maier János* g. kel. hitoktató 1878—84.
228. *Goldstein Vilmos* izr. hitoktató 1879—80.
229. *Frühling Károly* énektanító 1879—82.
230. *Dr. Tóth Sándor* 1854. szül. Győrött. U. o. végezte a gymnasiumot, két évet töltött a theológián, kettőt a bpesti egyetemen s u. i. tett vizsgálatot 77. a magyar és az ó kori nyelvészetből. 78. doktori címet nyert. 68. hely. tanár Selmezbányán, 79. máj. 28. 10548. r. ide nevezte ki r. tanárnak. 83. aug. 25. 28394. Pozsonyba helyezte át. Addigi művei: Symbolum és allegoria 78. A lírai álláspont és Arany János. Musaeus Hero és Leander-e. Nonnus Panopolis Metaphrasisa (Ért. 81). Jelenleg igazgató Makón.
231. *Popescu Simon* g. kel. hitoktató 1879—83.
232. *Kolbai* (Kolbenheyér) *Károly Arnold* 1858. született Jaroslaviczében (Gács o.). Középkolait Kassán és Lőcsén végezte s ez utóbbi helyett tett érettségét. 74—8. a bpesti József műegyetem hallgatója volt, u. o. tett tanári vizsgálatot 79. az ábrázoló mértan és mennyiségtanból. U. évi szept. 14. 25130. rend. ide nevezte ki r. tanárnak. Éveken át volt tanári könyvtárnok, ifj. könyvtárnok, a tanári alapok kezelője és tandíj kezelő. Búgó szolgálataiért és áldozó készségeért, hogy az igazgatói ügyvitelben önkéntes segédkezéssel, a francia nyelvnek éveken át díjtalan tanításával, taudíjkezelői jutalékának intézeti alapítványok céljaira adományozásával stb. hálára kötelezte az intézetet, a magas kormány 1894. elismerő köszönetét nyilvánította. A 95. 28014. sz. rend. a pozsonyi reáliskolához helyezte át.
233. *Kiss György* ev. ref. hitoktató 1880—1.
234. *Jakab Géza* 1856. szül. Fogarason. Középkolait Nagyenyeden és itt végezte, az egyetemet Bpsten és Kolozsvártt. Ez utóbbi helyen tett vizsgálatot 79. a vegy- és természettanból. A 79/80. tanév második felében segédtanár Sepsiszentgyörgyön. A 80/1. tanévben itt próbaéves volt.

235. *Ehrenkranz Simon* izr. hitoktató 1880—3.
236. *Nemes Árpád* ev. ref. hitoktató 1881—2.
237. *Fesztóry Lajos* 1847. okt. 13. szül. Possán (Zemplénm.). Középiszkoláit Sátoraljaújhelyen kezdte és Ungvárt végzte. U. o. fejezte be hittani tanulmányait is. 72. Oroson nevelősködött, 77. Jászberényben lett gymn. tanár, 77. tanári vizsgálatot tett Bpsten az ó kori nyelvészetből. 81. aug. 29. 25182. r. ide nevezték ki. Betegsége miatt 86. szept. 10-én 35108. r. egy félévre s 87. márcz. 4. 7549. r. további félévre szabadságot kapott. 87. aug. 15. 25448. r. a szolnoki gymn.-hoz helyezte át. Itt léte alatt tevékeny részt vett a helyi magyarság mozgalmaiban. Munkái: Mért tanítják a görög nyelvet a gymnasiumokban (Jászberényi Ért. 79.); Gr. Széchenyi István 82.
238. *Fischer Károly* ének-zene tanító 1882—3.
239. *Putnoky Lajos* ev. ref. hitoktató 1882—4.
240. *Dr. Boros Gábor* (borosjenői) 1855. decz. 18-án szül. Nagyenyeden, középiszkoláit u. o. az ev. ref. főiskolában végezte a 74. júl. 4-én tett érettségivel. — Négy évig a kolozsvári egyetem hallgatója volt s dolgozataival több pályadíjat nyert. U. o. tanári vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből s egyszersmind doktori czímet nyert. — 78—9. áll. ösztöndíjjal a berlini egyetemet látogatta. — 79. okt. 1. Nagyenyedre az áll. segély. polg. iskolához, 82. okt. 6. 30941. sz. r. intézetünkhöz nevezte ki r. tanárnak. — A rendes tárgyakon kívül tanított éneket, zenét. — 83. óta a tanári tanácskozmány jegyzője s az ének-zeneügy felügyelője. — Az 5952/94. r. az önkéntességért folyamodók vizsg. bizottságának tagja. — 76. óta 271 cikket írt a fővárosi és vidéki lapokba és folyóiratokba. — Munkái: 1. De arte oratoria Isocratea, 78. — 2. A parabasis Aristophanes vígjátékaiban, 80. — 3. Horatius satirái, ford. 82. 90. — 4. Szemelvények a görög lantos költészet remekeiből, 82. — 5. Cicerónak L. Archias mellett mondott beszéde, ford., magy. 82. — 6. Horatius epistolái 83, 92. — 7. Cicerónak Ligarius és Marcellus mellett mond. besz. for. magy. 83. — 8. A magy. nemz. irod. vázlata 83. 7-ik kiadás 91. — 9. Caesar a gall háborúról ford. magy. 83. — 10. Ezopus meséi, angolból ford. 90. — 11. Corn. Nepos ford. magy., 84—6. 12. Platon Kriton, Apol. Euthyphr. 84. — 13. Utmutató a pályaválasztás könnyítésére 89. — 14. Euripides (Egyet. könyvtár 31) 90. — 15. Lessing Laokoonja magyarul. 90. — 16. Horatius ódái és epodosai (praeparatio) 94. 95. — 17. Vadnay Károly (Korrajzok) 95. — 18. Beöthy Zsolt (u. o.) 95. — 19. A gyorsírás történelme 95. — 20. A nagyszebeni áll. főgymn. történelme. Szerkesztette a Közérdek című lapot Nagyenyeden 81—82. Tanulók Olvasótárát 88. 89. — A helyi magyarság ügyében tevékeny része van.

VII. A magyar nyelv diadalának korszaka (1883—95.).

241. *Klein Jakab* izr. hitoktató 1883—8.
242. *Ghibu János* g. kel. hitoktató 1883—95.
243. *Mike Géza* 1861. márcz. 21. szül. Nagyszebenben. Az ev. luth. reáliskolában tett érettségét s 79—83. a bpesti egyetem hallgatója volt. Ez utóbbi évben tett tnrí vizsgálatot a mennyiség- és természettanból. 84. főigazg. írnok lett s a 84/5. tanévet, mint próbaéves töltvén itt, a pécsi reáliskolához helyezték át.
244. *Nagy Zsigmond* ev. ref. hitoktató 1884—5.
245. *Vermes Imre* 1853. Nagybudafán szül. (Pozsony m.). — Középiszkoláit Pozsonyban végezte s 76. tett érettségét. — A bpesti egyetemen volt hallgató s 80. tett vizsgálatot a magyar és latin nyelvészetből. U. évben lett hely. tanár Bpsten, 84. aug. 10. 565. rend. ide nevezték ki rendes

tanárnak. — 86. május 3-án 17679. rend. betegsége miatt szabadságot kapott. Tevékeny részt vett a helyi magyarság ügyeiben. Volt tanári könyvtárnok. Politikai cikkein kívül művei: Zrinyi Miklós életrajza. — **Virág Benedek** életrajza.

246. **Kandea János** g. kel. hitoktató 1884—6.
 247. **Karl József** r. k. hitoktató 1884—9.
 248. **Nagy József** ev. ref. hitoktató 1885—95.
 249. **Tóth Károly** énektanító 1886—9.
 250. **Dr. Crisan János** g. kel. hitoktató 1886—93.
 251. **Dr. Székely István** 1863. máj. 24. szül. Valaszkán (Zólyom m.). Felsőbb tanulmányait a budapesti egyetemen végezvén, 86. tñri vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből. Már a 85—6. tanévben megkezdte működését a nagybecskereki r. k. gymn.-nál s 86. szept. 17. ide nevezték ki helyettesnek. — 87. doktori címet nyert, 90. ápr. 3. 56640. rend. alapján véglegesített r. tanár lett. Volt a tanári könyvtárnak öre. A helyi magyarság mozgalmában tevékeny részt vett. Művei: De Suetonio, 87. — Szénássy-Elischer latin nyelvtanának és olvasókönyvének átdolgozása 93. — Egy ifjúsági tanulmányút (Ért. 94).
 252. **Erdélyszky Mihály** 1853. júl. 19. szül. Szoporon (Sopron m.). Felsőbb tanulmányait a budapesti egyetemen végezve tanári vizsgálatot tett u. o. 81. a magyar és latin nyelvből. — 1883-tól a budapesti kereskedelmi akadémián tanárkodott s 86. okt. 11. 37114. r. ide nevezték ki r. trnak. Volt tanári könyvtárnok s a helyi magyar egyesületekben több felolvasást tartott. Az önképző kör vezetője.
 253. **Kárpáthy Gusztáv** 1854. szül. Szepes Olasziban. Gymnasiumi tanulmányait Iglón végezte 74., egyetemi tanulmányait Budapesten 78., tanári vizsgálatot u. o. tett 82. a történelemből és földrajzból. Tanári működését Homonnán kezdte a polg. iskolánál s 87. júl. 13. 19492. rend. nevezte ki ide r. tanárnak. Itt a magyarság mozgalmában részt véve több felolvasást tartott. A gymn. éremtárának öre, a tanári alapok kezelője. Évek óta (az új rendszer szerint 93. 59521. rendelettel ki-nevezve) tagja az önkéntességért folyamodók vizsgálatának. Czikkei: Koronázási beszéd (Ért. 90.); 1848. A nagyszebeni csata (Kolozsvár 91. 87. köv. sz.).
 254. **Cseh Simon** izraelita hitoktató 1888—90.
 255. **Tóth István** r. kath. hitoktató 1889—95.
 256. **Metz Vilmos** 1859. n.év. 8. szül. E gymnasiumot végezte a 79. tett érettségivel. Négy évig bpesti egyetemi hallgató volt s 83-tól négy évig nevelősködött. — 88. főigazgatósági irnok, 89. tollnok lett s u. évi aug. 27. 750. rend. alapján itt megkezdte próbaévét; 90. decz. 2. — 91. márcz. 9-ig újból tanított itt, 91. szept. 1. — okt. 11-ig szintén. A 94. jún. 10. 538. rend. intézetünkhöz tette helyettes tanárnak. Tanári vizsgálatot a német nyelvészetből 95. tett.
 257. **Kartner Adám** 1856. szül. Besztercebányán. U. o. tett érettségét 75. Négy évig a bpesti egyetemen volt s 83. tett vizsgálatot a természet-és földrajzból. — 78. a tornából is képesítést nyert. Működését a székesfehérvári áll. gymn.-nál kezdte s 90. júl. 14. 27390. rend. nevezte ki ide r. tanárnak. Betegsége miatt 91. szept. 8. 36259. rend. szabadságot kapott, 95. 58271. rend. nyugalmaszt. Megh. 95. aug. 14.
 258. **Horovitz Armin** izr. hitoktató 1890—95.
 259. **Nosz Gusztáv** főigazg. tollnok; 1891. szept.- okt. 11-ig tanított itt.
 260. **Tmák József** 1852. Turdossinban (Árva m.) szül. Középiszkoláit Besztercebányán, az egyetemet Kolozsvárrt végezte s 79. tett tanári vizsgálatot a természet- és földrajzból. U. évben lett h. tanár Besztercebányán, 87. rendes u. o., 91. 36259. sz. r. ide nevezte ki rendesnek. A természetrajzi szertár öre, a helyi Magyar Dalkör tevékeny tagja. — Művei: Adatok Besztercebánya és vidékének Florájához (Besztercebányai ért. 84.), Adatok Zólyommege északnyugati Florájához (u. o. 86.)

261. *Strauch Béla* 1866. szül. Kiszeebenben. Érettségit Eperjesen tett s a négy évet a budapesti egyetemen befejezve 89. vizsgálatot tett a magyar és latin nyelvészetből, 91. pedig a tornából is képesítést nyert. — 88. a körmöczbányai főreáliskolánál a latin rendk. tanára lett, 91. 41845. rend. ide nevezte ki helyettesnek, 92. decz. 10. 53892. pedig rendesnek. 92. óta tornát is tanít. A tanári könyvtár őre s részt vesz a helyi magyarság mozgalmában.
262. *Laehne Alfréd* 1857. szül. Sopronban. Érettségit Pozsonyban tett 82. — Négy évet töltvén az egyetemen katona lett, aztán újból az egyetemre ment s 92. vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből. A szolnoki gymn.-nál kezdte működését, de 92. szept. 12. 39681. rend. ide helyezte helyettesnek. Betegsége miatt már novemberben szabadságot kapott s távozott innen.
263. *Dr. Popescu Emilián* g. kel. hitoktató 1892—3.
264. *Dr. Láng Nándor* 1871. jan. 3. szül. Deliblaton (Temes m.). Középiskoláit Fehértemplomban végezte a 88. tett érettségivel — 88—92. a bpesti egyetem hallgatója volt s 92. doktori címet nyert. — 94. tni vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből. Tartalékos hadnagy. 93. 40683. rend. ide helyettesnek nevezte ki, de a 93/4. tanév végén elhagyta intézetünket s a 94. jún. 25. 95. sz. rend. alapján külföldi tanulmány-útra ment.
265. *Dr. Schmidt Attila* 1866. okt. 4. szül. Lökösházán (Gömör m.). Középiszkoláit Rimaszombatban és Késmárkon végezve, ez utóbbi helyen tett érettségit 84.—88-ig a bpesti egyetem hallgatója s u. évben nyert doktori címet. — 91. tanári vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből. — 89. gyak. tanár volt a bpesti mintagymn.-nál, 89. rendkívüli tanár a kassai főreáliskolánál, 93. 26444. rend. ide nevezte ki rendesnek, 94. aug. 25. 40673. rend. Bpestre helyezte át. Tartalékos hadnagy. — Értekezése: Cicero és Horatius (Ért. 94.)
266. *Togan Miklós* g. kath. hitoktató 1893—5.
267. *Popovicu János* g. kel. hitoktató 1893—5.
268. *Henning Rezső* 1865. szül. Bécsben. Érettségit Marosvásárhelyt tett 85. — Négy éven át a kolozsvári egyetem hallgatója s 91. tett vizsgálatot az ókori nyelvészetből. 89. a dévai főreáliskolához nevezték ki rendk. tanárnak s 93. ápr. 10-én ide rendesnek. Tartalékos hadnagy. A vándor-alap kezelője.
269. *Dr. Hornyánszky Gyula* 1869. szept. 22. szül. Budapesten. A gymnasiumot u. o. a II. ker. intézetben végezve 87—91-ig u. o. az egyetemen hallgató lett s 81. doktori címet nyert. 91—2. hely. tanár volt Szabadkán, 82. tanári vizsgálatot tett az ókori nyelvészetből s u. év szeptemberétől a bpesti VII. ker. gymn.-nál működött. A 93/4. tanévben külföldi tanulmányúton volt s a 94. 40673. r. helyettesnek, a 95. 15546. rendes tanárnak nevezte ki ide. Munkája: A classica philologia, mint történetírás 94.
270. *Petényi István* 1863. márcz. 22. szül. Tepliczen (Szepesm.). Középiskoláit Lőcsén és Eperjesen végezte; 79—83. szepesi egyházmegyei növendék pap volt. — 85. a bpesti egyetem hallgatója lett s 93. tett vizsgálatot az ókori és német nyelvészetből. — A 90—1. tanévben Sopronban, a 92—3. tanévben Szabadkán tanárkodott, 94. 42184. rend. ide nevezte ki r. tanárnak. Tartalékos hadnagy. — Értekezése: Sorsragédia-e Schiller Wallensteinja (Szabadkai Ért. 93.).

X. Tantúlk.

Tanév	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen	Ev. luth.	Ev. ref.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ízraelita	Róm. kath.	Unit.
1780/1	14	12	8	5	3	2	—	—	44	—	1	7	6	—	30	—
1781/2	18	17	10	6	6	4	—	—	61	—	—	9	5	—	47	—
1782/3	20	18	7	6	4	6	—	—	61	—	—	8	5	—	48	—
1783/4	24	16	4	5	3	3	—	—	55	—	—	6	3	—	46	—
1784/5	25	16	9	6	4	3	—	—	60	—	2	7	4	—	47	—
1785/6	25	21	10	8	14	5	—	—	83	1	2	13	6	—	61	—
1786/7	32	24	17	14	13	6	—	—	106	—	3	13	6	—	84	—
1787/8	32	25	24	11	13	8	—	—	113	1	4	12	7	—	89	—
1788/9	19	14	23	12	15	5	—	—	88	—	4	9	8	—	67	—
1789/90	27	19	24	24	13	—	—	—	107	—	3	10	4	—	90	—
1790/1	35	15	13	15	17	—	—	—	95	—	1	7	3	—	84	—
1791/2	20	18	6	3	4	—	—	—	51	—	2	6	4	—	39	—
1792/3	26	18	6	4	3	—	—	—	48	—	—	6	5	—	37	—
1793/4	25	11	11	6	5	—	—	—	58	—	3	8	9	—	38	—
1794/5	17	12	6	7	6	—	—	—	48	—	3	6	2	—	37	—
1795/6	22	11	12	3	3	—	—	—	51	—	5	6	5	—	35	—
1796/7	30	20	11	8	3	—	—	—	72	1	2	8	4	—	57	—
1797/8	36	13	14	4	7	—	—	—	74	—	2	10	4	—	58	—
1798/9	23	14	13	13	5	—	—	—	68	1	—	11	2	—	54	—
1799/1800	21	16	19	10	11	—	—	—	68	—	1	9	2	—	56	—
1800/1	19	22	15	7	8	—	—	—	71	1	—	11	3	—	56	—
1801/2	28	15	13	11	11	—	—	—	78	1	1	16	6	—	55	—
1802/3	26	17	15	6	11	—	—	—	75	—	2	12	9	—	52	—
1803/4	26	20	14	4	2	—	—	—	66	—	3	8	5	—	50	—
1804/5	50	14	15	13	6	—	—	—	98	—	2	20	10	—	66	—
1805/6	28	32	7	9	12	—	—	—	88	—	2	17	6	—	63	—
1806/7	16	30	23	10	6	—	—	—	85	—	1	15	5	—	64	—
1807/8	22	11	18	17	10	—	—	—	78	—	3	9	6	—	60	—
1808/9	24	22	10	14	8	—	—	—	78	—	5	10	4	—	59	—
1809/10	25	18	10	14	10	—	—	—	77	—	—	13	1	—	63	—
1810/1	24	17	9	14	9	—	—	—	73	—	2	9	13	—	49	—
1811/2	12	17	20	11	10	—	—	—	70	—	2	7	14	—	47	—
1812/3	29	10	16	12	14	—	—	—	81	—	2	7	14	—	58	—
1813/4	13	24	4	15	20	—	—	—	76	—	4	7	11	—	54	—
1814/5	17	7	18	5	12	—	—	—	59	—	2	7	5	—	45	—
1815/6	25	15	9	13	5	—	—	—	67	1	1	12	6	—	47	—

Tanév	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen	Ev. luth.	Ev. ref.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ízraelita	Róm. kath.	Unit.
1816/7	20	20	9	7	10	—	—	—	66	—	2	8	8	—	48	—
1817/8	18	13	18	9	10	—	—	—	68	—	2	7	7	—	52	—
1818/9	30	13	8	12	5	—	—	—	68	—	3	8	7	—	50	—
1819/20	29	16	12	7	8	—	—	—	72	—	1	2	8	—	61	—
1820/1	26	20	16	9	3	—	—	—	74	—	—	—	6	—	68	—
1821/2	20	28	21	14	6	—	—	—	89	—	—	2	10	—	77	—
1822/3	28	13	22	16	11	—	—	—	90	—	—	5	9	—	76	—
1823/4	22	22	8	18	12	—	—	—	82	—	1	6	11	—	64	—
1824/5	23	18	19	8	16	—	—	—	84	—	1	5	17	—	61	—
1825/6	26	18	17	14	4	—	—	—	79	—	—	—	17	—	62	—
1826/7	24	23	16	12	13	—	—	—	88	—	—	5	11	—	72	—
1827/8	44	16	18	17	9	—	—	—	104	—	—	10	9	—	85	—
1828/9	41	31	13	14	13	—	—	—	112	—	—	17	8	—	87	—
1829/30	41	34	28	13	14	—	—	—	130	—	2	19	10	—	99	—
1830/1	29	30	31	23	13	—	—	—	126	—	1	16	12	—	97	—
1831/2	24	28	26	30	19	—	—	—	127	—	—	4	20	—	103	—
1832/3	38	23	22	24	26	—	—	—	133	—	—	7	20	—	106	—
1833/4	39	28	18	19	22	—	—	—	126	—	—	7	13	—	106	—
1834/5	35	27	26	17	21	—	—	—	126	—	—	8	18	—	100	—
1835/6	36	23	31	24	15	—	—	—	129	2	—	11	18	—	98	—
1836/7	30	32	23	20	18	—	—	—	123	—	—	5	21	—	97	—
1837/8	44	33	33	23	19	—	—	—	152	—	—	14	32	—	106	—
1838/9	51	40	26	30	22	—	—	—	169	1	—	14	31	—	123	—
1839/40	43	45	32	25	24	—	—	—	169	2	—	12	30	—	125	—
1840/1	34	42	36	27	21	—	—	—	160	2	—	16	30	—	112	—
1841/2	39	30	33	34	26	—	—	—	162	2	—	21	27	—	112	—
1842/3	41	31	32	36	27	—	—	—	167	—	1	19	38	—	109	—
1843/4	48	30	33	27	30	—	—	—	158	1	—	22	34	—	101	—
1844/5	46	40	34	24	24	—	—	—	168	3	2	21	34	—	108	—
1845/6	31	38	40	27	20	—	—	—	156	3	5	18	23	—	107	—
1846/7	42	30	35	31	22	—	—	—	160	3	3	23	31	—	100	—
1847/8	51	42	25	23	32	—	—	—	173	3	6	21	39	—	103	—
1848/9	51	34	35	16	14	—	—	—	150	—	3	22	59	—	66	—
1849/50	51	26	21	—	—	—	—	—	98	—	—	22	40	—	36	—
1850/1	48	52	26	28	—	—	—	—	154	—	1	29	64	—	60	—
1851/2	55	45	44	25	9	—	—	—	178	—	3	22	75	—	78	—
1852/3	50	44	31	30	23	9	—	—	187	—	5	14	71	—	97	—
1853/4	88	43	42	32	29	23	11	—	268	—	6	26	106	—	130	—
1854/5	80	70	47	37	37	25	21	9	326	—	9	43	130	—	143	1
1855/6	88	59	40	33	30	23	17	13	303	—	6	39	119	1	137	1

Tanév	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Összesen	Ev. luth.	Ev. ref.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ízraelita	Róm. kath.	Unit.
1856/7	76	43	46	26	30	19	15	10	365	—	6	46	114	2	128	1
1857/8	83	53	41	39	26	20	12	10	284	—	5	56	108	—	114	1
1858/9	81	53	33	31	28	17	13	9	265	—	7	43	91	—	124	—
1859/60	56	58	34	20	22	17	13	7	227	—	4	34	83	—	106	—
1860/1	78	34	41	26	14	20	13	14	240	—	6	40	80	—	114	—
1861/2	72	48	29	33	18	12	13	11	236	—	1	36	95	—	104	—
1862/3	76	52	35	26	29	13	15	11	257	—	—	31	117	—	109	—
1863/4	83	64	45	31	17	29	8	14	291	—	2	43	116	—	130	—
1864/5	104	61	51	41	27	15	27	12	338	—	3	51	128	1	155	—
1865/6	100	98	60	46	37	29	17	25	412	—	3	41	148	1	171	—
1866/7	134	86	75	44	36	26	23	15	439	—	5	55	183	1	195	—
1867/8	130	89	69	59	39	38	29	19	472	—	2	53	207	1	209	—
1868/9	98	90	62	42	33	23	24	22	394	—	2	54	168	1	169	—
1869/70	72	61	54	38	19	23	17	22	306	—	3	40	129	—	132	—
1870/1	67	53	41	45	32	21	24	23	306	2	12	43	116	—	133	—
1871/2	71	50	39	33	38	25	21	15	292	3	15	31	101	—	140	—
1872/3	65	38	47	30	32	28	21	19	280	3	20	36	104	—	116	1
1873/4	73	41	34	34	26	24	18	15	265	4	17	36	106	—	102	—
1874/5	80	51	35	24	34	17	21	9	271	1	19	33	107	2	109	—
1875/6	65	51	42	18	24	23	15	9	247	1	18	28	89	—	109	2
1876/7	64	48	39	35	18	23	19	15	261	2	17	27	91	3	119	—
1877/8	60	49	42	30	31	19	25	18	274	3	19	39	100	3	106	4
1878/9	67	46	47	35	30	24	19	18	286	3	25	41	103	2	107	5
1879/80	87	48	42	40	36	31	20	16	320	4	33	44	117	4	114	4
1880/1	73	54	40	36	42	21	13	15	294	4	38	39	95	5	111	2
1881/2	72	55	36	41	33	26	17	9	289	1	36	33	87	8	122	2
1882/3	64	40	40	26	34	22	19	14	259	3	41	35	60	8	110	2
1883/4	53	35	32	32	27	30	17	17	243	5	41	29	62	4	101	1
1884/5	61	32	38	30	30	20	18	14	243	4	34	31	77	6	91	—
1885/6	69	40	27	35	31	25	19	17	263	7	39	26	88	5	98	—
1886/7	78	48	44	28	25	24	16	20	283	3	40	30	96	4	109	1
1887/8	76	52	43	32	28	15	21	13	280	7	32	29	95	3	112	2
1888/9	65	55	43	39	27	25	14	15	283	7	40	29	84	1	118	4
1889/90	62	53	51	39	44	23	24	12	308	10	42	38	92	4	121	1
1890/1	70	46	52	49	37	33	22	19	328	7	41	43	102	7	126	2
1891/2	88	53	53	42	45	33	27	20	361	10	42	43	122	9	133	2
1892/3	99	74	55	50	38	43	27	25	411	11	43	52	140	6	158	1
1893/4	87	76	56	53	42	30	30	31	405	16	45	56	155	9	122	2
1894/5	88	79	62	43	40	24	24	26	386	19	41	45	157	15	105	4

Már az I. szakaszban megemlékeztünk arról a kapcsolatról, a mely intézetünk s a helyi Terézárva ház között fennállott. Ide igtatjuk mintegy hatvan esztendő statisztikáját az intézetünkbe járó árvaházi növendékeknek.

1834—5 25	1855—6 38	1876—7 51
5—6 26	6—7 24	7—8 36
6—7 26	7—8 23	8—9 21
7—8 24	8—9 30	9—80 24
8—9 29	9—60 27	1880—1 32
9—40 32	1860—1 25	1—2 32
1840—1 31	1—2 26	2—3 32
1—2 32	2—3 25	3—4 32
2—3 33	3—4 27	4—5 32
3—4 30	4—5 28	5—6 39
4—5 29	5—6 37	6—7 44
5—6 34	6—7 42	7—8 40
6—7 32	7—8 44	8—9 38
7—8 32	8—9 51	9—90 41
8—9 06	9—70 59	1890—1 37
9—50 09	1870—1 56	1—2 38
1850—1 12	1—2 65	2—3 37
1—2 15	2—3 59	3—4 36
2—3 17	3—4 50	4—5 31
3—4 25	4—5 48	
4—5 32	5—6 47	

XI. Érettségi vizsgálat.

Az érettségi vizsgálat az ifjúság középiskolai éveinek záró követ teszi, mikor a tanulók nyolcz év tanulmányáról számolnak be és mintegy megízlelik az élet komolyságát.

Ilyen vizsgálatot intézetünk 1855. óta ismer. E vizsgálatokon az elnöki tisztet a mindenkori főigazgatók teljesítették, de a magas kormány rajtok kívül olykor más férfiakat is küldött ki, hogy ezeknek szakavatott észrevételei, tanácsai közre hassanak az intézet fejlődésére.

Az első érettségi vizsgálaton a kormány képviseletében Redtich Hugó, helytartósági titkár jelent meg. 1862-ben Fesztl főigazgató távozása következtében Ludvig János kanonokot és a Terézárva ház igazgatóját küldte ide biztosúl az apr. 28-án kelt 7446. sz. rendelet, a ki e minőségében 1868-ig szerepelt. Innen fogva 1883-ig Páll Sándor főigazgató, 1884-től pedig Elischer József főigazgató elnökölt az érettségi vizsgálaton s a kormány képviseletében részt vett 1886-ban Dr. Réthy Mór, jelenleg budapesti műegyetemi tanár, 1890-ben n. Dr. Budenz József, budapesti

egyetemi tanár, 1893-ban végre Dr. Pasteiner Gyula, bpesti egyetemi tanár.

Mi nálunk 1875-ig az érettségi vizsgálaton hangzott német szó is, csak évek után lett a nyelv kizáróan a magyar. Az 1883. XXX. t.-cz. értelmében 1885-ben történt meg itt a legelső érettségi vizsgálat, a melyet aztán kiegészített az 1894. évi 15008. sz. rendelet, mely a görög-pótló tantárgyakbeli vizsgálatot szabályozta. Mint különösséget megemlítjük itt azt, hogy intézetünknel a rumén nyelv 1884-ig érettségi vizsgálat tárgyát tette. Végre még egyet. Nálunk egy időben szokásban volt, hogy az érettségit tett tanulók a záróünnepélyig itt maradtak és iskolába jártak, mint az előtt. Mint-hogy azonban a kar azt tapasztalta, hogy a vizsgálat után való tanítás nem bírhat teljesen a komolyság színezetével, más részt az esetleges óramulasztásokkal szemben nincsen elegendő büntető eszköz a kezében: 1882. május 24-iki ülésében kinondta, hogy az érettségeseket a vizsgálat után bizonyítványuk kiadása mellett elbocsátja.

Es most ide igatatzuk mindazon tanulóink nevét, a kik érettségi vizsgálatot tettek, megtoldván e névsort egy pár közéről érdeklő adattal.

A tanuló neve	Születése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1855.			
<i>Cserny Károly</i>	1835	Besztercebánya	gymn. tanár Pozsony.
<i>Ferro Manó</i>	1835	Vielicska	min. osztály tanácsos Bécs.
<i>Miskolczy Alfréd</i>	1837	Sereth	járási főnök, Szucsava.
<i>Nündorfer Albert</i>	1835	Velence	† mint tanuló.
1856.			
5. <i>Borcsa János</i>	1836	Szelistye	† mint ügyvéd.
<i>Miksa György</i>	1838	Pókafalva	† „ joggyakornok
<i>Pétersz Henrik</i>	1838	Marosujvár	† „ tanító.
<i>Schlauf Károly</i>	1836	Vajdahunyad	† „ ezredorvos.
<i>Stiff Ferencz</i>	1836	Nagyszeben	† „ p. ü. fogalmazó.
10. <i>Stuckheil Ferencz</i>	1837	Nagyszeben	főtörzsorvos, Przemysl.
<i>Susztay Miklós</i>	1836	Brassó	nyúg. törv. elnök, Brassó.
<i>Turk János</i>	1835	Katona	† mint tanuló.
<i>Veress Ignác</i>	1834	Bábolna	cz. főigazg. gymn. igazg. N.-Szeben.
<i>Vizy Ferencz</i>	1836	Brassó	† mint törvszéki bíró.
1857.			
15. <i>Bartholomei János</i>	1835	Töröcsvár	consist. titkár Karánsebes.
<i>Criste Miklós</i>	1834	Vízakna	consist. ülnök Nagyszeben.
<i>Jánosi Sándor</i>	1836	Gy.-Sz.-Miklós	törv. elnök, Nagyszeben.
<i>Pipos Lázár</i>	1838	Temesvár	† mint járásbíró.
<i>Raciborsky Bronisl.</i>	1836	Lemberg	külföldön él.
20. <i>Veiss Alajos</i>	1839	Gyula-Fehérvár	† mint hadbíró.
<i>Vilhelm György</i>	1837	Zalathna	törv. bíró, Fehértemplom.

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1858.			
<i>Cserny Emil</i> . . .	1840	Besztercebánya	gymn. tanár, Moszkva.
<i>Dorka János</i> . . .	1833	Egerbegy	† igazgató-tanító.
<i>Groisz Gusztáv</i> . . .	1838	Kolozsvár	ny. egyet. tanár, Kolozsv.
25. <i>Gyárfás Ferencz</i> . . .	1838	Borzás	ny. kúriai bíró Bpest.
<i>Kapfer Tivadar</i> . . .	1840	Troppau	†
<i>Macellariu János</i> . . .	1837	Szerdahely	nyúg. albíró, Szerdahely.
<i>Mosing József</i> . . .	1841	Rzeszov (Gács o.)	† mint képiró.
<i>Pálffy Miklós</i> . . .	1835	Nagy-Szeben	p.ü. számvizsgáló Seps-Szt-György.
30. <i>Römer Antal</i> . . .	1838	Kolozs	†
<i>Votsch Gyula</i> . . .	1840	Nagy-Szeben	magánzó, Nagy-Szeben.
1859.			
<i>Badilla János</i> . . .	1839	Nagy-Szeben	törv. bíró, Nagyszében.
<i>Brote Aranyos</i> . . .	1841	Resinár	pénzint. igazg. N.-Szeben.
<i>Fillenbaum Antal</i> . . .	1842	Nagy-Szeben	orvos, Bécs.
35. <i>Kovács Sándor</i> . . .	1839	"	† mint ügyvéd.
<i>Márku János</i> . . .	1839	"Popláka"	† mint gör. keleti lelkész.
<i>Mike Béla</i> . . .	1841	Nagy-Szeben	p. ü. titkár, Nagyenyed.
<i>Simai Tivadar</i> . . .	1840	Szamos-Újvár	megyei főorv., Sz.-Újvár.
<i>Tartler Gyula</i> . . .	1838	Nagy-Halmágy	† mint hadbíró.
40. <i>Vizi József</i> . . .	1838	Brassó	törv. bíró, Brassó.
1860.			
<i>Bodilla Gyula</i> . . .	1841	Nagy-Szeben	† mint tanuló.
<i>Hoffmann Antal</i> . . .	1842	Zára (Dalm.)	p. ü. min. titkár Bécs.
<i>Kozák-Kaylich János</i> . . .	1842	Nagy-Szeben	nyúg. hadbíró, N.-Szeben.
<i>B. Lebzelter József</i> . . .	1844	Brünn (Morv.)	†
45. <i>Mann Vizánc</i> . . .	1839	Főfeld	† mint végrehajtó.
<i>Miskolczy Emil</i> . . .	1842	Sereth (Bukov.)	törv. bíró, Csernovitz.
<i>Paulikovszky Ferencz</i> . . .	1837	Olmütz (Morv.)	orvos, Bécs.
<i>Rakucs Demeter</i> . . .	1841	Szelistye	† mint ügyvéd.
1861.			
<i>Alemann Miklós</i> . . .	1840	Vízakna	járásbíró. Szelistye.
50. <i>Böszörményi József</i> . . .	1842	Nagy-Szeben	† mint postatiszt.
<i>Braniste Mózes</i> . . .	1836	Morgonda	† mint fősoldgábiró.
<i>Gidófalvy Géza</i> . . .	1840	Ó-Karácsonyf.	gymn. tanár, N.-Szeben.
<i>Gamma János</i> . . .	1838	Ruscso	ügyvéd, Fogaras.
<i>Herdin Rezső</i> . . .	1843	Schlakau (Morv.)	p. ü. tanácsos, Brünn.
55. <i>Hofman Arnold</i> . . .	1842	Resitza	p. ü. min. oszt. tanácsos, Bécs.
<i>Katona György</i> . . .	1841	Maros Dátos	† mint ügyvéd.
<i>Konstantinovic Th.</i> . . .	1841	Csernovitz (Bukov.)	őrnagy, Csernovitz.
<i>Mutiu Hilár</i> . . .	1841	Resinár	lottótiszt, Nagyszében.
<i>Nahlik Henrik</i> . . .	1844	Nagy-Szeben	† mint jogász.
60. <i>Popa János</i> . . .	1839	Illebenk	ügyvéd, Nagyszében.
<i>Schuch Ede</i> . . .	1842	Medgyes	† mint műegyet. hallgató.
<i>Sombor Győző</i> . . .	1842	Padua (Olasz o.)	† " p. ü. titkár.
<i>Trechich Emil</i> . . .	1841	Gospic (Horv.)	† " keleti akadémiai hallgató

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1862.			
<i>Bositz János</i>	1843	Szász-Sebes	ügyvéd, Szászsebes.
65. <i>Cretiu János</i>	1837	Szelindek	árvsz. jegyző, N.-Szeben.
<i>Drágomir János</i>	1840	Nagy-Apold	† mint tanár.
<i>Grámatovics Hilár</i>	1841	Kuczur (Bukov.)	tanár.
<i>Hendl Ede</i>	1841	Brassó	r. k. lelkész Abrudbánya.
<i>Kovács Ferencz</i>	1842	Kolozsvár	† mint p.- és táv. fogal.
70. <i>Kozolai Antal</i>	1844	Csertés	† „ jogász.
<i>Pankievicz József</i>	1842	N.-Szeben	† „ műegyet. hallg.
<i>Paul István</i>	1840	Szibiel	biztosító-társasági felügy.
<i>Simon Péter</i>	1839	Cs.-Szt.-Király	gymn. tanár, Budapest.
<i>Zakariás János</i>	1839	Főfeld	törv. aljegyző, Szeged.
1863.			
75. <i>Bilevics Adolf</i>	1844	Nagy-Szeben	† mint törv. aljegyző.
<i>Fuhrmann Ferencz</i>	1842	Luditz (Cseho.)	min. fogalm., Budapest.
<i>Hofmann Móricz</i>	1844	Bogsán	p. ü. titkár, Szegszárd.
<i>Kis Gusztáv</i>	1842	Vízakna	kolost. igazg., N.-Szeben.
<i>Koller-Honnamon K.</i>	1841	Stanislavov (Lengyel.)	p. ü. titkár, Sopron.
80. <i>Onicz Albert</i>	1844	Szász-Sebes	† mint postatiszt.
<i>Trifán János</i>	1841	Főfeld	† „ albiró.
<i>Vest Alajos</i>	1843	Nagy-Szeben	† „ p. ü. titkár.
<i>Vogel Károly</i>	1843	Fogaras	ügyvéd, Fogaras.
1864.			
<i>Dragics Tamás</i>	1844	Sz. Jánoshegy	jegyző, Szakadát.
85. <i>Haupt József</i>	1846	Nagy-Szeben	† mint r. k. áldozár.
<i>Hostiuk Gergely</i>	1843	Jordanestie (Bukov.)	
<i>Komorosán Miklós</i>	1839	Morecza (Bukov.)	
<i>Konstantinovic de Gr.</i> <i>Di.</i>	1843	Wolovitz (Bukov.)	
<i>Liszai István</i>	1844	Fogaras	ügyvéd, Nagyszeben.
90. <i>Maieru Miklós</i>	1840	Rehó	g. kel. pléb., Szelistye.
<i>Nadesán Joakim</i>	1842	Medgyes	
<i>Olariu Miklós</i>	1842	Pojána	ügyvéd, Nagyszeben.
<i>Ocul Titus</i>	1842	Uj Fratauc (Bukov.)	
<i>Orthmayer István</i>	1845	Csiklova	irodaigazgató, Pancsova.
95. <i>Paul Péter</i>	1841	Guráró	jegyző, Guráró.
<i>Petrik János</i>	1843	Rozsnyó	ügyész, Bukarest.
<i>Puscariu Hilár</i>	1842	Tőresvár	g. k. püsp. hely., Nagyszeben.
<i>Z. Szilágyi Gyula</i>	1843	Kolozsvár	min. számtiszt, Budapest.
1865.			
<i>Comsa György</i>	1842	F. Porumbák	g. kath. lelkész, F.-Porumbák.
100. <i>Dordea János</i>	1845	Vestény	† mint tanító.
<i>Fischer Károly</i>	1846	F. Kercz	jezsuita, Tirol.
<i>Izsák Aurél</i>	1845	Szász-Sebes	ügyvéd, Kolozsvár.
<i>Ludvig Ferencz</i>	1847	Runk	p. ü. igazg. Szerajevó.

A tanuló neve	Születése éve	Születése helye	M a i állása
<i>Lugo Emil</i>	1846	Nagy-Szeben	ezredorvos, Villach.
105. <i>Pratti Győző</i>	1846	" "	alezr. hadbíró, N.-Szeben.
<i>Prostean Miklós</i>	1843	Álmakerék	ny. törv. bíró, Lugos.
<i>Rades Dénes</i>	1844	Vajdarcése	főmérnök, Bukarest.
<i>Román Dénes</i>	1845	Eczel	ügyvédjelölt, Medgyes.
<i>Tuszynski Kassian</i>	1840	Milalca (Bukov.)	
1866.			
110. <i>Albrecht Ágost</i>	1845	Nagy-Szeben	† mint hivatalnok.
<i>Almasán Vazul</i>	1844	Almás	ügyvéd, Kolozsvár.
<i>Baricz Jeromos</i>	1848	Brassó	bankhivatalnok, Brassó.
<i>Bunea Izidor</i>	1846	Vád	
<i>Frühbeck Ferencz</i>	1848	Krájova (Oláh.)	† mint tisztügyész Nagyszében.
115. <i>Fulea Joákim</i>	1845	Rehó	ügyvéd, Gyulafehérvár.
<i>Gábor Péter</i>	1847	Bereczk	alispán, S.-Szt.-György.
<i>Gibu János</i>	1845	F.-Pián	g. kel. theol. tanár, Nagyszében.
<i>Gluczeszki Rudolf</i>	1846	Nagy-Szeben	† mint katonai intendans.
<i>Karthal Antal</i>	1844	Szerdahely	† mint árvaszéki ülnök.
120. <i>Kraft Ádám</i>	1845	Kolozsvár	p. ü. titkár, Brassó.
<i>Malle Manó</i>	1847	Nagy-Szeben	† mint lottótiszt.
<i>Oanca Miklós</i>	1842	Vállja	† mint gör. kel. lelkész.
<i>Popovics György</i>	1844	A.-Városvize	százados, Gyulafehérvár.
<i>Román János</i>	1844	Szacadát	gymn. igazgató, Tulcsa.
125. <i>Smatla Bertalan</i>	1847	Barátos	† mint ezredorvos.
<i>Stembera János</i>	?	Fretnic (Cseh.)	külföldön él.
<i>Stummer Gusztáv</i>	1847	Orlát	p. ü. számvizsgáló, Déva.
<i>Strofer Jakob</i>	1844	Hilboka (Bukov.)	
<i>Tomasczuk Thekít</i>	?	Csernovitz (Bukov.)	† mint ügyvédjelölt.
130. <i>Tronka Miklós</i>	1844	N.-Ludas	jegyző, Kis-Ludas.
<i>Weiss József</i>	1847	Nagy-Szeben	r. k. plébános, Segesvár.
1867.			
<i>Bán Ferencz</i>	1846	Nagy-Szeben	törv. bíró, Nagyszében.
<i>Bisze Gusztáv</i>	1847	Brassó	† mint törv. jegyző.
<i>Bocsát Abel</i>	1845	Klopotiva	lelkész.
135. <i>Brote Emil</i>	1848	Resinár	† mint ezredorvos.
<i>Dobay Ferencz</i>	1844	Nagy-Szeben	postatiszt, Budapest.
<i>Feymann István</i>	1846	Brassó	† mint főtörzsorvos.
<i>Mircse Miklós</i>	1843	Kacza	g. kel. esperes, Kőhalom.
<i>Moga János</i>	1847	Szászcsor	† mint orvos.
140. <i>Osvald Győző</i>	1847	Nagy-Szeben	v. alkapitány, Medgyes.
<i>Porsinczky Emil</i>	1847	Lemberg	postahivatalnok, Bécs.
<i>Simberszky József</i>	?	Adlerkosteleg (Cseh.)	
<i>Sarocsán Konstantin</i>	1842	Solka (Bukov.)	
<i>Szűjjártó Zsigmond</i>	1846	Ruszberg	kuriai tanácsjegyző, Budapest.
145. <i>Vintilla György</i>	1843	Nagy-Szeben	erdőfelügyelő, Naszód.
<i>Vulkán Pál</i>	1847	Vízakna	távírótiszt, Budapest.
<i>Ziska József</i>	1846	Nagy-Szeben	† mint katona.

A tanuló neve	Születése éve	Születése helye	Mai állása
1868.			
<i>Balázs János</i>	1850	Krakó	
<i>Borsinczky Ottó</i>	1846	Ó Budák	postatanácsos, Sopron.
150. <i>Brote Jenő</i>	1850	Resinár	végzett gazdasz, Bukarest.
<i>Cocorade Miklós</i>	1846	Morgonda	† mint tanító.
<i>Dobokay Lajos</i>	1849	Kolozsvár	min. osztálytanácsos, Bpest.
<i>Grünhut József</i>	1848	Brassó	gymn. tanár, Brassó.
<i>Heldenmuth Ignác</i>	1849	Nagy-Szeben	r. k. lelkész, Offenbánya.
155. <i>Lapedát János</i>	1844	Glimboka	† mint tanár.
<i>Markösi Adalbert</i>	1847	Nagy-Szeben	vasúti főellenőr, Bpest.
<i>Morait Miklós</i>	1850	Pitesty	†
<i>Pokorny Henrik</i>	1850	Prága (Cseh.)	† mint ügyvéd, Bécs.
<i>Rimbasiu Sándor</i>	1847	V.-Hunyad	
160. <i>Rust Hugó</i>	1849	Laibach (Kraj.)	ezredorvos, Nagyszombat.
<i>Skora Adalbert</i>	1848	Dábrova (Gács.)	
<i>Teskula Lázár</i>	1844	Héjasfalva	g. kel. képzőint. tanár, Arad.
<i>Toma György</i>	1846	Pojána	rendőrbiztos, Bécs.
1869.			
<i>Bunea János</i>	1846	Tiliska	jegyző, Tiliska.
165. <i>Danilla Ilyés</i>	1847	Kis-Csűr	gazda, Moldvaország.
<i>Dehelian Péter</i>	1849	Sz.-András	†
<i>Deisel Sándor</i>	1850	Orsova	postavezető, Székesfehérvár.
<i>Gellner Ernő</i>	1847	Boocs	vasúti főnökhely., Arad.
<i>Lazarics Dávid</i>	1846	F.-Porumbák	†
170. <i>Mann Vladimír</i>	1848	Szerdahely	† mint posta- és táviratizst.
<i>Mihálczán János</i>	1847	Szelindek	százados, Székesfehérvár.
<i>Misz Győző</i>	1847	M.-Keresztur	pályafőnök, S.-Szt.-Péter.
<i>Mosing Vilmos</i>	1851	Brassó	ezredorvos, N.-Szeben.
<i>Muntean Kelemen</i>	1844	Toporcsa	† mint orvos, Szerdahely.
175. <i>Pócsa Ferenc</i>	1851	Szárzapatok	p. ü. min. fogalmazó, Bpest
<i>Poparád Aron</i>	1850	Vajda-Récese	m. aljegyző, Fogaras.
<i>Pop Jakob</i>	1844	Ó-Sinka	
<i>Solymási Ágost</i>	1850	Csik-Gyimes	albíró, Oraviczabánya.
<i>Szereday Aladár</i>	1850	Lesnyek	orsz. képviselő, Budapest.
180. <i>Török Dénes</i>	1849	Kadicsfalva	albíró, Nagy-Szeben.
<i>Zakariás Császár J.</i>	1840	Cs. Szépvíz	csendőrszázados, Brassó.
1870.			
<i>Almasán Benjámín</i>	1847	Sz. Almás	gr. kel. lelkész, Sz.-Almás.
<i>Aronsohn Dávid</i>	1851	Brassó	†
<i>Baráczy Sándor</i>	1850	Cs.-Rákos	gymn. tanár, Brassó.
185. <i>Bologa Valér</i>	1853	Nagy-Szeben	pénzünt. főnök, Brassó.
<i>Bönisch Ignác</i>	1844	Pártsch (Morv.)	
<i>Dán János</i>	1847	Zernest	aljárásbíró, Zernest.
<i>Kádbéó Oszkár</i>	1852	Nagy-Szeben	ügyvéd, Nagy-Szeben.
<i>Kalefár Miklós</i>	1848	Szeráta	orvos, Szelistye.
190. <i>Komsa Demeter</i>	1848	Nagy-Szeben	g. kel. képzőint. tanár, Nagy-Szeben
<i>Körner Ferenc</i>	1851	Brassó	

A tanuló neve	Születése éve	Születése helye	M a i állása
<i>Kreutzer Károly</i>	1851	Nagy-Szeben	ezredorvos, Nagy-Szeben.
<i>Kurovsky Adolf</i>	1851	" "	reálisk. tanár, Lőcse.
<i>Lesigang Vilmos</i>	1853	Krakó (Lengy.)	egyet. tanár, Bécs.
195. <i>Mihaila Vazul</i>	1847	Telek	orvos, Bukarest.
<i>Pankievitz János</i>	1852	Nagy-Szeben	†
<i>Reou János</i>	1850	Nagy-Ludas	† mint g. keleti esperes.
<i>F. Riebel Ödön</i>	1851	Szászváros	tanár, Bécs.
<i>Schaaser Márton</i>	1847	Seeburg	orvos.
200. <i>Sinka Miklós</i>	1846	Batiz	
<i>Steidel Béla</i>	1852	Hátszeg	járásbíró, Ujegyház.
<i>Teutsch Károly</i>	1850	Brassó	
<i>Vulkán Mátyás</i>	1848	Bethlen	törv.jegyző, Nagy-Becskerek
1871.			
<i>Andrásy Jenő</i>	1852	Maros-Újvár	† mint tanár.
205. <i>Ardélean Valér</i>	1853	D.-Szt.-Márton	†
<i>Ármán Ábrahám</i>	1850	Zsibót	
<i>Blága Izidor</i>	1851	Lámkerék	g. kel. lelkész, Lámkerék.
<i>Boér Mózes</i>	1848	Teleki-Récese	néptanító, Rumánia.
<i>Csucsán János</i>	1852	Resinár	† mint orvos.
210. <i>Gergelyfi Gyula</i>	1850	Nagy-Szeben	sóhiv. pénztárnok, Sugatag.
<i>Fugerean János</i>	1847	Szakadát	jegyző, Szakadát.
<i>Kirsch Henrik</i>	1850	Szászsebes	†
<i>Koltofean Demeter</i>	1850	Bereczk	g. kel. lelkész, Bereczk.
<i>Kozocsa Tivadar</i>	1853	Erzsébetváros	† mint tanítóképzőint. tanár.
215. <i>Leviczky Albert</i>	1853	Szászváros	
<i>Ludvig Károly</i>	1854	Nagy-Szeben	bizt. társ. felügyelő, Nagy-Szeben.
<i>Muntean Joákim</i>	1847	Tiliska	g. kel. lelkész, Guráró.
<i>Nagy Tivadar</i>	1851	Fogaras	cs. kir. hadbíró.
220. <i>Pap János</i>	1851	Magyar-Igen	
<i>Préda Vazul</i>	1850	Felek	ügyvéd, Topánfalva.
<i>Tóth Endre</i>	1850	Tövös	
1872.			
<i>Ciska Miklós</i>	1849	Abrudbánya	†
<i>Cseh László</i>	1853	Kapnikbánya	várispán, V.-Hunyad.
<i>Csucs János</i>	1852	Hátszeg	vasúti felügyelő, Rumánia.
225. <i>Dopnik József</i>	1847	Nagy-Szeben	tanító, Nagy-Szeben.
<i>Drok János</i>	1854	Resinár	g. k. esperes, Szerdahely.
<i>Grosz János</i>	1852	Vajda-Hunyad	élelmező tiszt.
<i>Jánosi Péter</i>	1848	Cs.-Tasnád	főg. tanár, Sz.-Udvarhely.
<i>Muntean Jordán</i>	1851	Brassó	árvasz. ülnök, Brassó.
230. <i>Putnoky Miklós</i>	1852	Bukarest	főg. igazgató, Lugos.
<i>Safarzik Ferencz</i>	1853	Debreczen	műgyet. tanár, Budapest.
<i>Sentz Alajos</i>	1854	Nagy-Szeben	élelmező tiszt, Cattaró.
<i>Stöhr Győző</i>	1853	Nagy-Szeben	†
<i>Szász József</i>	1853	Sárd	főszolgabíró, N.-Enyed.
235. <i>Veres Dezső</i>	1853	Szászváros	végrehajtó, Deés.
<i>Vipf Gyula</i>	1853	Nagy-Szeben	postatávíró főnök, Deés.

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1873.			
<i>Cloaje János</i> . . .	1854	Boicza	orvos, Plojest.
<i>Dán Gyula</i> . . .	1854	Zernest	g. kel. esperes, Fogaras.
<i>Ebergényi Kálmán</i> . . .	1854	Verespatak	sóhivatali főnök, Torda.
240. <i>Gráil Lajos</i> . . .	1854	Torda	† mint tanárjelölt.
<i>Hamary Béla</i> . . .	1854	Voldorf	hadbíró, Kolozsvár.
<i>Issekutz Győző</i> . . .	1855	Erzsébetváros	ügyvéd, orsz. képviselő, Erzsébetváros.
<i>Márkus Péter</i> . . .	1852	Feketehalom	
<i>Menzát János</i> . . .	1851	Ecsellő	† mint tanító.
245. <i>Mihu János</i> . . .	1853	Felkenyér	ügyvéd, Szászváros.
<i>Moldován Kornél</i> . . .	1853	Déva	orvos, Boicza.
<i>Negrea Lőrincz</i> . . .	1853	Vajda-Récse	ügyvéd, Fogaras.
<i>Somogyi Géza</i> . . .	1854	Sz.-Udvarhely	áll. vasúti főmérnök, Rimaszombat.
<i>Süssman György</i> . . .	1851	Szilvás	tanító, Dobra.
250. <i>Szemerjai Károly</i> . . .	1854	Kolozsvár	keresk. isk. tanár, Szeged.
<i>Szőcs Miklós</i> . . .	1853	Borberek	erdőfelügyelő, N.-Szeben.
<i>Telmán Ferencz</i> . . .	1851	Kolozsvár	† mint. gymn. tanár.
<i>Trauschenfels Frigy.</i>	1853	Brassó	hadnagy, Brünn.
<i>Winkler Albert</i> . . .	1854	Nagy-Enyed	orvos, Nagy-Enyed.
1874.			
255. <i>L. Brán Livius</i> . . .	1854	Nagy-Szeben	
<i>Deák János</i> . . .	1852	Hidegviz	gőr. kath. lelkész, Verezegyháza.
<i>Endes Lajos</i> . . .	1853	M.-Fráta	jegyző, Mócs.
<i>Gundhardt Károly</i> . . .	1855	Nagy-Szeben	orvos, Nagy-Szeben.
<i>Hergotta György</i> . . .	1853	Nagy-Szeben	százados, Grácz.
260. <i>Iván Miklós</i> . . .	1855	Ecsellő	gőr. keleti esperes, Gyula-Fehérvár.
<i>Makrai László</i> . . .	1855	Szamos-Ujvár	birtokos, Alpestes.
<i>Méra János</i> . . .	1854	Nagy-Szeben	
<i>Monda Simon</i> . . .	1859	Besztercze	g. k. esperes, Besztercze.
<i>Neamtiu Miklós</i> . . .	1850	Örményszékes	mérnök, Braila.
265. <i>Popescu Leó</i> . . .	1854	Déva	g. kel. lelkész, Déda.
<i>Prédiger János</i> . . .	1854	Kőhalom	m. segédpénztárnok, Segesvár.
<i>Ribiczei Aladár</i> . . .	1853	Déva	
<i>Russu Oktáv</i> . . .	1856	Nagyág	ügyvéd, Nagy-Szeben.
<i>Vas Gedeon</i> . . .	1853	A.-Árpás	körjegyző, Skorei.
270. <i>Vas Vazul</i> . . .	1849	A.-Vidra	tanító, A. Vidra.
<i>Weber Mihály</i> . . .	1842	Szász-Szt.-Iván	
1875.			
<i>Endes Kálmán</i> . . .	1855	M.-Fráta	körjegyző, Toroczkó.
<i>Fogarasi Dénes</i> . . .	1854	Drágos	gymn. tanár, Brassó.
<i>Gidró János</i> . . .	1854	M.-Vásárhely	v. irnok, Gy.-Szt.-Miklós.
275. <i>Kabdebó Péter</i> . . .	1857	Nagy-Szeben	magánzó, Kolozsvár.
<i>Kálmán István</i> . . .	1853	Gy.-Szt.-Miklós	polg. isk. tanár, Gy.-Sz.-Miklós.
<i>Komáromy Gyula</i> . . .	1856	Szőkefalva	
<i>Ungur Agost</i> . . .	1854	Nyires	Romániában él.

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1876.			
	1856	Barót	gymn. tanár, Brassó.
280. <i>Bíró Béla</i>	1856	Kolozsvár	szolgabíró, Birkis.
<i>Böszörményi Károly</i>	1854	Nagy-Szeben	† mint orvos.
<i>Ferál Ottó</i>	1857	Ó.-Besenyő	
<i>Follért Gyula</i>	1857	Eszék	postafelügy., Szászváros.
<i>Hegedüs László</i>	1858	Budapest	
285. <i>Meth Hermann</i>	?	Lemberg	orvos, Trieszt.
<i>Nikora Vincze</i>	1857	Morgonda	gymn. tanár, Fiume.
<i>Olasz István</i>	1858	Iklód	körjegyző, Bogsán.
<i>Sávu Ilyés</i>	1855	A.-Pián	községi jegyző, A.-Pián.
<i>Smigelszky Győző</i>	1858	Nagy-Ludas	gymn. tanár, Balázsfalva.
1877.			
290. <i>Bauer László</i>	1856	Kolozsvár	vasúti tiszt, Szabadka.
<i>Burnáz János</i>	1859	Szászváros	keresk. tanár, Kolozsvár.
<i>Comsa Sofron</i>	1856	Kacza	tanító.
<i>Follért Károly</i>	1859	Eszék	vasút igazg. titkár, Budapest.
<i>Gábel Arnold</i>	1857	Sz.-Udvarhely	főigazg. tollnok, Budapest.
395. <i>Gidófalvy István</i>	1859	Nagy-Szeben	közjegyző, Kolozsvár.
<i>Hassák Mór</i>	1858	M.-Solymos	minorita tanár, Kézdi-Vásárhely.
<i>Hosszú Sándor</i>	1856	Déva	ügyvéd, Hunyadm.
<i>Kronesz Ferencz</i>	1857	Budapest	magánzó, Budapest.
<i>Májland Oszkár</i>	1858	Algyógy	reálisk. tanár, Déva.
300. <i>Sulucz Sándor</i>	1859	Mócs	járásbíró, Békés.
<i>Vikol János</i>	1858	Erzsébetváros	gymn. igazgató, Erzsébetváros.
<i>Zonda János</i>	1856	Kézdi-Polyán	szolgabíró, Földvár.
1878.			
<i>Ambrus Károly</i>	1857	Vizakna	v. tanácsos, Vizakna.
<i>Gidófalvy Béla</i>	1860	Nagy-Szeben	honvédezredorvos, Pozsony.
305. <i>Hegyesi Károly</i>	1858	Grác	gymn. tanár, Budapest.
<i>Kabos Bálint</i>	1857	M.-Nádas	gymn. tanár, Békés.
<i>Krisán János</i>	1858	Erzsébetváros	† mint adóhiv. gyakorn.
<i>Miesz Olivér</i>	1857	M.-Keresztur	gym. trn., M.-Vásárhely.
<i>Pap János</i>	1860	Marótlaka	
310. <i>Pátrubány Lukács</i>	1858	Erzsébetváros	keresk. tanár, Budapest.
<i>Pop Albin</i>	1859	Nagy-Enyed	ezredorvos, Brassó.
<i>Rétegi Károly</i>	1858	Nagy-Szeben	gymn. tanár, Lugos.
<i>Rusán János</i>	1860	Szancsal	birtokos, Mezencze.
<i>Sándor János</i>	1859	Maros-Kövesd	† mint gör. kel. lelkész.
315. <i>Sulucz Aurél</i>	1861	Erzsébetváros	tanár, Rumánia.
<i>Sulucz Gyula</i>	1861	F.-Detrehem	†
<i>Szőcs Sándor</i>	1859	Vizakna	postaigazg. segédtitkár Budapest.
<i>Vajna Miklós</i>	1859	Uzon	szolgabíró, S.-Szt.-György.
<i>Visnicz Kamilló</i>	1858	Maros-Ilye	†
320. <i>Vucskics György</i>	1858	Zernyest	prémontrei tanár, Keszthely.

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1879.			
<i>Ackner Mór</i>	1858	Nagy-Szeben	v. aljegyző, Nagy-Szeben.
<i>Akoncez Károly</i>	1861	Kolozsvár	orvos, Kolozsvár.
<i>Babes Szevér</i>	1861	Bécs	† mint huszárhadnagy.
<i>Benkő Gábor</i>	1858	O.-Brettye	gymn. tanár, Zilah.
325. <i>Butyka János</i>	1858	Kolozsvár	püsp. titkár, Gy-Fehérvár.
<i>Comsia Miklós</i>	1857	Prázsmár	albíró, Teregora.
<i>Cuparescu János</i>	1859	Solymos	orvos, Bécs.
<i>Friedsam Vilmos</i>	1858	Nagy-Szeben	számmellenőr, Székelyhid.
<i>Gross Albert</i>	1861	Kovászna	ügyész, Erzsébetváros.
330. <i>Gróza Konstantin</i>	1860	Almás	orvos, Nagyvárad.
<i>Hollaki Ferencz</i>	1858	Szászváros	birtokos, Déva.
<i>Mecz Vilmos</i>	1859	Budapest	gymn. tanár, N.-Szeben.
<i>Neamtin Miklós</i>	1860	Szelistye	g. k. lelkész, Szelistye.
<i>Ormay Lajos</i>	1861	Kis-Palugya	† mint tanár.
335. <i>Sztanilla Ilyés</i>	1859	Szakadát	† mint orvos.
<i>Védfy Győző</i>	1861	Temesvár	postahiv. vezető, Bpest.
1880.			
<i>Bora Jenő</i>	1862	O.-Karácsonfalv.	alhadbíztos, Budapest.
<i>Csubri Bonifác</i>	1860	Govásdia	bányaorvos, Vajdahunyd.
<i>Dáné László</i>	1862	Hátszeg	adótitst, F.-Pulya.
340. <i>Jankó Endre</i>	1859	Peselnék	albíró, Szerdahely.
<i>Kirinyi Lajos</i>	1861	Brád	
<i>Krausz József</i>	1860	Orlát	élelmező tiszt, Gorazda.
<i>Mayer Emil</i>	1861	Brassó	min. számtiszt, Budapest.
<i>Moldován Szilvius</i>	1862	Boicza	ügyvéd, Kőrösbánya.
345. <i>Petrovics Emil</i>	1859	R.-Bogsán	járásbíró, Alibunár.
<i>Pincsu János</i>	1860	Resinár	ny. törv. bíró, Nagyszeben.
<i>Prédovics János</i>	1862	Vizakna	albíró, Nyárádszereda.
<i>Prohászka Károly</i>	1862	Kolozsvár	† mint tanárjelölt.
<i>Ravasz Kálmán</i>	1860	K.-Szt.-Márton	postatiszt, Budapest.
350. <i>Richter József</i>	1861	Sárkány	vámatiszt, Predeal.
<i>Tolmács László</i>	1859	Taros	
<i>Ujecz Jeromos</i>	1859	S.-Szt.-György	
1881.			
<i>Bíró József</i>	1861	Kolozsvár	főispáni titkár, Déva.
<i>Deák Demeter</i>	1859	Hidegviz	
355. <i>Dimitrovics Alfréd</i>	1863	Fogarás	élelmező tiszt, Bród.
<i>Ebergényi Sándor</i>	1862	Verespatak	főisp. titkár, Nagyenyed.
<i>Ehn Károly</i>	1863	Nagy-Szeben	postatiszt, Budapest.
<i>Elekes Bálint</i>	1862	Mező-Záh	törv. aljegyző, Kalvicza.
<i>Elekes Győző</i>	1860	Szamos-Ujvár	birtokos, Hátszeg.
360. <i>Filep Samu</i>	1862	Kolozsvár	postatiszt, Kolozsvár.
<i>Fomeg Béla</i>	1859	Gy.-Fehérvár	
<i>Hentes János</i>	1861	Vizakna	szolgabíró, Szászsebes.
<i>Kendeffy Oszkár</i>	1861	Nagy-Szeben	p. ü. számtiszt N.-Szeben.
<i>Osztián Gyula</i>	1864	Torda	kőrörvos, Mezőzáh.
365. <i>Togán Miklós</i>	1859	F.-Gezés	g. k. lelkész, Nagyszeben.
<i>Tompa István</i>	1862	Kis-Borosnyó	szolgabíró, Hosszúfalú.
<i>Zsoandrea György</i>	1861	Nagy-Szeben	tanító, Lugos.

A tanuló neve	Születése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1882.			
<i>Ajtai János</i>	1864	Verespatak	erdész, Ungvár.
<i>Bocskor Antal</i>	1864	Fogaras	járásbíró, Nagysink.
370. <i>Dániel Lajos</i>	1864	Gy.-Fehérvár	törv. jegyő, Gyulafehérvár.
<i>Delkin Ferencz</i>	1863	Brassó	élelmező tiszt, Budna.
<i>Iván János</i>	1862	Móh	ügyvéd, Medgyes.
<i>Br. Pop Aurél</i>	1863	Kolozsvár	albíró, Zsibó.
<i>Stanilla Tamás</i>	1862	Szakadát	†
1883.			
375. <i>Almay Ferencz</i>	1864	Mánya	albíró, Deés.
<i>Bercsán Kornél</i>	1865	Sz.-Ujvár	ügyvédjelölt, Sz.-Ujvár.
<i>Brém Emil</i>	1862	Nagy-Szeben	† mint hadbíró-százados.
<i>Egli Mihály</i>	1865	Nagy-Bánya	hirlapíró, Budapest.
<i>Franku Ámos</i>	1866	Kör.-Bánya	ügyvéd, Nagyszeben.
380. <i>Freudel Iván</i>	1865	Zalatna	† mint adóhivatalnok.
<i>Gaál Mózes</i>	1864	Baróth	gymn. tanár, Pozsony.
<i>Keczeli Béla</i>	1865	M.-Perezs	szigorló orvos, Budapest.
<i>Lehrmann Győző</i>	1865	Boicza	járásbíró, joggyak., Sz.-Fehérvár.
<i>Stingu János</i>	1861	Nagy-Szeben	† mint adóhivatalnok.
385. <i>Szavu Mózes</i>	1862	Leses	albíró, Hátszeg.
<i>Váradi Miklós</i>	1864	K.-U.-Szállás	kir. mérnök, Budapest.
<i>Vecserdea Miklós</i>	1862	Fogaras	ügyvéd, Nagyszeben.
<i>Wieder Gyula</i>	1865	Budapest	† mint gymn. tanár.
1884.			
<i>Bauer Ferencz</i>	1865	Nagy-Szeben	m. áll. vasúti tisztv., Bécs.
390. <i>Beu Ilyés</i>	1864	K.-Apold	orvos, Nagyszeben.
<i>Bíró Mihály</i>	1862	F.-Kosály	r. kath. pap.
<i>Dolhof Hevrik</i>	1866	Zombor	† hadnagy.
<i>Markis Romulus</i>	1865	K.-Homoród	g. kath. lelkész, Szatmár m.
<i>Nuridsán József</i>	1864	Nagy-Szeben	m. írnök Maros-Vásárhely
395. <i>Cs. Pap István</i>	1863	V.-Hunyad	ügyvéd, Arad.
<i>Popovits Ottó</i>	1865	Sajgó	erdész, Hunyadvár.
<i>Preiner János</i>	1865	Vizakna	
<i>Román György</i>	1861	Mézes	g. kel. lelkész, Kísszentmiklós.
<i>Roseszku Kornél</i>	1864	Kolozsvár	Rumániában él.
400. <i>Smigelszki Oktáv</i>	1866	Nagy-Ludas	gymn. tnr., Erzsébetváros.
<i>Szábel Boldizsár</i>	1866	Brassó	hadbíró, Miskolcz.
<i>Szabó Károly</i>	1865	Zabola	gazdatiszt, Szombatfalva.
<i>Veisz Lajos</i>	1866	Abrudbánya	
<i>Veizskopf Ágost</i>	1864	Temesvár	
1885.			
405. <i>Dumbovies Emil</i>	1865	Kézdi-Vásárhely	csendőr-főhadnagy, Székesfehérvár.
<i>Fehér Absolon</i>	1866	Brád	
<i>Fesztóry Miklós</i>	1865	M.-Izsép	vasúti tiszt, Mezötelegd.
<i>Gáll János</i>	1866	Székely-Udv.	
<i>Ittu Mihály</i>	1865	Valé	erdész, Lugos.
410. <i>Loyczel Kálmán</i>	1867	Abrudbánya	albíró, Temesvár.
<i>Rob Miklós</i>	1866	N.-Halmágy	
<i>Turcsa Tivadar</i>	1868	Sz.-Ujvár	orvos.
<i>Zöldfási Antal</i>	1865	Miskolcz	

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i állása
1886.			
		M.-Vásárhely	p. ü. szemlélsz.
415. Ambrus Árpád	1865	Kolozsvár	
Álgya János	1866	Nagy-Szeben	honvéd-főhadnagy, Nagyszeben.
Bittermann Gyula	1866	Nagy-Szeben	aljegyző, Vizakna.
Budovszky János	1867	Mihályfalva	gazda, Mihályfalva.
Eperjesi Béla	1867	Mohály	g. k. pap, Bpest.
Fodor János	1867	Nagy-Szeben	gymn. tanár, Szt-Gothárd.
420. Gál Lajos	1868	Resinár	tanító, Resinár.
Galea Alemán	1865	Abrudbánya	erdész, Csehország.
Harsányi Győző	1866	Rahó	lelkész, Rahó.
Kerpenisán Miklós	1867	Brád	m. aljegyző, Arad.
Lengyel Sándor	1868	Resinár	tanító, Resinár.
425. Marin János	1864	Nagy-Szeben	† mint élelmező tiszt.
Stöhr Emil	1868	Nagy-Szeben	orvos.
Theil Albert	1867	Nagy-Szeben	szolgabíró, Deés.
Újvári Károly	1866	Válaszút	
1887.			
		Parajd	vasúti tisztv. Nagyszeben.
Benedek Antal	1868	Nagy-Sink	szerkesztő, Temesvár.
430. Branisce Valér	1869	Topánfalva	ügyvéd, Topánfalva.
Chirtop Jozsim	1868	Gy.-Sz.-Miklós	mérnök, Bpest.
Deér Mihály	1867	Kolozsvár	vasúti hivatalnok.
Gál László	1867	Nagy-Ág	bányász, Salgotarján.
Jánk József	1867	M.-Vásárhely	v. rendőrőfkapitány, Selmeczbánya.
435. Kúti István	1867	Kákova	orvos, Nagyszeben.
Mihu Győző	1868	Rahó	közs. jegyző, Pojána.
Munty Demeter	1867	F.-Bánya	vasúti tiszt, Várad-Püspöki.
Ninger József	1868	Nagy-Szeben	törv. aljegyző, Bpest.
Noszkó Imre	1869	Disznajó	tanár, Marosvásárhely.
440. Péchi Jenő	1867	Ottlaka	orvos.
Popovits Lázár	1868	Nagy-Szeben	orvos, Nagyszeben.
Szalay Béla	1869	Vizakna	tanár, Nagyszeben.
Szőcs Géza	1869	A.-Szombatfalva	adótiszt, Besztercze.
Sztán Győző	1864	Budapest	† mint egyet. hallg.
445. Wieder Imre	1869		
1888.			
		Hódos	tanár, Brassó.
Balogh Ferencz	1868	Főfeld	g. kath. lelkész, Orlát.
Bunea János	1868	Kakasfalva	vasúti gyakorn., Brassó.
Décsey Dénes	1869	Sósmező	tanár, Déva.
Diell Ede	1867	Rahó	orvos, Bpest.
450. Fogolyán Sándor	1867	Nagy-Szeben	tanár, Kiszzeben.
Germán Sándor	1869	Kolozsvár	szigorló orvos, Kolozsvár.
Krémer István	1869	Katona	bányász.
Moldován György	1870	Zalatna	hadnagy, Bosznia.
Paul Péter	1867	Erzsébetváros	gyógyszerész, Gyergyó-Ditró.
455. Schopf László	1868	Gy.-Szt.-Miklós	† mint egyet. hallgató.
Szathmáry István	1870	Kapjon	
Vojth Gyula	1868		

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1889.			
<i>Ágotha László</i>	1870	Buzd	szék-fővárosi fogalmazó, Budapest.
<i>Balázs Gergely</i>	1870	Erzsébetváros	szolgabírói írnok, Alvincz.
460. <i>br. Bornemisza János</i>	1870	Gogánvára	nagybirtokos.
<i>Göllner János</i>	1871	Deésakna	mérnök, Nagyszében.
<i>Hrád Béla</i>	1869	Nagy-Szeben	
<i>Incze Antal</i>	1870	Abrudbánya	joggyakorn, Abrudbánya.
<i>Kossalka János</i>	1871	V.-Hunyad	műgyegy. tanársegéd, Bpest.
465. <i>Kozler Alajos</i>	1869	Nagy-Szeben	p. ú. számtiszt gyakorn. N.-Szeben.
<i>Noszkó József</i>	1871	Nagy-Szeben	főhadnagy, Temesvár.
<i>Partai Albert</i>	1871	Nagy-Szeben	orvos.
<i>Popini Nándor</i>	1871	Kolozsvár	bankhivatalnok, Bpest.
<i>Schillinger Károly</i>	1871	V.-Hunyad	orvostanhallgató, Bpest.
1890.			
470. <i>Ambrus Pál</i>	1869	Vizakna	szigorló orvos, Kolozsvár.
<i>Benke Géza</i>	1872	F.-Perepuszta	joggyakorn. S.-Szt.-György.
<i>Eisenmeyer Gyula</i>	1871	Nagy-Szeben	szigorló orvos, Bpest.
<i>Fleschin Miklós</i>	1868	Resinár	ügyvédi írnok, N.-Szeben.
<i>Gidófalvy Béla</i>	1872	Vizakna	joggyakorn., N.-Szeben.
475. <i>Klein (Kozma) Gábor</i>	1872	Rákos	ügyvédjelölt, Szekesfehérvár.
<i>Láday István</i>	1872	Budapest	főszolgabíró D.-Szent-Márton.
<i>Nagy László</i>	1870	Zabola	
<i>Nagy Sándor</i>	1873	Nagy-Szeben	† mint posta- és távirósegéd.
<i>Pethe Ferenc</i>	1872	Torda	tanár, Budapest.
480. <i>Semsey Aladár</i>	1872	Málnás	joggyakornok, Brassó.
<i>Stán Dániel</i>	1867	A.-Szombatfalva	számtiszt, Brassó.
<i>Török Gy. Andor</i>	1872	K.-Vásárhely	joggy., Kézdivásárhely.
1891.			
<i>Bernád Béla</i>	1874	Hátszeg	szolgabírósegéd, Hátszeg.
<i>Damó Zoltán</i>	1873	Alvincz	orvosnövendék, Berlin.
485. <i>Fazakas Géza</i>	1871	Szász-Vessződ	végzett jogász, Kolozsvár.
<i>Herepei Iván</i>	1873	Budapest	ügyv. jel., Kolozsvár.
<i>Karakas Albert</i>	1873	Berettyó-Ujfalu	jogász, Debreczen.
<i>Kirillovics Gyula</i>	1872	Erdőhegy	† mint jogász.
<i>Kovács Károly</i>	1871	Kolozsvár	róm. kath. lelkész.
490. <i>Lukács Ignác</i>	1873	Gyergyó-Ditró	joggyak., M.-Vásárhely.
<i>Lupini Sándor</i>	1873	Brassó	
<i>Morandini Jeremiás</i>	1871	Resinár	bölcsészethallg. Bukarest
<i>Pap Emil</i>	1873	M.-N.-Csán	
<i>Péchy Ákos</i>	1871	Disznajó	† mint egyéves önkéntes.
495. <i>Prosteán Oktáv</i>	1873	Lugos	orvosnövendék, Bécs.
<i>Rác János</i>	1871	Draucz	végz. jogász, Nagyvárad.
<i>Szucs Gyula</i>	1873	Sistarovecz	g. kel. lelkész.
<i>Száva Mihály</i>	1872	M.-Szengyel	közigazg. gyak. M.-Vásárhely.
<i>Zathureczki Kálmán</i>	1874	Nagy-Ajta	joggyakornok, Nagyajta.

A tanuló neve	Születése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
1892.			
500. <i>Albu Miklós</i>	1870	Vizakna	gör. kel. hittanhallgató, N.-Szeben.
<i>Bothos Gyula</i>	1873	M.-Vásárhely	jogász, Kolozsvár.
<i>Buda János</i>	1874	Pankota	jogász, " "
<i>Farkas Árpád</i>	1871	Baróth	" " "
<i>Florián Gerő</i>	1873	Szamosújvár	" Budapest.
505. <i>Florián János</i>	1871	Szelistye	segédjegyző, Szelistye.
<i>Gillyén Kálmán</i>	1874	Erzsébetváros	jogász, Budapest.
<i>Kandrea Valér</i>	1873	Kőrösbánya	jogász, Kolozsvár.
<i>Kolbászi János</i>	1875	Kutfalva	" Budapest.
<i>Mészáros Kornél</i>	1874	Torda	" Kolozsvár.
510. <i>Nemetz Oszkár</i>	1874	Pusztá-Kalán	hadnagy, Bosznia.
<i>Noszkó Béla</i>	1875	Nagy-Szeben	r. kath. hittanhallg., Gy.-Fehérvár.
<i>Papiu Enea</i>	1874	Déva	jogász, Budapest.
<i>Prescura János</i>	1871	Morgonda	s. jegző, Felső-Árpás.
<i>Simon Vazul</i>	1871	Porcsesd	bölcészethallg., Bukarest
515. <i>Száva Gábor</i>	1873	Mező-Szakáll	jogász, Bpest.
<i>Zeiner Gusztáv</i>	1869	Nagy-Szeben	m. k. adótitst, N.-Szeben.
1893.			
<i>Ágotha Miklós</i>	1873	Erzsébetváros	†
<i>Bratu Traján</i>	1875	Resinár	egyet. hallg., Bukarest.
<i>Cebecauer Lajos</i>	1875	Nagy-Szeben	kat. akad. növ. Bécsújhely.
520. <i>Diell Antal</i>	1874	Nagy-Szeben	tüzér tisztjelölt, N.-Szeben.
<i>Gegesi Árpád</i>	1875	Torda	jogász, Kolozsvár.
<i>Geiger János</i>	1873	Kis-Kund	
<i>Göll Arnold</i>	1875	Nagy-Szeben	bölcészethallg., Bpest.
<i>Herczeg Kálmán</i>	1874	Tótesd	
525. <i>Kirillovits Pál</i>	1873	Erdőhegy	jogász, Nagy-Várad.
<i>Komsa György</i>	1874	Alsóporumbák	körjegyzősegéd, Jás
<i>Kováts Gyula</i>	1873	Kolozsvár	jogász, Kolozsvár.
<i>Mátyás Lázár</i>	1874	Piatra	† mint jogász.
<i>Mihály Gyula</i>	1876	Nagy-Szeben	jogász, Kolozsvár.
530. <i>Mike Béla</i>	1873	Nagy-Szeben	†
<i>Petrucz Aurél</i>	1875	Békés	jogász, Nagyvárad.
<i>Steiner Gyula</i>	1872	Galantha	jogász, Bpest.
<i>Stummer Károly</i>	1872	Temesvár	megyei tisztv., Temesvár.
<i>Tabajdi Sándor</i>	1876	Erdőhegy	jogász, Bpest.
535. <i>Thorday György</i>	1873	Nagy-Almás	posta-távíró gyakorn. Sz.-Udvarhely
<i>Török Géza</i>	1875	Ponor	jogász, Bpest.
<i>Vodrácska Venczel</i>	1872	Ruszkicza	jogász, Kolozsvár.
<i>Zakariás Manó</i>	1874	Cs.-Szépvíz	jogász, Kolozsvár.
1894.			
<i>Ajtay József</i>	1876	Verespatak	joghallgató, Budapest.
540. <i>Adám Gyula</i>	1876	Mezőtúr	joghallgató, Budapest.
<i>Bige Sándor</i>	1875	Nagyvárad	joghallgató, Nagyvárad.
<i>Botis Tivadar</i>	1873	Fekete-Patak	joghallgató, Nagyvárad.

A tanuló neve	Szüle- tése éve	Születése helye	M a i á l l á s a
<i>Burdán Tivadar</i> . . .	1872	Miske	joghallgató, Nagyvárad.
<i>Czeplédi Ödön</i> . . .	1876	N.-Szalonta	műgyet. hallg., Bpest.
545. <i>Demeter Gyula</i> . . .	1874	Felső-Tömös	jogász, Kolozsvár.
<i>Dollny Gyula</i> . . .	1874	Vizakna	jogász, Kolozsvár.
<i>Dorka János</i> . . .	1874	Ivánfalva	bányász. hallg., Selmecez.
<i>Duducz Gerő</i> . . .	1874	M.-Vásárhely	orvosnövendék, Bpest.
<i>Eisenmeyer Jenő</i> . . .	1877	Nagy-Szeben	joghallg., Budapest
550. <i>Hosszú Elemér</i> . . .	1876	Nagy-Somkut	joghallg., Budapest.
<i>Kenéz Kálmán</i> . . .	1876	Tinke	joghallg., Budapest.
<i>Krisán Aurél</i> . . .	1875	Szinitze	joghallg., Nagyvárad.
<i>Lázár Márton</i> . . .	1874	Cs.-Kozmás	joghallg., Kolozsvár.
<i>Mann Hugó</i> . . .	1876	Nagy-Szeben	joghallg., Budapest.
555. <i>Molnár János</i> . . .	1876	S.-Szt.-György	joghallg., Budapest.
<i>Pisztor Egon</i> . . .	1875	Nagy-Szeben	jogász Kolozsvár.
<i>Rosenblum Armin</i> . . .	1876	Nagy-Szeben	tekhnikus, Bpest.
<i>Römer Károly</i> . . .	1870	Cs.-Balánbánya	posta- és távirótszt, Kecskemét.
<i>Stibor Antal</i> . . .	1875	Maros-Ujvár	bányalgazg. számtiszt M.-Ujvár.
560. <i>Tankó Béla</i> . . .	1875	Nagy-Szeben	joghallg., Kolozsvár.
<i>Thomandl Ödön</i> . . .	1876	Nagy-Szeben	joghallg. Kolozsvár.
<i>Tóth Miklós</i> . . .	1875	Balázsfalva	joghallg., Kolozsvár.
<i>Vászi György</i> . . .	1874	Szászabuzza	joghallg., Budapest.
<i>Zathureczky János</i> . . .	1875	Breznóbánya	joghallg., Budapest.
1895.			
565. <i>Bergezán Oktáv</i> . . .	1876	Nagy-Ludas	önkéntes, Kolozsvár.
<i>Boér Kálmán</i> . . .	1878	Kerczesóra	jogász, Kolozsvár.
<i>Bukur János</i> . . .	1875	Szakadát	orvosnöv., Kolozsvár.
<i>Csiszér János</i> . . .	1876	Csik-Szereda	jogász, Kolozsvár.
<i>Erdélyi Ákos</i> . . .	1876	Felsővertés	jogász, Kolozsvár.
570. <i>Ganea Ilyés</i> . . .	1875	Ujegyház	orvosnöv. Bécs.
<i>Grebenea Manó</i> . . .	1873	Résinár	theologus, Nagyszeben.
<i>Haupt Márton</i> . . .	1874	Keresztényszig.	önkéntes, Nagyszeben.
<i>Ittu Miklós</i> . . .	1874	Válé	orvosnöv., Bpest.
<i>Janku Sándor</i> . . .	1874	Nagyág	bányásznöv., Selmecebánya.
575. <i>Koncz Viktor</i> . . .	1875	Náznánfalva	jogász, Kolozsvár.
<i>Lányi László</i> . . .	1877	Czepléd	jogász, Bpest.
<i>Lányi Tivadar</i> . . .	1877	Bécs	orvosnöv., Grác.
<i>Macellar György</i> . . .	1875	Szerdahely	önkéntes, Nagyszeben.
<i>Mihály Árpád</i> . . .	1878	Nagy-Szeben	jogász, Kolozsvár.
580. <i>Mustáráy Miklós</i> . . .	1875	Berkesz	jogász, Kolozsvár.
<i>Osztian Ernő</i> . . .	1876	Torda	jogász, Kolozsvár.
<i>Prie Oktávián</i> . . .	1875	Szakadát	theologus, Bpest.
<i>Serafin Domokos</i> . . .	1876	Hátszeg	írnok, Hátszeg.
<i>Tabakariu Valér</i> . . .	1875	M.-Vásárhely	jogász, Kolozsvár.
585. <i>Zaremba Károly</i> . . .	1875	Nagy-Szeben	önkéntes, Nagyszeben.

XII. Anyagi források, egyesületek.

1. A fenntartás költségei.

Az anyagi forrásokról szólunkban vissza kell mennünk intézetünk alapításának idejére, mikor az iskola teljesen összefüggött a r. kath. egyházzal. Szerdahelyi József, a jezsuita residentia későbbi főnöke, 1772-ben kelt jelentésében (11718/1772. korm. r.) az egyház legkorábbi jövedelmeiről így nyilatkozik: „Missionis hujus fructus cum brevi tempore crescens, Anno 1696 per Leopoldum Imperatorem pro Stipendio annuo horum missionariorum titulo militiae praesidiariae clementer resoluti sunt 360 f.‘ Ugyanezen íratból tudjuk meg, hogy ezt az adományt a császár 1753. márcz. 1-éig szakadatlanul kiszolgáltatta, de, mert a rend ügye már jobbra fordult s az itteni paterek egy ideig nem igen teljesítettek tábori lelkészi teendőket, a mondott naptól beszüntette s az illető összeget csak 1758. márcz. 1-től szolgáltatta ki ismét. Hanem aztán nem sokára ismét megszűnt amaz összeg kiutalása, noha, mint Szerdahelyi mondja: „constanter militiae praesidiariae omnes functiones parochiales a duobus Residentiae Patribus praestentur et quidem gratis a vigiliarum Praefecto usque ad Gregarios inclusive iuxta mandatum Caesareo-Regium Ao 1754. emanatum.‘

Az 1712-ig való s külön intézetünket illető alapítványokról nem bírnok tudomással, de tudjuk, hogy 1712-ben egy Gasner János nevű helybeli születésű, előbb ev. luth. vallású férfiú, a ki később katolikus és jezsuita lett, a mellett, hogy régi luth. hitfeleivel is számos jót tett, a residentia megalkotásának céljára 13733 váltó frtot és 30 krt, valamint házat és a városhoz közel fekvő mezei jószágot adományozott. Ez az alaptőke részint az egyes főnökök takarékos gazdálkodása, részint pedig újabb jótékonyságok által néhány év alatt 31400 frtra rugott s az összeget 6%-os kamatra adván ki a jezsuiták, jó ideig teljesen elegendő volt a rendház és az iskola költségeinek fedezésére. Hanem 1766-tól fogva már nem tudták ilyen jól értékesíteni a pénzt, az egyeseknek kiadott összegek elhelyezése nem is látszott eléggé biztosnak s azért beérték csekélyebb jövedelemmel, csak hogy a pénz elhelyezése felől nyugodtak legyenek. Erre nézve Szerdahelyi említett jelentésében így nyilatkozik: „Sed nunc ab aliquot annis investita est partim in Banco Civico Viennensi nempe 177000 f. R., partim in Caes. Regia Status Debitorum Cassa Viennensi nempe 137000 f. R., ubi census a 1-ma Julii Anni 1766 ad p. reductus est quidem; sed securitas plena pecuniarum fundationalium habetur, unde nunc (t. i. 1772.) reditus annui fundationalium sunt 1240 f. R.‘ A biztonság megvolt ugyan, hanem ennyi jövedelemből csak nehezen jutott mindennemű szükséges egyházi és iskolai célra s Szerdahelyi megjegyzése szerint „nisi Deus ter O. M. meliora largiatur tempora, diu sufficere non possunt.‘

De nem is kellett sokáig. A következő 1773. évben föl-
 oszlott a rend s ettől fogva a katolikus tanulmányi alap, illetőleg
 majdan az állami kincstárból fedezték az intézet költségeit. Eleinte
 elég csekély is volt ez az összeg. A tanárok fizetésén kívül az
 évi általány pl. 1782/3. 88 v. frt, 1783/4. ugyanannyi, 1784/5.
 62, 1785/6. 63, 1786/7. 135, 1787/8. 88 frt. volt, 1788/9-től évek
 során át 108 frt, csak 1799/1800-ban emelkedett 275 frt. 29 krra.
 A német korszakban természetesen emelkedett az általány
 100—150 frtra o. é., főleg Ó Felségének 1853. január 6-án kelt
 legmagasabb elhatározása óta, a melynél fogva a szebeni r. c.
 gymnasiumnak első osztályú teljes és álladalmi költségen javadal-
 mazandó gymnasiummá leendő felemeltetését elfogadni méltóztatott
 (1853. júl. 24. 16702/1689. sz. helytart. r.). Ekkor u. i. az évi dotatio
 (a tanári fizetéseket is beleszámítva) 13816 frtra rugott. De még
 ekkor nem a kincstár fedezte az összes kiadásokat. Haynald
 püspök 1854. febr. 22. 268. sz. feliratában hivatkozik is arra, hogy
 ama lemagasabb elhatározás következtében az 1853—4. tanévben
 már nem szabad más forrásból fedezni a költségeket, mint a kinc-
 stárból s nagyon csodálkozik, hogy a tanárok felemelt fizetését
 még mindig a kath. tanulmányi alapból veszik; egyszersmind kéri
 a kellő intézkedést (4007/1854. helytart. r.). A helytartóság 1854.
 márczius 12-én megírja a püspöknek, hogy a fedezés e módja
 bizony egyelőre még megmarad, de a kincstár remélhetőleg meg-
 fogja téríteni ama több kiadást a tanulmányi alapnak.

A mi már az általányt illeti, ennek összege a magyar korszak
 óta 700 frtra emelkedett, 1872-ben újabb emelkedés volt 1200 frtig,
 míg végre 1890-től 1000 frt esik tanszerekre és 900 frt. kezelésre.

Einlékezzünk meg néhány szóval a tanári fizetésekről is.

A jezsuiták nem kaptak rendes fizetést, őket ellátta a rend
 a szükségesekkel, a tanítást fogadalmuknak megfelelően ingyen vé-
 ggezték. Kaptak azonban a rend főnökétől ajándékot vagy jutalmat
 s csakis egyházi szolgálataikért húztak meghatározott díjat. Mikor
 azonban a rendet itt fölsozlatták, Mária Terézia rendeletéből (8796.
 1773. korm. r.) az itt akkor működő, de tevékenységüket be is fejező
 jezsuitapaterék mindegyike 350 frtot kapott a kincstártól.

Az 1780-ban újra megnyíló intézet tanárainak fizetését József
 császár aként szabályozta, hogy az I. és II. o. tanára évi 200, a
 III.-é 250, a felső két osztályé pedig 300 frtot kapott (3971/1781.
 kormány rend.).

Látnivaló, hogy biz ez még akkor is gyöngé díjazás volt s
 azért Cserey igazgató meg is mozgatott minden követ a fizetés-
 emelés céljából. Fenn is átlátták a kérés jogosultságát, de egy
 ideig csak annyiban esett változás, hogy a tanárok néha-néha
 jutalomban részesültek. Így pl. 1786-ban a felső két osztály ta-
 nárai egyenként 12, az alsó osztályokéi 10 aranyat kaptak (9360/L
 452/1786.). A tanárokat egy részt kellemesen érintette az adomány,
 de más részt az ideiglenes és percnyi segítség távolról sem nyújtott

megnyúgvást vagyoni helyzetük állandó javítása felől. Így történt aztán, hogy még ugyanazon év november 8-án fölterjesztést intéztek a főkormányzésekhez fizetésük javítása érdekében. f (10452/L. 532. korm. r.) Kérelmüket azzal kezdik, hogy nem időnként való segílyt, hanem fizetésemelést kérnek. Nagyszébenben, úgy mondják, mindenkor drágább volt az élet, mint Erdély bármely városában; ezért volt, hogy az itteni káplánoknak is mindenkor nagyobb volt javadalmazásuk, mint más helyeken. De különösen most oly magasra emelkedtek az árak, hogy a tanárok fizetésüknek több, mint felét, kénytelenek egyszerű élelműkre fordítani úgy, hogy anyagilag sokkal gyarlóbban állnak, mint más, olcsóbb városokbeli tanárok, a kik hasonló vagy részben még nagyobb fizetéssel bírnak. Nagyon elszomorító helyzet ez olyan emberekre nézve, a kik — minden további kilátás híján — egészen a tanügynek szentelik magukat s gondjukat, a melyet más különben kizáróan hivatásukra kellene fordítaniok, az élet fenntartás köznapiságára kell fecsérelniök. Ismételt kérelemre volt szükség, hogy az 1790/1. tanévtől fogva a felső két osztály tanáranak 350, a többiekének 300 frt fizetése legyen s a hitoktatásért az illető két tanár (a felső és alsó osztályok külön hitoktatója) 27 frtot kapjon. Ugyan ebben a tanévben történt, hogy egyik tanárt évközben bekövetkezett halála miatt helyettesíteni kellett s ezért az illető helyettesítő havonként 10 frt 25 krt kapott (1822/L. 99/1790.). Egy másik, 1818/9-iki helyettesítésért az illető tanár 87 frt. 30 kr. kapott egy évre.

Fizetésüket a tanárok 1782-ig havonként, a következő évtől kezdve meg negyed évenként vették föl, még pedig utólag. Ebből az a kellemetlenség származott, hogy az oly tanárok, a kik a nagy szünidőt otthon vagy egyáltalán a várostól távol töltötték, fizetésüket csak a két hó múltán, visszatérésükkor vehették föl. Ezért gyakran merült föl a tanárok részéről az az óhajtság, hogy legalább a két szünidei hónapra eső illetéket előzetesen kaphassák annál is inkább, minthogy a vizsgálatok befejezésével eleget tettek egész évi tanári tisztüknek. E kérésnek a kormányzések csak 1839-ben tett eleget 8398/L. 281. sz. rendeletével, de fönntartotta az utólagos fizetés-fölvételt az év folyamára, különösen az év első hónapjára, a melyre nézve már az 1833. évi 7260/L. 197. számú rendelet intézkedett így abból a szempontból, hogy a szünidei tanári változások következtében a kiérdemesült vagy máshova helyezett tanár el ne vegye utódja elől a fizetésnek e hónapra eső részletét.

Igazi fizetés-szabályozás csak a Thun-aera alatt következett be, ámde legalább intézetünknel ekkor sem ment oly könnyű szerrel. A testület már 1851. febr. 15-én kimerítő folyamodványt terjesztett föl a polgári és katonai kormányzósághoz, a melyben a tanárok részletesen kifejtik sanyarú helyzetüket, világot vetnek arra, hogy a megváltozott viszonyok közepette az eddigi fizetésből megélni teljesen lehetetlenség. E kérésre még ugyanazon évi okt. 20-án megjött a miniszteriumnak 7591/487. sz. rendelete, a mely

a tanároknak az előző 1850/1. tanévre jutalmúl személyenként 100 frtot útal ki, a legközelebbi jövőre pedig a fizetés fölemelését igéri. Az ígélet beváltása csak az 1854. márcz. 5. 3442. sz. min. rendelettel történt meg, s ez a tanárok alapfizetését 400 frtban állapítja meg. E szabályozás változatlanúl megmaradt 1860-ig, mikor intézetünknel a tanárok nagyobb felének fizetése 900, kisebb felének 1000 s az igazgatónak 300 váltó frt. pótléka lett. Így tartott az alkotmányos korszakig, mikor az új pénz (o. é.) szerint a 945, 1050 és 315 frt. összegek szerepelnek.

A tanári fizetés jelentékenyebb fölemelése Pauler miniszternek volt köszönhető, a ki 1873. máj. 6-án kelt 11991. sz. rendeletével a tanárok fizetését 1873. jan. 1-től számítva 1200 frtban, lakbérét elébb 120, majd 200 frtban szabta meg s ugyanekkor behozta az ötödéves 100 frtos pótlékat.

A kor haladt előre, a megélhetés föltételei egyre nehezedtek, de azért a fizetés éveken keresztül maradt a régiben. Az általános elégedetlenség nőttön nőtt s a kilenczvenes évek elején teljes erővel tört ki a fizetés-rendezésre irányuló mozgalomban, a melyben intézetünk tanári kara is élénk részt vett úgy a bpesti V. ker. reáliskolának, mint a győrinek kezdeményezése alkalmával, az 1891. márcz. 18. ülésből pedig maga intézett fölterjesztést részletes tervezetben állítván össze a nézete szerint legalkalmasabb módozatot. Végre elkövetkezett az 1893-iki általános fizetés-szabályozás, a melyről fölösleges bővebben szólnunk. Intézetünk tanárai közül még egy sincs a díjosztályok 1800-as fokán, az igazgató a VII. díjosztály legalsó fokán van az igazgatói pótlék eltörlése mellett. Hogy eme legújabb fizetésemelés legfölebb fizetés-szabályozás, arra elég kiáltó bizonyíték az azóta meg-megújuló panaszok özöne.

2. Kincstári, katolikus s más alapítványok, magán ösztöndíjak.

A múlt évszáz végén elég bőven jutott intézetünk tanuláságának az ösztöndíjakkól, a mennyiben pl. 1787/8-ban volt 9 tanuló 120 frtossal, 20 tanuló 80 frtossal és 26 tanuló 60 frtossal, — az 1788/9. tanévben 8 tanuló 120, 19 tanuló 80, 18 tanuló 60 frtossal, — az 1790/1. tanévben pedig 2 tanuló 120, 10 tanuló 80 és 23 tanuló 60 frtossal (10192/L. 596/1790. korm. r.). Körülbelül a jelen évszáz közepéig tartott ez így, hanem azóta ezek a számok folyton apadóban vannak vagy legalább is jelentékenyen csekélyebbek. Az 1883/4. Értesítő 26. és köv. lapjai szerint *a*) kincstári (kézi) ösztöndíjban (60 frt.) az 1855. és következő években 14—15 tanuló részesült; 1865—75-ig két-két tanuló kapta, aztán ismét megszűnt s 1883 óta megint csak egy pár tanuló részesült belőle; — *b*) a r. kath. alapítványok 1855-ben gazdagon folytak (18 részesült belőle), 1858. óta 9-en élvezték, innen kezdve évről-évre kevesebben; — *c*) más alapítványok (Mária Terézia, budai stb.) csak kivételesen fordulnak elő, ha t. i. a tanuló más intézetből

4. Deák Ferencz-alapítvány.

Deák Ferencz halálakor az 50 fg 154. eln. rendelet felhívta az igazgatóságot, hogy az intézet méltóan juttassa kifejezésre mély-séges részvétét. A karnak nem is volt szüksége e felszólításra, mindjárt febr. 4-én részt vett a gyászisteniszteletben, febr. 14-én ifjúsági gyászünnepélyt rendezett, a melyen két tanár mondott beszédet a haza bölcsének emlékére, febr. 20-iki ülésében pedig elhatározta, hogy Deák Ferencz emlékének megörökítésére 1. halála napjának évfordulóját, jan. 28-án, minden évben meg fogja ünne-pelni, 2. alapítványt teremt, melynek évi jövedelméből pályázat útján a nagy férfiú emlékére a tanulók szerkesztette alkalmi művek legjobbját pályadíjjal tünteti ki. Az alapítványra való gyűjtést maguk a tanárok kezdték meg 24 frt. 80 krral. Ehhez járult a Simon Péter tanár beszédének szétküldéséből begyűlő 547 frt. Így az alapítvány 571 frt. 80 krral indult meg. A tanári karnak különösen két tagja, Palczér Károly és Simon Péter, búzgolko-dásaért a főigazgatóság 127/1876. iratában elismerő köszönetét fejezte ki. A kar az alapítvány kezelésére több ülésen megvitatott alapszabályokat dolgozott ki, ezeket az igazgatóság május 25-én 142. sz. a. fölterjesztette s az aug. 21-iki 18525. sz. rendelet helyben is hagyta. Ettől fogva a kar minden évben megtartotta alap-szabályszerűen a Deák-ünnepélyt s minden évben hirdetett pályá-zatot valamely, Deák Ferenczcel kapcsolatos tételre. Az alap-szabály a felső osztálybeliek tetszésére bízván a pályázatban való részvételt, megtörtént az 1879/80. tanévben az a váratlan eset, hogy nem akadt pályázó s ugyanazt a tételt újból ki kellett tűzni. Ennek folytán a kar még 1879-ben megtette a kellő változtatásokat. Az alapszabályok közlését tiltván a hely szűke, áttérünk arra, hogy a Deák-alapítvány vagyona az 1894/5. tanév végén:

1. 4 0/0-os magyar korona járadékban . . . . . 3300 kor.
2. Takarékpénztári készletben . . . . . 45 frt. 41 kr.

A jutalomdíj a legutolsó tanévben 4 drb 20 koronás, 2 drb 10 frankos aranyból állott.

Megörökítjük most mindazon tanulók neveit, a kik pályadolgozatukkal jutalomban vagy dícséretben részesültek.

1876/7. Deák F. önzetlensége. — Nyert Burnáz J.

1877/8. Deák F. élet- és jellemrajza kiváló tekintettel azon voná-sokra, a melyek Demosthenes élet- és jellemrajzában föl-lelhetők. Nyert Misz O.

1878/9. Az állami szónoklat D. F. korában. Nyert Benkő G.

1879/80. Mi által érdemelte ki D. F. nemcsak a magyar nemzet, hanem az egész művelt világ tiszteletét. Pályamű nem volt.

1880/1. Ugyanaz a tétel. Nyert Fomeg B.

1881/2. D. F. a magán életben. Nyert Gál M.

1882/3. D. E. a haza bölcse. Nyert u. a.

1883/4. A D. F.-tisztelet hatása az ifjúságra. Nyert Biró M.

- 1884/5. D. F. élete általában. — Nyert Fesztóry M., dícséretben részesült Lengyel S.
- 1885/6. D. F. 1861-iki felirati beszédének tartalmi és szónoklati ismertetése. — Nyert Ambrus A., dícséretben részesült Lengyel S.
- 1886/7. Emlékbeszéd D. F. fölött. Nyert Kuthy J.
- 1887/8. D. F. mint szónok, összehasonlítva Eötvössel. — Nyert Fogolyán S.
- 1888/9. D. F. a magán életben. Nyert Göllner J.
- 1889/90. Emlékbeszéd D. F. ravatalánál. Nyert Semsey A., dícséretben részesült Török A. és Ambrus P.
- 1890/1. D. F. élete. — Nyert Herepei J., dícséretben részesült Kovács K. és Prostean O.
- 1891/2. D. F. húsvéti cikkének előzményei és következményei. Nyert Bothos Gy. és Mészáros K. (megosztott jutalommal), dícséretben részesült Florian G. és Gillyén K.
- 1892/3. D. F. a felirati javaslatról tartott beszédének politikai és kiváltkép retorikai méltatása. — Nyert Mátyás L., dícséretben részesült Cebecauer L. és Zakariás M.
- 1893/4. a) Gondolatfejtegetés D. F. következő mondásáról: „A hazáért mindent tenni kell, a haza érdekét senmi áron sem szabad kockáztatni.” b) költemény D. F. dicsőítésére. Nyert Demeter Gy., dícséretben részesült Czeglédy Ö. és Ajtay J.
- 1894/5. D. F. a lengyelek ügyében (1833. nov. 23.) mondott beszédének ismertetése, főtekintettel Lengyelország sorsának rajzára. — Nyert Mustárdy M. és Lányi L.

5. Ének-zene alap.

Az ének-zene oktatásra mindenkor gondja volt a tanári karnak, de csak az 1887—8. tanév óta tett kísérletet arra, hogy egyesületi úton adjon nagyobb lendületet e művészetágaknak. Mindjárt ebben a tanévben hat ízben lépett föl az ének-zene egyesület iskolai ünnepélyek alkalmával. A magas kormánynek évi 105 frtnyi adománya már a korábbi időkben sem volt elegendő s azért a kar 1878. decz. 8-án nyilvános hangversenyt rendezett a tanuló ifjúsággal, a mely erkölcsi sikere mellett anyagilag is oly eredménnyel bírt, hogy a tiszta bevételből egy drb 50 frtos úrbéri kötvényt lehetett vásárolni az alaphoz. A tanulók is hozzájárultak évi 50 krral az alaphoz, az 1880-ban rendezett hangverseny pedig 37 frtot jövedelmezett. A szerény kezdettel meginduló alap állását az 1894/5. tanév végén, mutatja a következő számadás:

a) Bevételek:

1. Alaptőke, négy járadékkötvény	400 frt. — kr.
2. Ifjúsági adakozás	193 „ „
3. Kötvények szelvényei	16 „ — „
Összesen	609 frt. — kr.

b) Kiadás:

1. Alaptőke	398	frt.	67	kr.
2. Hangjegyek- és zeneszerekre	106	"	41	"
3. Ének-zene-tanításért	100	"	—	"
4. Készpénz	3	"	92	"
Összesen	609	frt.	—	kr.

6. Hampel Antal-féle alapítvány.

A gymnasium alapítványai az 1894/5. iskolai évben egygyel szaporodtak. Dr. Hampel Antal földmívelésügyi m. kir. miniszteri fogalmazó atyjának, néhai Hampel Antal volt nagyszebeni állami főgymn. tanárnak emlékére 1000 koronás ösztöndíj-alapítványt tett, melynek 4 % kamata évenként 40 koronát jüvedelmez.

Az alapító oklevél Budapesten, 1894. decz. 17-én keltezett szövege a következő:

1. Az alapítvány „Hampel Antal ösztöndíj-alapítvány“ nevét viseli és egy darab 1000 koronáról szóló államadóssági kötvényből (betű D, sz. 388.494.) áll.

2. Az alapítvány célja, hogy annak kamataiból minden évben a nagyszebeni áll. főgymnasium egy szegénysorsú és szorgalmas tanulója ösztöndíjban részesüljön. Az ösztöndíj adományozása az első osztályban kezdendő, s az illető tanuló, ha érdemesnek mutatkozik, az ösztöndíj élvezetében mindaddig meghagyandó, a míg az intézetet látogatja. Az ösztöndíj minden évben okvetlenül kiadandó s adományozásánál a magyar anyanyelvű tanulók első sorban veendőek tekintetbe.

3. Az ösztöndíj odaítélését a tanártestület eszközli.

4. Azon esetben, ha a főgymnasium megszűnnék, az ösztöndíj-alapítvány felett a vallás- és közoktatásügyi miniszterium rendelkezik.

5. Jelen alapító oklevél három eredeti példányban állítatik ki, melyekből jóváhagyás esetén egy példány a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak, egy példány a főgymnasium igazgatóságának, egy példány pedig alulírott alapítónak adatik ki. Aláírás mint fenn.

A nemeskeblű alapító kegyeletes óhajtatásához képest a tanári kar az ifjúsággal évenként febr. 25-én, az elhunyt tanár halála napján, fogja emlékét kegyelettel megújítani, s ez alkalommal egyszerűs mind a tőke esedékes egy évi kamatait ösztöndíjban kiadni.

7. Ifjúsági segélyalap.

Eredete 1867-re nyúlik vissza, midőn május 18-án az ifjúság a szegény tanulók fölsegítésére, Camerad' czímen segélyegyesületet kívánt alkotni s az alapszabályokat helybenhagyás végett fölterjesztette a főkormányzókhoz. Helybenhagyás előtt a főkormányzók véleményadás végett 1868-ban leküldte az igazgatósághoz, de e közben átalakulván hazánk politikai viszonyai s intézetünk jellege

is, a fölterjesztett alapszabályok megerősítése elmaradt. A kar ugyanis a magyar korszak beálltával, az 1878. n.óv. 24-iki ülésén átmagyarosította, illetőleg átdolgozta az alapszabályokat s ezek 1872. okt. 22-én 27548. sz. a. megerősítvék. A kar maga kezdte meg az alap megteremtését s ehhez hozzájárultak aztán az intézet volt tanítványai, valamint jóakarói s az egyesület működését (pénz- és könyv-segély alakjában) mindjárt az 1872/3. tanévben megkezdte s az alaptőke az első év végén tett 190 frt. 30 krt, a kiadás összege beszerzésekre 47 frt. 37 krt, segélyezésre 20 frtot, a pénztári készlet 22 frt 93 krt mutat. A mag termő talajba hullott s az 1894/5. tanév végén az alap vagyona a számadás szerint a következő volt:

A. Tankönyvekben . . . . . 627 drb.

B. Pénzben:

a) 4 %/o-os koronajáradékkötvényben . . . . . 3700 ko.

b) takarékpénztárban . . . . . 37 frt. 09 kr.

Ugyane tanévben az egyesület könyvek vásárlására 85 frt. 34 krt, könyvek kötésére 17 frt. 75 krt, beíratási díjakra 18 frt. 60 krt fordított.

8. Jutalomkönyvek.

Nem tartozván ide azon nagylelkű adakozók felsorolása, a kik intézetünk iránt való érdeklődésből ilykép hatnak ifjúságunk tanulmány- és viseletbeli búzgalmanak fokozására s a kiknek adományaiért az igazgatóság részint jegyzőkönyvi kivonatban, részint az évvégi Ertesítőben mindenkor kifejezi köszönetét, hálával emlíjük meg a magas kormánynak ama jóságát, a melynél fogva intézetünk újjá szervezése óta tanulóink évek hosszú során át 100 frt. értékű könyvjutalomban részesültek. E javadalmazás megszűnt ugyan 1875-ben, de azóta s illetőleg már 1870 óta, kap intézetünk a nagyméltóságú miniszteriumtól a Fekésházy alaptól egy pár jeles munkát első sorban oly felső osztálybeli tanulók részére, a kik idegen ajkú létükre a magyar nyelvben legkiválóbb haladást tanúsítanak. Kívánatos volna azonban s ezt a kar kellő helyen ki is fejezte nem egyszer, hogy sajátlagos viszonyainkra való tekintetből a kiosztandó könyvek száma szaporodjék.

9. Önképző kör.

Az önképző kör eszméje nálunk 1869-re nyúlik vissza, mikor az október 28. ülésen a kar egyhangúlag elfogadván ilyennek alakítását, az előleges lépések megtevéséről is intézkedett. Hanem egy pár évig feledésbe merült az eszme. Csak az 1873. február 6-iki tanácskozmányban fordult elé ismét, hogy egy pár tanuló önképző kör alakítását kérelmezte, sőt alapszabály-tervezetet is nyújtott be. A kar véleményezés végett átadta egyik tanárnak, a ki a következő ülésen így referált: „Kellő felügyelet mellett, ha a tanulók szorgalom és előmenetelre nézve kitünők és a nyelv-

beli nehézségek e gymnasiumnál elháríthatók, egy önképző kör felállítását megengedhetőnek tartja.“ Egy másik tanár „politikai okokból“ nem tartja megengedhetőnek, egy harmadik így érvelt: „Az önképző kör felesleges, sőt káros. Ausztriában, Németországban nem létezik. Az Organisations-Entwurf a VIII. o.-ban az úgynevezett „freie Vorträge“-t az illető szaktanár vezetése mellett parancsolja. Alkalmaztassék ez a magyar, német és román nyelvekre is (a németnél úgyszólván történi); a tanulók a szaktanárok vezetése és felügyelete alatt eléggé művelhetik magukat s ennél fogva az önképző kör felállítása ne engedessék meg.“ A tanári kar ez utóbbi indítványt tette magáévá s az önképző kör felállítása elmaradt. Sőt az 1877. szeptember 29. jegyzőkönyv tanúsága szerint egyenesen a nemzetiségi surlódások miatt nem alakítható meg.

De az ifjúság nem hagyott föl a reménnyel s még az ugyanazon évi december 19-diki tanácskozmányhoz újólág azzal a kéréssel járult, hogy engedje meg a kör megteremtését. Hosszú és sokoldalú vita következett erre különösen abból a szempontból, hogy mit öleljen föl az önképző kör: vajjon tisztán a magyar nyelv művelésére alakuljon-e vagy kiterjeszkedjék (természetesen kizáróan magyar nyelven) a gymnasiumban tanított összes tudományágakra? A kimerítő és tanulságos eszmecsere eredménye az lett, hogy a kar engedélyével 1878 februárjában elkezdte a tanúlóság az önképzésnek azt a nemét, a mely szerint az ide vágó munkásság kereteit csak a gymnasiumi tanulmányok tehetik. Az 1878/9. tanévben a körnek 12, a következőben 15 ülése volt s az ülések tárgyát szavalatok, vitabeszédek és írásbeli dolgozatok tették.

A kar azonban igen általánosnak találván e keretet, alapszabályok szerint óhajtotta szervezni a kört s e végből bizottságot küldött ki. A bizottság munkálatát a kar az 1880. január 14. ülésen vette tárgyalás alá s folytatólágosan három ülésen behatóan megvitatván, a febr. 14. ülésen megállapította az alapszabályokat s ezeket az igazgatóság júl. 10-én 374. sz. a. terjesztette föl. De mivel az okt. 6. 27209. rendelet némi módosításokat kívánt, a kar e módosításokat az 1880. decz. 18. ülésen tárgyalta és szövegezte.

Az önképző kör működése e közben sem szünetelt s a felső gymnasium többsége örömmel vett benne részt, az 1880/1. tanévben 9 összejevetelt tartván az imént jelzett tartalommal.

Az 1881/2. tanévben csak január hóban alakult meg ismét, még pedig 36 taggal s ez év alatt 10 ülést tartott. Az 1882/3. tanévben szünetelt. A következőben 54 tagja volt, 6 ülést tartott, az 1884/5-dikben 43 tagja s 8 ülése, az 1885/6-dikban 30 tagja, 7 ülése s ezekben az években a fő teendőt magyar és külföldi remek művek olvasása, elemzése, kivonatolása, költemények szavalása tette.

A következő két évben nem működött s a tanári kar arról győződvén meg, hogy a hozott alapszabályok nem vezetnek sikerre,

de más részt az 1888. márcz. 17. ülés határozottan óhajtván az önképzés újra élesztését, abban állapodott meg, hogy a régi alakban a kör egyáltalán elejtendő, de felújítandó úgy, hogy a tanulók önálló működése mentül inkább korlátozva legyen s a czél jeles művek előadásában s legfőleg még kivonatolásában álljon. A kar még egyszer megbeszélte a kérdést az 1888. jún. 23. ülésén s az imént jelzett elv mellett törvén lándsát, kimondta még azt is, hogy ilyen önképző köri ülés (a mely legkevésbé sem terhelné a tanulókat, de annál jótékonyabb hatással volna rájuk, mert tényleg felüleli a gymnasiumi oktatás keretébe illő összes tárgyakat) havonként legfőleg egy-kettő legyen, még pedig az irodalomtörténelmi ismeretek bővítése czéljából egyes nevezetes írók születésének vagy halálozásának napján, mikor az illető író életét és működését ismertetnék s műveiből válogatott részeket adnának elő.

Az önképző kör — vagy most már helyesebben — az ifjúsági előadások sorozata ezen az alapon foly 1888/9 óta maig. Az írók, a kik eddig sorra kerültek, a következők: 1888/9. Kazinczy, Kisfaludy K., Vörösmarty, Berzsenyi, Tompa; — 1889/90. Zrínyi, Kisfaludy S., Kölcsey, Arany; — 1890/1. Tinódi, Ilosvai, Kemény Zsigmond; — 1891/2. Széchenyi; — 1892/3. Balassi, Mikes, Czuczor, Garay; — 1893/4. Jókai; — 1894/5. Széchenyi, Zrínyi, Kisfaludy K. — Kiegészítik e sorozatot a gymnasium többi összes tárgyaiból rendezett előadások, valamint egyes prózai és költői műfajok ismertetése. Önálló működésre kevés tér nyílik így a tanulónak, de minden bizonynyal nagy haszna van az ilyes ifjúsági előadásokból abban a tekintetben, hogy ismereteit mélyíti, tágitja, alaposabbá teszi.

10. Palczer-Mihellyes Róza alapítvány.

Az 1888. decz. 16-iki tanári ülésen jelentette be az igazgató, hogy Palczer Károly intézetünk volt s most nyugalmazott tanára (a ki különben megelőzőleg az intézet más alapjaihoz is jelentékeny összegekkel járult) 200 frt alapítványt tett boldogult neje emlékezetére oly czélzattal, hogy ennek kamataiból évenként a legjobb igazgató- vagy tanár-gyermek jutalmat kapjon. A kar a nemes áldozatkészségért jegyzőkönyvi kivonatban fejezte ki köszönetét. Évek folyamán a lelkes alapító ezt az összeget folyton gyarapította s midőn az 1893. okt. 28. ülésen tudatta az igazgató, hogy az alaptőke immár 2100 korona s ezenkívül a takarékpénztárban 22 frt. van elhelyezve, a kar kötelességének ismerte jegyzőkönyvi kivonatban tolmácsolni újabb háláját és köszönetét. Mint főleg látjuk, a felsőbb tanhatóság s a magas miniszterium is kifejezte elismerő köszönetét az alapítványért. Az 1894/5. tanév végén az alapítvány összege 2100 korona magyar koronajáradék-kötvényekben és 23 frt. 46 kr. takarékpénztárban.

11. Putnoky Miklós alapítvány.

Putnoky Miklós, intézetünk volt tanára, még ittléte alatt, 1885-ben annak emlékére, hogy rumén népiskolai tankönyveit a g. kel. érsekség alá tartozó iskolákba bevitték, alapítványt tett, a melynek kamataiból minden évben részesül a felső négy osztály valamelyikébe járó jó magaviseletű és előmenetelű g. keleti vallású tanuló. Maga az alapítvány 245 frtot tett, az összeget a helyi g. kel. consistorium kezeli s kamatait az igazgatóság által fölterjesztett három tanuló valamelyikének útálja ki. Azóta a tőke az alapítvány értelmében (20% alaptőke gyarapítására, 80% jutalomra) annyira növekedett, hogy a jutalomdíj az 1894/5. tanévben 12 frtot tett.

12. Vándor-alap.

Már az Organisations-Entwurf emberei is nagyon jól tudták, mily jelentékenyen hat az ifjúságra a közvetlen szemlélettel járó oktatás s azért már ez a systema is meghagyja a természetrajz tanárának, hogy az ifjakkal kirándulásokat tegyen. A tanári kar gondoskodott is arról, hogy az ifjakat minden évben legalább egyszer-kétszer elvigyék városunknak szépségeiben gazdag tájaira. És midőn az 1877. június 25-én kelt 14974. sz. rendelet hathatósan ajánlja figyelmébe a tanári karnak a kirándulások eszméjét, a kar augusztus 28-iki tanácskozási anyagában szintén nagyon hasznosnak mondva ki a kirándulásokat, sietett eleget tenni a rendeletnek s hogy e kirándulások ne tűnjenek föl lezckeszerű munkának, jónak látta egyesületi úton szervezni az egészet. Legott megbízott egy tanárt, hogy a kérdés felől gondolkodjék s a következő ülésre készítsen valamelyes alapszabály tervezetet. Ez meg is történt s a kar részletes megbeszélés tárgyává tette az ügyet. Mellette is, ellene is sok figyelemreméltó érvet hoztak föl, de végre mégis a megalakítás elve győzött különösen két szempont hangsúlyozása mellett, hogy t. i. 1. a vándoregyesület havonként egy kirándulást rendez, 2. e kirándulás oly időre essék, mikor más iskolai teendővel vagy az isteni tisztelettel nem ütközik össze. A vándoregyesület fölterjesztett alapszabályainak helybenhagyása már 1878. június 25-én megtörtént, de 1884-ben a kar újra dolgozta az alapszabályokat s addig is, míg az alapszabályok megerősítése megtörténhetett, adott alkalmat a kar az ifjúságnak kirándulásokra.

Mindjárt az 1877/8. tanév elején megkezdte működését az egyesület, sőt ide vágó pályakérdéseket is tűzött ki (pl. egy középület kézi rajza, költemény a kirándulás alkalmából, a téli időszak hatása a növény- és állatvilágra, a kirándulás leírása). Az egyesület költségeinek fedezéséhez a tagok legott 20 krnyi havidíjjal járultak s ez összeg a tanárok pártfogásával már az első évben 106 frt. 90 kr. bevételi összegre emelkedett. Ilykép gondoskodott a kar a tanulmányi kirándulásokról, a közeli és távolabbi vidékek

megtekintéséről s bár az egyesületi szervezettől a kar sok év óta eltekintett, minden évben történnek kisebb-nagyobb számmal kirándulások részint gyalog, részint lovon, kocsin vagy vasúton. Az eddig megejtett kirándulások statisztikáját a következőkben állítjuk össze: Alamor 3, Brassó-Udvarhelyszék 1, Budapest 2, Czód 6, Felek 3, Fogaras 2, Gützenberg 1, Guraró 1, Hortobágyfalva 1, Kakasfalva 2, Kisapold 1, Kisdisznód 10, Kiskapus 2, Marosújvár 3, Medgyes 2, Mihályfalva 2, Nagypold 4, Nagycsűr 2, Nagydisznód 5, Nagyselyk 5, Omlás 2, Orlát 7, Poplaka 1, Resinár 12, Szászújfalú 2, Szelindek 6, Szelistye 1, Szentersébet 3, Szerdahely 1, Talmács 3, Velence 1, Vestény 2, Vizakna 9, Vöröstorony 10 ízben.

A vándoralap pénztári állapota az 1894/5. tanév végén:

a) 3 darab hitelintézeti kötvény à 100 frt.	300 frt. — kr.
b) készpénz maradvány	45 „ 93 „
Összesen -	345 frt. 93 kr.

Ki kell egészítenünk e sorozatot azon pénzforrásokkal, a melyeket a kar egyes tagjainak támogatására teremtett.

Ezek a következők:

13. Az 1875-ben alapított Nagy Harang célja, hogy a tanárok pillanatnyi szükségén, 100 frtig terjedő összegig, csekély százalék mellett, apró kölcsönökkel segítsen. Az alap tőkéje az 1894/5. tanév végén 1000 frt volt.

14. Az 1886-ban alapított Kis Harang célja a tanárok évi jövedelmének szaporítása s ezt oly tőke megteremtésével éri el, melynek jövedelme egyrészt évi osztalékkül, másrészt a „Nagy Harang”-beli tartozás elvállalására szolgál. Alaptőkéje az 1894. év végén 456 frt 08 kr.

15. A Tanári ösztöndíj-at 1881-ben alapította a kar az intézetbe járó tanárfiak számára, a kik folyamodás nélkül, a kar kijelölése alapján részesülnek az évi jövedelem 80 %-ából (a többi az alapot gyarapítja). Ez alap az 1894. év végén 979 frt. 63 krt tett.

16. Az 1877-ben alapított Libitina célja, hogy az elhalálozó tanár hátramaradottjainak a temetés költségeit biztosítsa s így a kar akadálytalanul nyilváníthassa kegyeletét az elhunyt tanártárs iránt. Ez összeg jelenleg egy-egy esetre 300 frtban van megállapítva. A Libitina vagyona az 1894. év végén 1914 frt. 54 krt. tett.

XIII. Értesítők.

Az évvégi Értesítő kiadása nagyon régi szokás intézetünknel. Már a múlt évszázad végén bocsátott közzé ilyet, az igazgatóság, sőt a német korszakig nem is évvégi, hanem félévi Értesítőt adtak ki. Csakhogy eme régibb Értesítők egészen más természetűek voltak, mint a későbbiek. Így az 1791/2. tanév első félévéről szóló, a melynek hosszú czíme a következő: „Materia tentaminis publici, quod in gymnasio regio Cibiniensi secundum institutum regium primo semestri exhibitum est mense Martio MDCCXCII”, tiz ritkán nyomott 4" lapot foglal el s nem közöl egyebet, mint sorban az egyes osztályok tanulóinak nevét és a tárgyalt tananyagot. Természetesen az egész Értesítő latin nyelven szól. Mindez éppen így megmaradt az 1849/50. tanévig. Az 1850/1. évről nem jelent meg Értesítő s az 1851/2. tanévben már német nyelven jelent meg és bár itt a tananyag közlése sokkal szűkebb szavú, de legalább megmondja az igazgatónak, a rendes és rendkívüli tanároknak nevét, valamint azt, hogy melyikök hol és mit tanított, végre pedig tudatja a vizsgálatok sorrendjét. Az 1852/3. évi Értesítő ugyanily természetű, de már itt megkezdődik, az Értesítők melléklete, a mennyiben a második félévről kiadott Értesítőhöz a következő című melléklet van csatolva: „Jubelklänge zu Ehren des Hochwürdigsten Herrn Bischofs von Siebenbürgen Dr. Ludwig Haynald, bei dessen erstem feierlichen Einzuge in die Pfarrkirche zu Hermannstadt zur Auspendung des h. Sakramentes der Firmung, gesungen von der Gymnasial-Schuljugend am 24. Juli 1853.” Az 1853/4. tanévről ismét nem jelent meg Értesítő, hanem a következő 1854/5-től, a gymnasium újjászervezésének évétől fogva az utolsó tanévig (egyetlen tanévnek, az 1861/2.-nek, kivételével) minden évben adtak ki ily beszámolót s többnyire értekezés is volt az iskolai közleményekhez csatolva. Ezen értekezések tartalma kiterjed ugyan a tudomány sok ágára, de a túlnyomó részt, mint ez a gymnasium természetének meg is felel, az irodalmiak és nyelviak teszik.

Im itt közöljük az egész sorozatot:

- 1854/5. Sobola János, Kurze historische Skizze des röm.-kath. Gymnasiums in Hermannstadt. — Nepomucky József, Geschichte und Systeme.
- 1855/6. Krisehek Ede, Fluth und Ebbe. — Pantke Tivadar, Der Brand Roms unter Nero.
- 1856/7. Schmidt Vilmos, Die Geten und Daken. I.
- 1857/8. Scholz Ede, Entstehung und Bedeutung der normännischen Seefahrten im Mittelalter.
- 1858/9. Hillebrand József, Aeschylus Agamemnon und die gleichnamige Tragödie des Tragikers Seneca.
- 1859/60. Schmidt Vilmos, Die Geten und Daken. II.
- 1860/1. Schmidt Vilmos, Die Geten und Daken. III.

- 1862/3. Rozek János, Lexikalische Randglossen.
 1863/4. Wimmerer Ferencz, Die politische Bedeutung der Stoiker Roms im ersten christlichen Jahrhunderte.
 1864/5. Rozek János, De natura latinitatis Justinianae.
 1865/6. Walser János, Platons Euthyphron, oder die Erörterung über die Frömmigkeit.
 1866/7. Schmidt Vilmos, Der Streit der Häuser Habsburg, Luxemburg und Wittelsbach. I.
 1867/8. Schmidt Vilmos, Der Streit der Häuser etc. (vége).
 1868/9. Kunz Elek, A bölesészet vázlata.
 1869/70. Cebecauer János, Anakreon és az anakreonfélék.
 1870/1. Gidófalvy Géza és Gottl Rezső, A kettős törés elmélete.
 1871/2. Veress Ignác, Aristophanes Felhői.
 1872/3. Dr. Balázs Ferencz, De disponendis enunciationum et periodorum partibus apud Sallustium.
 1873/4. Veress Ignác, Aristophanes vigjátéka, a Lovagok.
 1874/5. Dr. Balázs Ferencz, Az ó remek nyelvészet és tudományos bírálata.
 1875/6. Cebecauer János-tól görög, Dr. Balázs Ferencz-től latin elegia Deák Ferencz halálára. — Veress Dezső, A tápeső összehasonlító boncztana.
 1876/7. Szilágyi Gyula, Az ifjúsági könyvtár.
 1877/8. Veress Ignác, Gymnasiumunk multjából.
 1878/9. Carmina ad celebrandum XXV. diem annivers. coniugii **Francisci Josephi I.** Aug. I. ac R. Ap. et **Elisabethae I.** et R. A. Fr. Balázs et J. Cebecauer.
 1880/1. Dr. Tóth Sándor, Nonnus Panopolis Metaphrasisa.
 1881/2. Veress Ignác, Az igeműszavak a magyar nyelvben.
 1882/3. Oskolai szabályok.
 1883/4. Dr. Boros Gábor, Homeros Odysseiájának 2. éneke. — Veress Ignác, Gymnasiumunk történetéből.
 1884/5. Veress Ignác, A magyar név- és igejelző. I.
 1885/6. Veress Ignác, A magyar igenév használata általában és Petőfinél különösen.
 1886/7. Veress Ignác, A magyar név- és igejelző. II.
 1887/8. Ormay Sándor, Adatok Erdély bogárfaunájához.
 1889/90. Kárpáthy Gusztáv, Koronázási beszéd.
 1890/1. Veress Ignác, A görögtelen gymnasium.
 1891/2. Veress Ignác, Ugy, mondattani értekezés.
 1892/3. Ferenczy István, Életpályák.
 1893/4. Dr. Schmidt Attila, Cicero és Horatius. — Dr. Székely István, Egy ifjúsági tanulmányút.
 1894/5. Dr. Boros Gábor, Berzsenyi, mint drámaíró.

XIV. Záró szó.

És ezzel letehetnök a tollat, ha úgylis vázlatos kísérletünkön nem várna egy jókora rés kitöltésre.

Intézetünk tanári testülete legjobb tudata és tehetsége szerint igyekezett megoldani mindenha az oktatás és nevelés reá bizott s éppenséggel nem könnyű feladatát, egyesek az irodalom különböző ágaiban is kivették részüket a működésből, de mindezzel nem érték be, hanem a közmívelődés szent és hazafias céljainak is szolgálatába szegődtek. Intézetünk különleges helyzete e túlnyomóan nemzetiség lakta városban kétszeresen tette köteleiségévé a tanári kar minden egyes tagjának, hogy a nemzeti kultúra önzetlen harcosává legyen s a tanári kar nemcsak megértette, nemcsak érezte a hívó szót, hanem évek hosszú során át igyekezett erkölcsi és anyagi néző pontból egyként betölteni e nemű kötelességeit.

Tartózkodunk attól, hogy a dicsekvés és hivalkodás vádja érhessen, de nyugodt önérzettel mondhatni el, hogy e testület hazánk új aerája óta becsülettel állotta meg helyét ebben a tekintetben is.

Noha épületünk szűk helyiségei nem engedték meg, hogy az intézet a maga teljességében érvényesítse hatását a helybeli társadalomra, noha ifjúsági összejöveteleinken, hazafias és nemzeti iskolai ünnepélyeinken tanulóinknak is — sajnos — csak csekély fele vehet részt és így az intézet maga nem fogadhatja falai közé a közönséget, nem érintkezhetik közvetlenül a társadalommal, ám a tanárok leltek és lelnek módot arra, hogy — a mennyire tehetségükben áll — hathatós szószólói legyenek a nemzeti áspirációknak, a hazafias gondolkodásnak és tevékenységnek. Testületünk tagjai nemcsak ott állottak valamennyi magyar egyesületünk bölcsőjénél, hanem valamennyinek megteremtésében jelentékenyen közreműködtek, fenntartásában sohasem késtek anyagi áldozataikkal, felvirágoztatásában szellemi munkájokkal. Bátran el merjük mondani, hogy nincs a nagyszebeni magyarság életében egyetlen egy oly figyelemre méltó mozzanat, a melynél nem találkoznunk a tanári testület tagjaival, kik szíves készséggel vállalják el az egyesületek tisztségeit, választmányi tagságait, bizottsági teendőit, kitarással harcolva meg a legszebb eszmék harcát, osztozva bajban és örömben, munkában és diadalban. Az egyesületek évkönyvei fényes bizonyossággal igazolják ezeknek igazságát.

És még ezzel sem merítettük ki az intézetnek külső hatását. Még egy pár adattal meg kell toldanunk.

Nevezetes intézkedése volt Eötvös miniszternek az 1870. okt. 28-án 2441. sz. a. kiadott leírata, melynek az volt a célja, hogy az egyes vidéki városok lakossága között a műveltség nagyobb mértékben terjedjen, — hogy azok, a kik elemi ismeretknél alig bírnak többel, ezeket kiegészíthessék. A rendelet előre

bocsátja, hogy a városi lakosság nagy része nem emelkedik fölül az oktatásnak kezdő elemein, már pedig választott életpályájukon csak az ismeretek bővítése, kiegészítése útján működhetnek sikerrel. E hiányon legcélszerűbben úgy lehet segíteni, ha a felnőttek számára a téli hónapokon át a város és vidék szükségleteinek megfelelő, s az ottani életkereseti ágaknál leginkább szükségelt ismeretek köréből népszerű, de összefüggő előadásokat tartanak olykép, hogy a hallgatók az előadások folyama alatt az illető tantárgyakból szükségletükhöz alkalmazott s magában véve is teljes egészét kapnak. A rendelet azt is megmondja, hogy e tantárgyak a következők lehetnek: számtan, földrajz, természetrajz, vegytan, természettan, könyvvitel, szükség esetében nyelvtan s a közéletben előforduló ügyiratok szerkesztése. Hangsúlyozza aztán e rendelet, hogy ilyen előadások tartására leginkább a középiskolai tanárok hívatottak, fölhívja tehát az igazgatóságot ez ügy támogatására. A kar örömmel engedett e felhívásnak, az igazgató fölhívására késznek nyilatkozott a kívánt népszerű előadások tartására. Mindjárt a következő 1871. év november 27-én meg is kezdődtek az előadások és folytak 1872. márczius 18-áig. A hallgatók száma (nők és férfiak) 50-en felül emelkedett. Minthogy az előadásoknak meg volt az óhajtott sikere, a tanári kar a következő két tanévben is folytatta az előadásokat. De az ország pénzügyi viszonyai éppen ez idő tájban jutottak dűlőre, a tanügy ágazataiban is új áramlatok vergődtek felszínre, a szépen kezdett s a hatásban kiváló tanfolyamokat az 1873. decz. 31-én kelt 33701. sz. miniszteri rendelet — minden bővebb megokolás nélkül — egyszerűen beszüntette a következő szükségzavú intézkedéssel: „A felnőttek oktatása az 1874. évre egyelőre felfüggesztetik. Miről az igazgatóságot miheztartás végett ezennel értesitem.”

Nem kevésbé fontos társadalmi működése volt a tanári kar néhány tagjának az a felolvasó ciklus, a melyet az igazgató kezdeményezésére és lelkes búzditására hazánk ezer éves fennállásának alkalmából a megyeház dísztermében rendeztek. A tanárok célja az volt, hogy szellemi emléket emeljenek a magyar állam ezer éves múltjának. Hazai tárgyú és magyar nyelvű felolvasások nem is voltak oly látogatottak itt soha, mint ezek. A megyeház tágas terme többször szűknek bizonyult a megjelent nagy közönség befogadására. A felolvasások 1895. febr. 15-étől márczius 9-éig, hetenként egy ízben, a következő sorrendben folytak: 1. Kárpáthy G. A magyarok vándorlása és a honfoglalás. — 2. Dr. Hornyánszky Gy. A honfoglalás és a képző művészet. — 3. Erdélyszky M. A honfoglalók Vörösmarty Zalán futásában. — 4. Strauch B. A magyar nyelv eredete. — 5. Kárpáthy G. A régi magyarok hadügye. — 6. Dr. Boros G. Legrégibb költészetünk. — 7. Domanyáncz P. A magyar zene története régi magyar dalok előadásával, a melyben a helyi Magyar Dalkör és az intézeti ifjúság ének-zene kara is részt vett.

Végre pedig ott van e testület az EMKE. legelső alapítói között, egyes tanárok tagjai úgy a vidéki, mint a fővárosi irodalmi, tudományos s más társulatoknak, egy szóval e testület föl bír emelkedni hivatásának polczára s a hitnek köteléke által összetartva, a legelső magyar ember iránt az alattvalói hűségben és hódolatban nemesen versenyezve együtt zengi, mert együtt érzi a költővel:

A hazáról egy dalom van,
S csak két szóból áll ;
A hazáért az én dalom :
Élet és halál.

Tárgymutató.

I. Az intézet alapítása, fejlődése s épületi viszonyai	1. lap.
II. Tantervek és útasítások	46. "
III. Tankönyvek	57. "
IV. A tan- és a magyar nyelv	64. "
V. Rendtartás	70. "
VI. Gyűjtemények	91. "
VII. Főigazgatók	97. "
VIII. Igazgatók	102. "
IX. Tanárok	107. "
X. Tanulók	121. "
XI. Érettségi vizsgálat.	124. "
XII. Anyagi források, egyesületek	139. "
XIII. Értesítők	152. "
XIV. Záró szó	154. "

